МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ІВАНКОВ ПАВЛО МИКОЛАЙОВИЧ

УДК: 657.631.8:332.012.2

ДИСЕРТАЦІЯ

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Спеціальність 071 – Облік і оподаткування
Галузь знань 07 – Управління та адміністрування
Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ П.М. Іванков

Науковий керівник
Грицишен Димитрій Олександрович,
професор, доктор економічних наук

Житомир – 2026

АНОТАЦІЯ

Іванков В.М. Обліково-аналітичне забезпечення судової економічної експертизи. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування» галузі знань 07 «Управління та адміністрування». – Державний університет «Житомирська політехніка», Житомир, 2026.

Дисертацію присвячено поглибленню теоретичних засад обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи та її методологічного підґрунтя, а також розробці практичного інструментарію організації та здійснення експертних досліджень на основі використання обліково-аналітичної інформації в процесі формування доказової бази для слідства і суду.

У першому розділі досліджено теоретичні засади судової економічної експертизи та встановлено, що вона є самостійною формою пізнавально-прикладної діяльності, спрямованою на формування доказово значущого знання на основі спеціальних економічних знань, обліково-аналітичної інформації та науково обґрунтованих методів дослідження. Обґрунтовано відмінності між експертизою, судовою експертизою та судовою економічною експертизою, визначено її специфічну гносеологічну природу, пов’язану з дослідженням економічних процесів і господарських операцій, відображених у системі бухгалтерського обліку та звітності.

За результатами аналізу міжнародного досвіду встановлено доцільність використання окремих аналітичних інструментів міжнародних підходів виконання судової бухгалтерії (forensic accounting) у системі обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи без порушення її процесуальної природи та з урахуванням норм чинного законодавства.

Визначено основні характеристики судових експертиз за видами, які класифіковано за процесуальними та організаційними ознаками. Встановлено їх безпосередній вплив на характер пізнавальної діяльності судового експерта, рівень обґрунтованості висновків та гарантії їх неупередженості. Запропоновано концептуальний підхід до вдосконалення інституту повторної експертизи, який поєднує нормативний, інституційний та методологічний компоненти.

Визначено структуру системи обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи та обґрунтовано її побудову на основі взаємодії нормативного, інституційного, інформаційного, методичного, процесуального та результативного рівнів. Кожний з цих рівнів охарактеризовано з елементами та їх взаємодією з урахуванням специфіки експертної діяльності в економічній галузі знань. Запропоновано об’єднання зазначених рівнів у два взаємопов’язані блоки: нормативно-інституційне інформаційне середовище та методично-процесуальний механізм трансформації обліково-аналітичної інформації у доказовий результат. Розкрито особливості реалізації обліково-аналітичного забезпечення за експертними спеціальностями11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності», 11.2 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій» та 11.3 «Дослідження документів фінансово-кредитних операцій».

Досліджено етичні засади діяльності судового економічного експерта та обґрунтовано їх подвійну природу як складової професійної етики й механізму забезпечення справедливого судочинства. Сформовано систему етичних принципів судового економічного експерта, що включає незалежність, об’єктивність, професійну компетентність, доброчесність, відповідальність, професійну таємницю, конфіденційність та обов’язок обережності. Запропоновано розглядати професійну компетентність як динамічну категорію та диференціювати її залежно від стадій експертної діяльності на компетентність при прийнятті експертного завдання та компетентність у

процесі його виконання. У процесі дослідження організаційного та функціонального забезпечення принципу незалежності були ідентифіковані ризики порушення незалежності судових економічних експертів залежно від організаційної форми здійснення експертної діяльності, а саме ризики для державних експертів та ризики експертів, які не є працівниками державних експертних установ. Обґрунтовано необхідність їх врахування при подальшому розвитку системи судової експертизи в Україні.

Другий розділ присвячений аналізу сучасного стану обліково-інформаційного забезпечення завдань судової економічної експертизи для створення належної доказової бази слідства та суду. Проаналізовано особливості виконання судових економічних експертиз за спеціальностями 11.1, 11.2 та 11.3. Встановлено, що кожна з них характеризується різним рівнем складності обліково-аналітичного забезпечення, що зумовлює відмінності у підходах до виконання експертних завдань. На цій основі виокремлено документально-перевірочний, аналітико-інтерпретаційний та фінансово-реконструктивний підходи до організації експертного дослідження.

Встановлено закономірне посилення аналітичної складової судової економічної експертизи від документально-орієнтованих процедур до інтерпретації економічного змісту діяльності та дослідження фінансових процесів. Запропоновано трирівневу модель обліково-аналітичного забезпечення судових економічних експертиз, яка включає документальний, аналітичний та інтелектуально-аналітичний рівні та забезпечує адаптацію експертного дослідження до складності поставлених завдань.

За результатами опитування судових експертів виявлено основні проблеми обліково-аналітичного забезпечення, пов’язані з якістю та доступністю інформації, цифровізацією обліку, змінами в обліковій політиці підприємств та особливостями документування господарських операцій в умовах воєнного стану. Встановлено, що в сучасних умовах визначальну роль у формуванні доказової бази та оцінюванні наявної облікової інформації відіграють аналітичні процедури, спрямовані на виявлення розбіжностей в

обліку, професійне судження експерта з приводу інтегрованого підходу до оцінки облікової інформації.

На підставі аналізу кримінальних проваджень, у яких призначалася судова економічна експертиза, визначено особливості реалізації її доказової, аналітичної та діагностичної функцій. Встановлено, що типовими механізмами економічних правопорушень є викривлення первинної та облікової документації, а їх дослідження потребує комплексного аналізу взаємозв'язків між первинними документами, даними бухгалтерського обліку, податкової звітності та іншими джерелами обліково-аналітичної інформації.

Проведений порівняльний аналіз методик виявлення шахрайства та судової економічної експертизи дозволив встановити їх відмінності за метою, процесуальним статусом і характером результатів. Обґрунтовано, що методики виявлення шахрайства виконують переважно превентивно-аналітичну функцію, тоді як судова економічна експертиза забезпечує процесуальне дослідження та доказове підтвердження встановлених фактів.

Визначено комплекс організаційно-управлінських, економічних, нормативно-правових, документальних та інформаційно-технологічних факторів, які впливають на формування обліково-аналітичної інформації та якість її використання в судовій економічній експертизі. Обґрунтовано доцільність розгляду викривлень фінансової звітності як результату комплексного впливу зазначених факторів, що дозволяє досліджувати не лише наслідки, а й механізми формування недостовірної облікової інформації.

У третьому розділі розглянуто передумови та фактори трансформації обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи та окреслено теоретичні засади подальшого її розвитку. Проаналізовано наукові підходи до цифровізації бухгалтерського обліку та встановлено, що її розвиток відбувається за технологічною, інформаційно-аналітичною та концептуально-трансформаційною траєкторіями. Визначено, що цифровізація охоплює автоматизацію облікових процедур, трансформацію інформаційного середовища бухгалтерського обліку, зміну методології документування і

контролю, інтеграцію облікових систем із цифровою економікою та формування нових ризиків викривлення фінансової інформації. Обґрунтовано необхідність адаптації методичного забезпечення судової економічної експертизи до цифрового середовища обліку з урахуванням трансформації електронних документів, цифрових слідів господарських операцій та ризиків маніпулювання електронними обліковими даними.

Досліджено вплив технологій штучного інтелекту на обліково-аналітичну інформацію та процес її використання у судовій економічній експертизі. Встановлено доцільність застосування технологій штучного інтелекту на етапах накопичення, систематизації, структурування, попереднього аналізу та візуалізації інформації. Водночас обґрунтовано методологічні обмеження його використання під час експертної інтерпретації даних, оцінки доказового значення документів, встановлення економічного змісту господарських операцій та формування експертного висновку. Визначено межі допустимого використання штучного інтелекту у судовій економічній експертизі та підтверджено визначальну роль професійного судження судового експерта у формуванні доказових висновків.

Проаналізовано наукові підходи до побудови моделей обліково-аналітичного забезпечення та встановлено залежність їх структури від об’єкта дослідження, цільового призначення, кола користувачів інформації, рівня аналітичної складності та нормативного середовища. Запропоновано концепцію обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, побудовану на документально-перевірочному, аналітико-інтерпретаційному та фінансово-реконструктивному типах експертного мислення, що відповідають експертним спеціальностям 11.1, 11.2 та 11.3. Обґрунтовано роль професійного судження як визначального елемента формування експертного висновку та доведено, що запропонована концепція створює підґрунтя для підвищення обґрунтованості експертних висновків і подальшого розвитку аналітичного інструментарію судової економічної експертизи.

Встановлено, що зростання обсягів державних витрат, воєнні виклики та масштабні процеси відновлення інфраструктури зумовлюють підвищену потребу у проведенні судових економічних експертиз у сфері закупівель. Обґрунтовано необхідність розроблення спеціалізованого методичного забезпечення судової економічної експертизи у сфері публічних закупівель, що сприятиме уніфікації практики експертних досліджень, підвищенню їх якості та посиленню доказової ролі експертних висновків у справах, пов’язаних із використанням бюджетних коштів.

Ключові слова: обліково-аналітичне забезпечення; судова економічна експертиза; економічні злочини; етичні принципи; професійна компетентність; шахрайство; аудит; доказова інформація; методика судової економічної експертизи

ABSTRACT

Ivankov V.M. Accounting and Analytical Support of Forensic Economic Examination. – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 071 «Accounting and Taxation», field of knowledge 07 «Management and Administration.» - Zhytomyr Polytechnic State University, Zhytomyr, 2026.

The dissertation is devoted to advancing the theoretical foundations of the accounting and analytical support of forensic economic examination and its methodological framework, as well as to developing practical tools for organizing and conducting expert examinations based on the use of accounting and analytical information in the process of forming an evidential basis for investigative and judicial proceedings.

The first chapter examines the theoretical foundations of forensic economic examination and establishes that it constitutes an independent form of cognitive and applied activity aimed at generating evidentially significant knowledge based on specialized economic expertise, accounting and analytical information, and

scientifically grounded research methods. The distinctions between expertise in general, forensic examination, and forensic economic examination are substantiated, and its specific epistemological nature is identified as being associated with the investigation of economic processes and business transactions reflected in accounting records and financial reporting systems.

Based on an analysis of international experience, the feasibility of incorporating selected analytical tools of forensic accounting into the accounting and analytical support system of forensic economic examination is substantiated without compromising its procedural nature and in compliance with current legal requirements.

The principal characteristics of forensic examinations are identified and classified according to procedural and organizational criteria. Their direct influence on the cognitive activity of the forensic expert, the level of substantiation of expert conclusions, and safeguards of impartiality is established. A conceptual approach to improving the institution of repeat forensic examination is proposed, combining regulatory, institutional, and methodological components.

The structure of the accounting and analytical support system for forensic economic examination is determined and substantiated based on the interaction of regulatory, institutional, informational, methodological, procedural, and result-oriented levels. Each level is characterized through its constituent elements and their interactions, taking into account the specific nature of expert activity within the field of economic knowledge. It is proposed to integrate these levels into two interrelated blocks: the regulatory and institutional information environment and the methodological and procedural mechanism for transforming accounting and analytical information into evidential outcomes. The specific features of implementing accounting and analytical support are disclosed for expert specializations 11.1 “Examination of Accounting, Tax Accounting and Reporting Documents,” 11.2 “Examination of Documents Related to the Economic Activities of Enterprises and Organizations,” and 11.3 “Examination of Financial and Credit Operations Documents.”

The ethical foundations of the forensic economic expert's professional activity are examined, and their dual nature is substantiated as both a component of professional ethics and a mechanism for ensuring fair judicial proceedings. A system of ethical principles for forensic economic experts is developed, encompassing independence, objectivity, professional competence, integrity, responsibility, professional secrecy, confidentiality, and the duty of due care. Professional competence is proposed to be considered as a dynamic category differentiated according to the stages of expert activity into competence at the stage of accepting an expert assignment and competence during its execution. Within the study of the organizational and functional support of the principle of independence, risks to the independence of forensic economic experts were identified depending on the organizational form of expert activity, namely risks affecting state-employed experts and risks affecting experts who are not employees of state forensic institutions. The necessity of taking these risks into account in the further development of the forensic examination system in Ukraine is substantiated.

The second chapter is devoted to the analysis of the current state of accounting and information support for forensic economic examination aimed at creating an adequate evidential basis for investigative authorities and the courts. The specific features of conducting forensic economic examinations within expert specializations 11.1, 11.2, and 11.3 were analyzed. It was established that each specialization is characterized by a different level of complexity of accounting and analytical support, which determines differences in approaches to performing expert assignments. On this basis, documentary-verification, analytical-interpretative, and financial-reconstructive approaches to the organization of forensic examination were identified.

A consistent strengthening of the analytical component of forensic economic examination was established, ranging from document-oriented procedures to the interpretation of the economic substance of business activities and the analysis of financial processes. A three-level model of accounting and analytical support for forensic economic examinations was proposed, comprising documentary, analytical,

and intellectual-analytical levels, which ensures the adaptation of expert research to the complexity of the assigned tasks.

Based on a survey of forensic experts, the key challenges of accounting and analytical support were identified, including issues related to the quality and availability of information, the digitalization of accounting systems, changes in accounting policies, and the specific features of documenting business transactions under martial law conditions. It was established that, under current conditions, analytical procedures aimed at identifying inconsistencies in accounting data, together with the expert's professional judgment and an integrated approach to the evaluation of accounting information, play a decisive role in the formation of evidential support.

Based on the analysis of criminal proceedings involving forensic economic examinations, the specific features of the evidential, analytical, and diagnostic functions of forensic economic examination were identified. It was established that typical mechanisms of economic offences involve distortions in primary accounting documents and accounting records, while their investigation requires a comprehensive analysis of the relationships among source documents, accounting records, tax reporting data, and other sources of accounting and analytical information.

A comparative analysis of fraud detection methodologies and forensic economic examination was conducted, revealing differences in their objectives, procedural status, and the nature of their outcomes. It was substantiated that fraud detection methodologies primarily perform a preventive and analytical function, whereas forensic economic examination provides procedural investigation and evidential confirmation of established facts.

A set of organizational and managerial, economic, regulatory, documentary, and information-technology factors affecting the formation of accounting and analytical information and the quality of its use in forensic economic examination was identified. The expediency of considering financial statement misstatements as the result of the combined influence of these factors was substantiated, making it

possible to investigate not only the consequences but also the mechanisms underlying the generation of unreliable accounting information.

The third chapter examines the prerequisites and factors driving the transformation of the accounting and analytical support of forensic economic examination and outlines the theoretical foundations for its further development. Scientific approaches to the digitalization of accounting were analyzed, and it was established that its development follows technological, information-analytical, and conceptual-transformational trajectories. It was determined that digitalization encompasses the automation of accounting procedures, the transformation of the accounting information environment, changes in documentation and control methodologies, the integration of accounting systems into the digital economy, and the emergence of new risks of financial information misstatement. The necessity of adapting the methodological support of forensic economic examination to the digital accounting environment was substantiated, taking into account the transformation of electronic documents, digital traces of business transactions, and the risks associated with the manipulation of electronic accounting data.

The impact of artificial intelligence technologies on accounting and analytical information and its use in forensic economic examination was investigated. The study established the appropriateness of applying artificial intelligence technologies at the stages of data collection, systematization, structuring, preliminary analysis, and information visualization. At the same time, methodological limitations of AI application were substantiated with respect to expert interpretation of data, assessment of the evidential value of documents, determination of the economic substance of business transactions, and preparation of the expert opinion. The boundaries of permissible use of artificial intelligence in forensic economic examination were defined, and the decisive role of the forensic expert’s professional judgment in forming evidential conclusions was confirmed.

Scientific approaches to the development of accounting and analytical support models were analyzed, and it was established that their structure depends on the object of research, intended purpose, users of information, level of analytical

complexity, and regulatory environment. A concept of accounting and analytical support for forensic economic examination was proposed based on documentary-verification, analytical-interpretative, and financial-reconstructive types of expert reasoning corresponding to expert specializations 11.1, 11.2, and 11.3. The role of professional judgment as a key element in the formation of expert conclusions was substantiated, and it was demonstrated that the proposed concept provides a foundation for improving the substantiation of expert opinions and for the further development of the analytical toolkit of forensic economic examination.

It was established that increasing public expenditures, wartime challenges, and large-scale infrastructure recovery processes have intensified the demand for forensic economic examinations in the field of procurement. The necessity of developing specialized methodological support for forensic economic examinations of public procurement was substantiated. Such methodological support will contribute to the harmonization of expert practice, improvement of examination quality, and strengthening of the evidential role of expert opinions in cases involving the use of public funds.

Keywords: accounting and analytical support; forensic economic examination; economic crimes; ethical principles; professional competence; fraud; audit; evidentiary information; forensic economic expertise methodology

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав, які включені до міжнародних наукометричних баз

1. Ivankov, P., Kydysiuk, K., Larikova, T., & Novichenko, L. (2024). Possibilities of integrating artificial intelligence technologies into the system of accounting and analytical support to public sector entitie. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, 6* (13 (132), 88–97. DOI: https://doi.org/10.15587/1729-4061.2024.319051 (Scopus) (1,07 д.а., особисто автору належить 0,48 д.а.:

досліджено підходи до оцінювання впливу інтеграції технологій штучного інтелекту на автоматизацію систему обліково-аналітичного забезпечення)

Статті у наукових фахових виданнях України

2. Іванков П.М. Розвиток дефініції судової економічної експертизи. *Бізнес-навігатор.* 2025. Вип. 5 (82). С. 146-151. DOI: https://doi.org/10.32782/business-navigator.82–23 (0,77 д.а.)

3. Іванков П.М. Розвиток концепції незалежності судово-економічних експертів у контексті реформування системи судових експертиз. *Вісник Дніпропетровського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України. Економічні науки.* 2025. Вип. 1 (11). С. 14–24. DOI: https://doi.org/10.32782/2708-1834/2025-11.2 (1,0 д.а.)

4. Іванков П.М. Теоретичні основи та зарубіжні моделі організації судово-економічної експертизи. *Облік і фінанси*. 2025. № 2. С. 128–134. DOI: https://doi.org/10.33146/2307-9878-2025-2(108)-128-134 (0,69 д.а.)

5. Іванков П.М. Повторна експертиза як інструмент забезпечення об’єктивності судового доказування. *Актуальні проблеми сталого розвитку*. 2025. Т.2 № 4. С. 198–205. DOI: https://doi.org/10.60022/2(4)-24S (0,78 д.а.)

Опубліковані наукові праці апробаційного характеру

6. Іванков П.М. Стандартизація судово-економічної експертизи. *Актуальні питання економіки, обліку, фінансів та права в сучасних умовах*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Кременчук, 8 червня 2024 р.). С.57–59. (0,12 д.а.)

7. Іванков П.М. Документування в бухгалтерському обліку у контексті завдань судової економічної експертизи. *Економіка, фінанси, облік та управління: нові виклики та стратегії розвитку.* Збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Кропивницький, 30 листопада 2024 р.). Кропивницький: ЦФЕНД, 2024. С. 36–38. (0,23 д.а.)

8. Іванков П.М. Еволюція спеціальних знань в судовій експертизі. *Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку, фінансів та управління*: збірник тез доповідей міжнародної науково- практичної конференції (Житомир, 22 березня 2025 р.). 2025. С.21–24. (0,19 д.а.)

9. Іванков П.М. Методологія судово-економічної експертизи як умова її юридичної прийнятності. *Перспективи розвитку обліку, аналізу та аудиту в контексті євроінтеграції*: збірник тез XIII Міжнародної науково-практичної конференції. 22 травня 2025, Одеса, с. 169–171. (0,18 д.а.)

10. Іванков П.М. Ефективність роботи судово-економічного експерта: вплив когнітивних факторів. Актуальні питання економіки, фінансів, управління і права в сучасних умовах: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Кременчук, 18 лютого 2026 р.). Кременчук: ЦФЕНД, 2026. С. 58–60. (0,14 д.а.)

ЗМІСТ

Стор

ВСТУП…….. 17

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ……. 29

1.1. Інтеграційний характер поняття судової економічної експертизи та її види…….. 29

1.2. Нормативно-правове та інституційне забезпечення обліково-аналітичних процесів для цілей судової економічної експертизи 52

1.3. Етичні основи судового економічного експерта та їх роль у забезпеченні доказовості висновків……. 70

Висновки до розділу 1……. 93

РОЗДІЛ 2. ОБЛІКОВО-ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАВДАНЬ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ…….. 97

2.1. Організація обліково-інформаційного забезпечення судових економічних досліджень…… 97

2.2. Методика дослідження використання облікової інформації при проведенні судових економічних експертиз в умовах воєнного стану…… 115

2.3. Аналіз використання обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи для створення доказової бази слідства та суду…….. 134

Висновки до розділу 2…….. 159

РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ ВИКЛИКІВ……. 163

3.1. Передумови та фактори трансформації обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи…… 163

3.2. Концепція обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи……. 184
3.3. Розвиток методичного забезпечення судово-економічної експертизи публічних закупівель у контексті концепції обліково-аналітичного забезпечення…… 208
Висновки до розділу 3…….. 227
ВИСНОВКИ…….. 230
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……. 239
ДОДАТКИ 265

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах трансформації економічних відносин, цифровізації обліково-інформаційних процесів, зростання кількості фінансових правопорушень та ускладнення механізмів приховування економічних злочинів істотно підвищується роль судової економічної експертизи як інструменту доказового встановлення обставин фінансово-господарської діяльності. За даними KSE Institute щодо пошкоджень від воєнних дій, зафіксованих станом на листопад 2024 року сума прямих збитків інфраструктури та економіки України перевищила 195 млрд дол., а сукупні втрати оцінюються у 1,7 трлн дол. Зокрема, екологічні збитки перевищили 6 трлн грн, а прямі втрати аграрного сектору становили понад 11 млрд дол. Компенсація таких збитків здійснюється через національні та міжнародні судові механізми, у межах яких ключового значення набуває належне документальне підтвердження та економічне обґрунтування розміру завданої шкоди. Крім того, лише за 2025 рік в Україні було зафіксовано 48 871 кримінальне провадження за статтею 190 Кримінального кодексу України «Шахрайство», за якими підозри було вручено в кожній п’ятій справі [142]. Визначення та підтвердження розміру матеріальних збитків у судових справах, у тому числі за корупційними злочинами, належить до завдань судової експертизи. Вона виступає важливим інструментом формування доказової бази, оскільки забезпечує дослідження обліково-аналітичної інформації, розрахунок розміру збитків та надання обґрунтованих висновків для цілей слідства та суду.

Особливої актуальності зазначені питання набувають в умовах воєнного стану, коли суттєво зростають ризики фінансових зловживань у сфері державних та оборонних закупівель, використання міжнародної фінансової допомоги, бюджетних ресурсів, гуманітарних коштів та відновлення пошкоджених об’єктів. Водночас зміни законодавства, спричинені адаптацією економіки до умов війни, впливають на систему бухгалтерського обліку,

фінансового контролю, звітності та формування доказової інформації, що безпосередньо трансформує обліково-аналітичне забезпечення судової економічної експертизи.

Теоретичні та прикладні аспекти судової економічної експертизи досліджували у своїх працях такі вітчизняні науковці, як Єзерський Ф. В., Горбачов І. А., Камлик М.І., Фортинський С. П., Білуха М.Т., Остроумов С. С., Танасевич В. Г., Матусовський Г. А., Базась М. Ф., Головченко Л. М., Мумінова-Савінова Г. Г., Волкова І. А., Мулик Т.О., Хомутенко О. В., Кудряшова С. В. , Федчишина В. В., Пиріг І. В., Шинкаренко І. Р., Крисань Т. Є., Іванков В.М., Шепітько В. Ю., Щербаковський М. Г., Сімакова-Єфремян Е. Б., та інші. Питанню методології та організації проведення судової бухгалтерії (forensic accounting), фінансових розслідувань, виявлення економічних правопорушень присвячені праці зарубіжних дослідників Болонья Г. Дж. , Крамблі Д. Л. , Озілі П. К., Резаї З., Нігріні М., Шрейдера Р., Ліндквіста Р. Дж., Елмора Р., Лендера Г., Рейнштейна А., Сміта Г. С., Сільверстоуна Г. та інших учених.

Проблематика виявлення та попередження економічних правопорушень, викривлення даних бухгалтерського обліку й фінансової звітності, а також розроблення механізмів їх ідентифікації за допомогою аудиторських процедур і системи внутрішнього контролю знайшла відображення у наукових дослідженнях багатьох учених сучасності: Євдокимова В.В., Грицишен Д. О., Барановської Т.В., Виговської Н.Г., Дрозд І.К., Легенчука С.Ф. , Ляхович Г.І., Лубенченко О. Е., Лучко М.Р., Любенко А.М., Назарової К.О., Петрука О.М., Чижевської Л.В., Шалімової Н.С. та інших.

Разом з тим, сучасні виклики, пов’язані з цифровізацією економічних процесів, трансформацією інформаційного середовища, розвитком електронних форм обліку та зростанням складності економічних правопорушень, потребують подальшого розвитку теоретичних засад та методичного забезпечення судової економічної експертизи. Це зумовлює

необхідність формування концептуальних підходів до розвитку її обліково-аналітичного забезпечення з урахуванням сучасних інституційних та економічних викликів, що визначає актуальність теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям досліджень відповідає положенням Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020, Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30.09.2019 № 722/2019, пріоритетним напрямам науково-дослідних робіт Державного університету «Житомирська політехніка», а саме за темою «Методологія та обліково-аналітичні інструменти судової економічної експертизи для виявлення та оцінки економічних збитків», де автором проаналізовано інструменти та методи проведення судової економічної експертизи, особливості обліково-аналітичного забезпечення її виконання, що забезпечить системний підхід для виконання завдань судового експерта та складання об'єктивного експертного висновку.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є поглиблення теоретико-методологічних основ судової економічної експертизи та удосконалення її обліково-аналітичного забезпечення для цілей правосуддя.

- обґрунтувати інтеграційний характер поняття судової економічної експертизи;
- проаналізувати нормативно-правове та інституційне забезпечення обліково-аналітичних процесів для цілей судової економічної експертизи;
- узагальнити етичні основи судового економічного експерта та їх роль у забезпеченні доказовості висновків;
- охарактеризувати організацію обліково-інформаційного забезпечення судових економічних досліджень;

- систематизувати й розширити методику дослідження використання облікової інформації при проведенні судових економічних експертиз в умовах воєнного стану;
- розкрити специфіку аналізу використання обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи для створення доказової бази слідства та суду;
- з'ясувати передумови та фактори трансформації обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи;
- розробити концепцію обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи;
- сформувати методичну основу забезпечення судово-економічної експертизи публічних закупівель у контексті концепції обліково-аналітичного забезпечення.

Об'єктом дослідження є процес обліково-аналітичного забезпечення судово-економічної експертизи.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методологічних та організаційних положень судової економічної експертизи в умовах розбудови України з вектором євроінтеграції.

Методи дослідження. В основу дослідження було покладено систему методів наукового пізнання, що забезпечило достовірність отриманих результатів і висновків. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань використано комплекс загальнонаукових, спеціальних і прикладних методів дослідження.

Методи аналізу, синтезу та наукового абстрагування використано для дослідження теоретичних засад судової економічної експертизи, специфіки її різновидів та поняття її обліково-аналітичного забезпечення. Аналіз нормативного регулювання судової економічної експертизи здійснювався з використанням методів формально-логістичного аналізу. Метод порівняльного аналізу використано при вивченні зарубіжного досвіду судової бухгалтерії, застосування методів виявлення шахрайства та розробки

стратегічних підходів до імплементації дієвих процедур у вітчизняну практику. Системний підхід та діалектичне пізнання економічних явищ застосовано в процесі опрацювання матеріалів кримінальних справ з використанням результатів судової економічної експертизи з Єдиного державного реєстру судових рішень.

Використання синергетичного методу допомогло розкрити вплив принципів етичної поведінки судового економічного експерта крізь призму етапів виконання експертного дослідження, виявити ризики порушення незалежності залежно від організаційної форми здійснення експертної діяльності (для державних експертів та експертів, які не є працівниками державних експертних установ). Для дослідження впливу воєнного стану на обліково-аналітичне забезпечення судової економічної експертизи використано метод експертного опитування, а також метод узагальнення та інтерпретації результатів опитування, що дозволило виявити основні проблеми, тенденції та напрями розвитку експертної діяльності в сучасних умовах. Системно-функціональний метод та метод моделювання були застосовані при розробленні трирівневої моделі обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи та концепції її розвитку, побудованої на основі типології професійного судження судового експерта та трьох типах експертного мислення.

Для наочного представлення результатів дослідження застосовувалися графічний і табличний методи.

Інформаційною базою дослідження виступили наукові джерела (монографії, публікації вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем розвитку економічної теорії, філософії, теорії і методології судової експертизи, бухгалтерського обліку та аудиту, права; матеріали науково-практичних конференцій і семінарів), офіційні документи (нормативно-правові акти України з питань бухгалтерського обліку, судової експертизи, аудиту, права, державних фінансів); офіційні дані Міністерства фінансів України,

Міністерства юстиції України (далі - Мін'юст); довідкові та інформаційні видання і інтернет-ресурси.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних положень, розробці організаційно-методичних підходів та формуванні практичних рекомендацій щодо удосконалення обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи.

Вперше:

розроблено концепцію обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, побудованої на типології професійного судження судового експерта та трьох типах експертного мислення — документально-перевірочному, аналітико-інтерпретаційному і фінансово-реконструктивному, які реалізуються через документальний, аналітичний та реконструктивний рівні обліково-аналітичного забезпечення, що, на відміну від існуючих підходів, дозволяє враховувати особливості об'єктів дослідження експертних економічних спеціальностей, рівень складності експертних завдань, характер доказової інформації та роль професійного судження у формуванні експертного висновку, забезпечуючи цілісне пояснення процесу трансформації обліково-аналітичної інформації у доказово значущий результат судової економічної експертизи;

удосконалено:

систему обліково-аналітичного забезпечення судово-економічної експертизи шляхом її представлення як шестирівневої моделі, що включає нормативний, інституційний, інформаційний, методичний, процесуальний та результативний рівні, об'єднані у два взаємопов'язані блоки — нормативно-інституційне інформаційне середовище та методично-процесуальний механізм трансформації інформації у доказовий результат, а також шляхом деталізації особливостей реалізації зазначених рівнів у розрізі експертних спеціальностей 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності», 11.2 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій» та 11.3 «Дослідження документів фінансово-

кредитних операцій», що, на відміну від існуючих підходів, дозволяє враховувати відмінності в об'єктах дослідження, інформаційній базі, аналітичному інструментарії, рівні складності експертних процедур та ролі професійного судження судового експерта, забезпечуючи цілісне відображення процесу трансформації обліково-аналітичної інформації у доказово значущий експертний висновок;

методичне забезпечення судової економічної експертизи в частині використання методик виявлення шахрайства в системі її обліково-аналітичного забезпечення шляхом розмежування доказової, аналітичної та діагностичної функцій, що, на відміну від існуючих підходів, дозволяє розглядати інструменти виявлення шахрайства не як альтернативу судово-економічній експертизі, а як допоміжний аналітичний інструментарій дослідження облікової інформації для встановлення ознак викривлення фінансової звітності, економічного змісту господарських операцій та механізмів формування недостовірних показників у межах процесуальних завдань, поставлених слідством або судом;

підходи до використання технологій штучного інтелекту в системі обліково-аналітичного забезпечення судово-економічної експертизи шляхом визначення функціональних меж його застосування на етапах накопичення, пошуку, систематизації, структурування, класифікації та попереднього аналітичного опрацювання обліково-аналітичної інформації, що міститься у матеріалах експертного провадження, а також встановлення принципової неможливості делегування технологіям штучного інтелекту функцій оцінки доказів, формування професійного судження та підготовки висновку судового експерта, які відповідно до процесуального законодавства належать виключно до компетенції судового експерта як носія спеціальних знань та суб'єкта процесуальної відповідальності;

набули подальшого розвитку:

теоретичні положення щодо поняття «судова економічна експертиза» через обґрунтування розширення предметної сфери експертних досліджень

від перевірки облікових документів до комплексного аналізу фінансово-господарської діяльності, що полягає у застосуванні поєднання ретроспективного і прогностичного аналізу, аналітичних моделей (зокрема, моделей виявлення маніпуляцій звітністю), аналізу поведінкових факторів та організаційній незалежності та можливості ініціативного дослідження без порушення процесуальної природи судової економічної експертизи;

трактування принципу професійної компетентності судового економічного експерта через виділення її попереджувальної та методично-аналітичної складових, які реалізуються відповідно на етапах прийняття експертного завдання та проведення експертного дослідження, а також систематизацію ризиків порушення незалежності судового економічного експерта за двома організаційними формами його діяльності, що дозволяє удосконалити підходи до забезпечення якості, об'єктивності та доказової цінності експертних висновків;

методичне забезпечення судової економічної експертизи шляхом застосування емпіричного підходу до оцінки впливу воєнного стану на інформаційні, нормативні та методичні умови здійснення експертної діяльності, що дозволило виявити закономірності трансформації обліково-аналітичного забезпечення, пов'язані зі зростанням ролі цифрових технологій, професійного судження експерта, аналітичних процедур та водночас посиленням ризиків інформаційної фрагментарності й методичної варіативності під час проведення судово-економічних експертиз;

теоретичне обґрунтування ролі обліково-аналітичного забезпечення у формуванні доказової бази судово-економічної експертизи шляхом розкриття механізму трансформації первинних документів, облікових даних, фінансової та податкової звітності у доказову інформацію для цілей кримінального провадження, що, на відміну від існуючих підходів, дозволяє розглядати обліково-аналітичне забезпечення не лише як інформаційну основу експертного дослідження, а як інструмент встановлення економічної сутності

господарських операцій, виявлення ознак викривлення облікової інформації та формування доказово значущих висновків для слідства і суду;

систематизація факторів викривлення обліково-аналітичної інформації для цілей судово-економічної експертизи шляхом їх групування за організаційно-управлінськими, економічними, нормативно-правовими, документальними та інформаційно-технологічними характеристиками, що, на відміну від існуючих підходів, дозволяє використовувати їх як аналітичну основу для встановлення причин викривлення облікової інформації та оцінки їх впливу на результати фінансово-господарської діяльності у процесі формування доказової бази судово-економічної експертизи;

методичне забезпечення судово-економічної експертизи у сфері закупівель шляхом адаптації методичного інструментарію аудиту публічних закупівель до завдань судово-експертного дослідження, що, на відміну від існуючих підходів, передбачає його використання як методичної основи для дослідження як публічних закупівель, так і закупівель суб’єктів господарювання приватного сектору за наявності ознак порушення законодавства, завдання збитків або викривлення фінансово-господарської інформації, забезпечуючи більш системне дослідження законності, економічної обґрунтованості та документального підтвердження закупівельних операцій.

Практичне значення отриманих результатів. На основі поведеного дослідження розроблено практичні рекомендації щодо удосконалення системи обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи. Запропоновані підходи впроваджено у діяльність суб'єктів господарювання, що підтверджується відповідними довідками про використання результатів дослідження (Додаток И), а саме:

пропозиції щодо обліково-аналітичного забезпечення експертних спеціальностей 11.1–11.3 в частині поглиблення аналітичної складової в методиках виконання завдань експертних досліджень та пропозиції щодо впровадження диференційованого підходу до використання методик

виявлення шахрайства (Експертно-криміналістична установа, м. Одеса, довідка № 4 від 14.01.2026 р.);

систематизацію обліково-аналітичного забезпечення судових економічних експертиз шляхом виокремлення взаємопов'язаних нормативного, інституційного, інформаційного, методичного та процесуального рівнів, що дозволило комплексно відобразити формування, рух, дослідження та використання обліково-аналітичної інформації в експертному процесі та врахувати принцип професійної компетентності в якості базового етичного принципу діяльності судового економічного експерта (Громадська організація «Всеукраїнська незалежна науково-дослідна експертна спілка» акт апробації № 01/12 від 01.12.2025 р.);

функціональний підхід до судової економічної експертизи в частині застосування методик виявлення шахрайства, результати опрацювання яких дозволили сформувати превентивно-аналітичний характер контрольних дій, їх спрямування на ідентифікацію підвищеної ймовірності викривлень або маніпуляцій у фінансовій звітності та підходи до ідентифікації ризиків фальсифікації фінансової звітності, які були використані при вдосконаленні процедур оцінки ризиків у системі внутрішнього контролю та формуванні механізмів виявлення аномальних фінансово-господарських операцій на підприємстві ТОВ «Втормаг» (довідка № 02/003-26 від 12.02.2026 р.);

методичні підходи до використання облікової та аналітичної інформації під час дослідження фінансово-господарських операцій, пов'язаних із ознаками фальсифікації документів, викривлення фінансової звітності та науково-методичні положення щодо дослідження матеріалів кримінальних проваджень у сфері публічних закупівель, зокрема в частині оцінки документального підтвердження господарських операцій, відповідності облікових даних фактичним обставинам та аналізу використання бюджетних коштів у Адвокатському об'єднанні «ІН ТРАСТ» (довідка № 11/03/2026/АО/1 від 11 березня 2026 р.);

пропозиції щодо оцінки надійності обліково-аналітичної інформації, сформованої в умовах цифрових технологій та алгоритмів штучного інтелекту, зокрема з урахуванням трансформації електронних документів, цифрових слідів господарських операцій та ризиків маніпулювання електронними обліковими даними у ТОВ «Інженіринг-Аналітика» (довідка № 01/10/04 від 10.04.2026 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаним науковим дослідженням, у якому сформовано авторський підхід до удосконалення обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи. Усі положення, висновки та рекомендації, що становлять наукову новизну та практичну цінність роботи, належать особисто здобувачу. З опублікованих праць у співавторстві використано лише ті результати, що є безпосереднім доробком автора.

Рукопис пройшов перевірку на академічну доброчесність із застосуванням системи StrikePlagiarism.com (звіт подібності представлено у Додатку І). Фрагменти текстової подібності мають належне джерельне підтвердження та супроводжуються коректними бібліографічними посиланнями. Під час підготовки рукопису інструменти штучного інтелекту (ChatGPT) використовувалися виключно для технічного опрацювання матеріалу. Усі наукові положення, інтерпретації, аналітичні розрахунки та висновки сформульовані особисто автором.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення та результати дисертаційної роботи обговорювалися і отримали схвальні оцінки на п’яти міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема:

Результати дослідження були оприлюднені на 5-ти міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Актуальні питання економіки, обліку, фінансів та права в сучасних умовах» (м. Кременчук, 8 червня 2024 р.), «Економіка, фінанси, облік та управління: нові виклики та стратегії розвитку» (м. Кропивницький, 30 листопада 2024 р.), «Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку, фінансів та управління» (м. Житомир, 22 березня

2025 р.), «Перспективи розвитку обліку, аналізу та аудиту в контексті євроінтеграції» (м. Одеса, 22 травня 2025 р.), «*Актуальні питання економіки, фінансів, управління і права в сучасних умовах» (*Кременчук, 18 лютого 2026р.).

Повнота опублікування результатів дослідження. Основні результати дисертації викладені у 10 наукових публікаціях загальним обсягом 5,17 друк. арк. (авторський обсяг – 4,58 друк. арк.), серед яких чотири статті, опублікованих у економічних фахових виданнях України, затверджених наказами Міністерства освіти і науки України, одна стаття – у фаховому виданні, що включене до наукометричної бази Web of Science та п’ять тез доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів міжнародних науково-практичних конференцій (додаток З).

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із списку публікацій за результатами дослідження, вступу, трьох розділів та висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний текст дисертації складає 221 сторінка комп’ютерного тексту, у тому числі 21 таблиця і 9 рисунків (займають 27 сторінок). Дисертація містить список використаних джерел із 224 найменувань на 26 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

1.1. Інтеграційний характер поняття судової економічної експертизи та її види

У науковому пізнанні категорія «експертиза» посідає важливе місце як форма застосування спеціальних знань для встановлення об’єктивної істини щодо певних фактів, явищ або процесів. У гносеологічному аспекті експертиза розглядається як особливий різновид пізнавальної діяльності, що поєднує елементи емпіричного дослідження, аналітичної обробки інформації та формування обґрунтованих висновків.

У загальнонауковому розумінні термін «експертиза» пов’язують з дослідженням, яке виконує компетентна особа (експерт) з використанням спеціальних знань з метою надання висновку щодо поставлених слідством чи слідчими органами питань. Такий підхід відображає класичне тлумачення експертизи як інструменту для підтвердження наявних фактів або отримання нових знань, що базується на професійній компетентності суб’єкта, що проводить дослідження. Пізнавальна природа експертизи виявляється у тому, що вона забезпечує трансформацію невизначеного у визначене, гіпотетичного — в аргументовано доведене, а розрізненої інформації — у знання, яке набуває доказового статусу. Наукові підходи акцентують, що експертиза виступає особливою формою опосередкованого пізнання: дослідження об’єкта здійснюється не безпосередньо суб’єктом правозастосування (судом чи органом досудового розслідування), а через залучення фахівця, який володіє спеціальними знаннями та відповідним інструментарієм. Узагальнення цих підходів дає змогу перейти від формального відтворення окремих дефініцій до їх системного наукового осмислення, розкриваючи експертизу як цілісну пізнавальну категорію.

Передусім, етимологічний аналіз терміна вказує на його первісний зміст, пов’язаний із досвідом і компетентністю. Походження від латинського

expertus акцентує увагу на тому, що експертиза історично розглядалась як діяльність особи, яка володіє перевіреними практикою знаннями. Відтак уже на рівні походження терміна закладено ключову характеристику експертизи - опора на спеціальні знання, підтверджені досвідом.

Подальший розвиток поняття експертизи знаходить своє відображення у категорії «судова експертиза», яка має більш вузьке, юридично визначене значення. У цьому контексті судова експертиза набуває статусу процесуальної дії та стає складовою механізму доказування. Її появу пов'язують «з походженням і характером доказів у судочинстві. Судові експерти з'явилися тоді, коли їхні висновки стали легітимними доказами для суду» [129].

Судова експертиза у науковій літературі більшістю дослідників [27, 28, 31, 63] визначається в контексті чинного законодавства, як дослідження об'єктів, явищ і процесів із застосуванням спеціальних знань, що здійснюється експертом у встановленому процесуальним законом порядку з метою надання висновку, який є джерелом доказів у судовому процесі.

Сутність і порядок здійснення судових експертиз визначається низкою нормативно-правових актів, зокрема Законом України «Про судову експертизу» [105], а також положеннями Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України» та Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України). Призначення судової експертизи є доцільним у тих випадках, коли розгляд справи потребує використання наукових, технічних або інших спеціальних знань, що прямо передбачено ч. 1 ст. 75 КПК України.

Під спеціальними знаннями розуміють сукупність професійних компетенцій, здобутих у процесі вищої освіти, наукової діяльності або практичного досвіду, які відповідають сучасному рівню розвитку науки і практики [138]. У межах кримінально-процесуальної та криміналістичної теорії судова експертиза трактується як дослідницька діяльність, що здійснюється особою, яка володіє відповідними знаннями, у встановленому

процесуальному порядку з метою встановлення обставин, що мають значення для вирішення справи.

Законодавче визначення сутності судової експертизи закріплено у ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», відповідно до якої вона полягає у проведенні експертом дослідження матеріальних об’єктів, явищ і процесів на основі спеціальних знань з метою отримання інформації про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [105].

Водночас процесуальне законодавство деталізує зміст результату такої діяльності. Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 102 ЦПК України, висновок експерта є документом, який містить систематизований опис проведених досліджень, сформульовані на їх основі висновки та аргументовані відповіді на поставлені запитання, оформлені відповідно до встановлених вимог. При цьому об’єктом експертного дослідження виступають фактичні обставини, що входять до предмета доказування та потребують спеціальних знань для їх встановлення (ч. 2 ст. 102 ЦПК України).

Отже, аналіз нормативних положень дає змогу встановити взаємозв’язок між етапами призначення, проведення експертизи та формування її результатів. Така взаємозалежність має бути врахована при визначенні змісту судової економічної експертизи. У наукових підходах цей термін, як правило, розглядається через призму облікового відображення господарських операцій, стану активів та економічних процесів, а також інформації про фактичні обставини справи, зафіксованої у документах фінансово-господарської діяльності. На відміну від загального поняття експертизи, судова експертиза характеризується такими ознаками, як процесуальна регламентованість, спрямованість на забезпечення доказування, визначене коло суб’єктів, чітко окреслені об’єкти дослідження.

У гносеологічному аспекті судова експертиза є формою інституціоналізованого пізнання, де отримання знання підпорядковується

вимогам процесуального права, а результат дослідження набуває юридичної сили.

Подальша конкретизація даної категорії відбувається у межах судової економічної експертизи, яка є різновидом судової експертизи та відображає специфіку економічних об’єктів дослідження. Важливо зазначити еволюцію термінології від «судово-бухгалтерської експертизи» до «судово-економічної експертизи», яка відображає не лише формальну зміну назви, а й глибинну трансформацію змісту та функціонального призначення відповідного виду експертної діяльності.

Традиційно у вітчизняній науковій та практичній площині використовувалося поняття «судово-бухгалтерська експертиза» [5; 7; 8; 24; 25; 29; 31], що було обумовлено домінуванням облікової парадигми у дослідженні фінансово-господарських операцій. У межах такого підходу основна увага експерта зосереджувалася на перевірці правильності ведення бухгалтерського обліку, достовірності первинних документів, відповідності записів у регістрах обліку та звітності встановленим нормативним вимогам. Фактично, експертне дослідження мало переважно документально-перевірочний характер і було спрямоване на встановлення формальної відповідності облікової інформації.

Однак розвиток економічних відносин, ускладнення фінансових інструментів, поява нових форм господарювання, а також зростання кількості правопорушень у сфері економіки зумовили необхідність розширення меж експертного дослідження. Практика правозастосування поступово сформувала запит не лише на перевірку документального оформлення операцій, а й на глибший аналіз економічного змісту процесів, встановлення причинно-наслідкових зв’язків, оцінку фінансового стану суб’єктів господарювання, обґрунтованість управлінських рішень, а також дослідження банківських і фінансово-кредитних операцій.

У цьому контексті облікова інформація перестала бути єдиним об’єктом дослідження і трансформувалась в складову ширшої інформаційної бази, що включає фінансову, податкову, аналітичну, банківську та іншу економічну

інформацію. Відповідно, змінився і характер експертної діяльності — від вузько спеціалізованої бухгалтерської перевірки до комплексного економічного дослідження.

Такі зміни знайшли своє нормативне відображення у трансформації термінології, закріпленій у законодавстві та відомчих актах, де замість поняття «судова бухгалтерська експертиза» було впроваджено більш широке поняття «судова економічна експертиза». Останнє охоплює не лише питання бухгалтерського обліку, а й аналіз фінансово-господарської діяльності, дослідження економічних показників, фінансових потоків, кредитних і банківських операцій.

У науковому аспекті це свідчить про розширення гносеологічних меж експертизи та формування нового типу експертного мислення, в якому поєднуються документально-перевірочні, аналітичні та фінансово-реконструктивні підходи. Саме така трансформація обумовила становлення судової економічної експертизи як самостійного напряму на перетині бухгалтерського обліку, економічного аналізу та фінансів.

Аналіз наукових підходів свідчить про відносну узгодженість дослідників щодо базових ознак цього поняття. Одним із фундаторів-науковців в обліковій науці Білухою М. Т. судова експертиза визначалась як «процедура дослідження та вирішення провідними спеціалістами певних галузей – експертами (від лат. ekspertus - досвідчений) питань, що потребують спеціальних знань у науці, техніці, економіці тощо» [8, с. 7].

Більшість авторів, серед яких провідні науковці-практики Камлик М.І. [51], Свінцицький А. В., Падалка А. М. [113], Базась М. Ф. [5], Волкова І. А. [16], Євдокіменко С. В. [29] інтерпретували предмет судової бухгалтерської експертизи саме в цьому вузькому контексті нормативного спрямування, вважаючи її предметом негативні зміни в господарській діяльності підприємств і організацій, які спричинені будь-якими деструктивними факторами, розглядаючи експертизу як дослідження певних питань або об’єктів, що потребують спеціальних знань, тобто як інтелектуальну

діяльність, спрямовану на вирішення складних професійних завдань. У цьому контексті судова експертиза виступає не просто аналізом, а саме кваліфікованим дослідженням, що здійснюється компетентним суб'єктом.

Водночас у працях окремих науковців, зокрема Лучко М.Р. [26], Мулик Т. О., Мулик Я. І. [77], Кощинець М.І. [59], Шепітько В. [123, с. 13] акцент зміщується на характер знань, що використовуються в судовій економічній експертизі. Підкреслюється, що ці знання мають бути не лише теоретичними, але й апробованими практикою, а сам процес дослідження передбачає застосування спеціального інструментарію. Таким чином, судова економічна експертиза розглядається як форма прикладного пізнання, де знання перевіряється через дослідження конкретного об'єкта.

Сімакова-Єфремян Е. Б. [117], Цивінський О., Дуфенюк О. [26] розширюють зміст поняття, включаючи до нього не лише процес дослідження, але й його результат. У цих дослідженнях судова економічна експертиза постає як діяльність, спрямована на формування обґрунтованого висновку, що дозволяє дати оцінку відповідному явищу чи процесу. Це дає підстави розглядати її як завершений цикл: від дослідження до формування висновку за завданнями, визначеними судом або слідством.

Окрему увагу привертає позиція Іванкова В.М. [37], Хомутенко В.П., Хомутенко А.В. [132], які підкреслюють подвійну природу експертної діяльності. З одного боку, це науково-пізнавальний процес, а з іншого - діяльність, що здійснюється в межах певних процедур (зокрема процесуальних). Такий підхід дозволяє інтегрувати судову економічну експертизу у ширший контекст правозастосування.

Найбільш узагальненим є підхід Пиріг І. В., Шинкаренко І. Р. [91] та Чередниченко А.П. [134, С. 86-88], які трактують судову економічну експертизу як специфічний вид діяльності, заснований на наукових знаннях і спеціальних методах дослідження, спрямований на отримання обґрунтованих висновків щодо об'єктів, процесів або явищ. У цьому визначенні поєднуються

всі ключові складові: наукова основа, методичний інструментарій, дослідницький характер і результат у вигляді висновку.

Отже, узагальнюючи наукові підходи, доцільно розглядати судову економічну експертизу як інтегровану пізнавально-прикладну діяльність, що характеризується такими основними ознаками:

- використання спеціальних, професійних знань;
- дослідження конкретних об’єктів, процесів або явищ;
- застосування науково обґрунтованих методів;
- спрямованість на отримання об’єктивного та мотивованого висновку.

Таким чином, судова економічна експертиза постає не лише як окрема процедура або дія, а як самостійна форма наукового пізнання прикладного характеру, що поєднує досвід, знання та методи з метою формування достовірного знання про досліджуваний об’єкт.

Судова економічна експертиза у наукових джерелах розглядається як дослідження документів бухгалтерського обліку, фінансової та податкової звітності, а також інших матеріалів фінансово-господарської діяльності з метою встановлення обставин, що мають значення для справи.

Гносеологічна специфіка судової економічної експертизи полягає у тому, що її об’єктом є не матеріальні предмети у традиційному розумінні, а інформаційно відображені економічні процеси, зафіксовані в документах. Це зумовлює такі особливості:

- опосередкований характер пізнання через облікову інформацію;
- необхідність інтерпретації економічного змісту господарських операцій;
- поєднання документального підтвердження з аналітичними процедурами.

У працях вітчизняних науковців підкреслюється, що судова економічна експертиза поєднує в собі елементи бухгалтерського обліку, економічного

аналізу та контролю, трансформуючи їх у специфічну форму доказового пізнання.

Аналіз поняття судової економічної експертизи доцільно продовжити у межах зарубіжної наукової традиції. Зарубіжні дослідники, розглядаючи аналогічну сферу через категорію forensic accounting, що дослівно означає судова бухгалтерія, акцентують увагу на її здатності інтегрувати облікові, аналітичні та дослідницькі підходи для виявлення економічних правопорушень. Harry M. Markopolos, відомий американський експерт з фінансових злочинів, першовідкривач афери Madoff, автори книги «No One Would Listen: A True Financial Thriller», виданої у 2010 році, вважає, що forensic accounting - це насамперед «детективна робота з викриття фінансового шахрайства», коли аналіз документів та підозрілих операцій виводить на незаконні схеми [198]. Відмінністю його бачення судової бухгалтерії є наголос на вмінні бачити аномалії у поведінці людей, а не лише досліджувати аномалії цифр і даних.

Американський аналітик Howard Schilit, засновник відомої компанії Schilit Forensics ще більше акцентує увагу сутності судової бухгалтерії на «аналізі людської поведінки», прихованої за цифрами [211]. Він бачить forensic accounting як інструмент розуміння людських мотивів, що ховаються за фінансовими хитрощами і маніпуляціями.

Колишній внутрішній аудитор WorldCom Cynthia Cooper, викривач 11-ти мільярдного шахрайства в компанії, де вона працювала, пов'язує судову бухгалтерію з етикою та моральним вибором. На її думку, forensic accounting - це не тільки техніка розвідки, але й усвідомлення, що за схемою стоїть людський вибір, мотиви та цінності [163].

Benny K. B. Kwok, професор із судової бухгалтерії, автор підручника «Forensic Accountancy», який витримав уже чотири перевидання, визначає forensic accounting як системний підхід до аналізу, розслідування та встановлення обставин фінансових спорів та шахрайства [190]. Вченим

акцентовано увагу на «money tracing» (в перекладі з англійської – відстеження грошей), кількісному оцінюванні втрат та комплексній експертизі в суді.

У відомому дослідженні визнаних експертів у галузі судової бухгалтерії Howard Silverstone, Michael Sheetz та Stephen Pedneault, результати якого опубліковані у книзі «Forensic Accounting and Fraud Investigation for Non-Experts», forensic accounting трактується як міждисциплінарна область, що об'єднує бухгалтерію, розслідування та право [214]. Книга відображає настанови з виконання судової експертизи «за всіма фазами», від виявлення шахрайства, збирання документів та складання експертних звітів та відстеження процесуальних аспектів. Таке поєднання опису обробки цифрових даних, бухгалтерських документів та судової процедури відображає сутність судової бухгалтерії для практичного її розуміння. Судова бухгалтерія, як зазначають автори, це не просто перевірка цифр, а міждисциплінарна взаємодія аналізу документів та фінансових потоків, розуміння людських мотивів, етики, проведення розслідування, складання експертного звіту та робота у правовому полі.

Професор університету Мемфіса Zabihollah Rezaee сформулював сутність судової бухгалтерії як «підхід до запобігання, виявлення та виправлення шахрайства у звітності», з прямою прив'язкою до соціально-економічної значущості [209]. Він підкреслював як невід’ємну умову якісної судової бухгалтерії забезпечення відповідальності професіоналів дотримуватись етичних принципів, підтримувати високий рівень професійних знань та необхідність використання систематизованих практик. Разом з тим концентрація досліджень вченого переважно на експертизі показників фінансових звітів ігнорує значення впливів інформаційних технологій, цифрових слідів та поведінкових факторів, що знижує ефективність при комплексних експертизах сучасних випадків фінансового шахрайства.

Академічні дослідження Peterson K. Ozili, дослідника з Essex Business School, надто фокусуються на класичних схемах судової бухгалтерії, і не завжди адаптовані до реалій, що швидко змінюються (наприклад, цифрового

шахрайства) [205]. Однак перевагою висновків Peterson K. Ozili щодо дефініції судової бухгалтерії є те, що він розглядає її як мультидисциплінарне поле, через виявлення схем шахрайства та комунікацію щодо надання доступних експертних висновків правосуддю.

Узагальнені погляди щодо сутності судової економічної експертизи відображено в таблиці 1.1.

Висновки Zabihollah Rezaee щодо посилення формалізації професіональних якостей через стандарти та нормативну базу варто доповнити потребами адаптації до нових інформаційних технологій та дослідженнями впливу людського фактора. P. K. Ozili розширює сутність судової бухгалтерії через економічну варіативність знань та регулювання більш широкої адаптації до нових технологій, однак слабкий зв'язок із реальними політиками і нормами законодавства в цій сфері не дає можливості реалізувати теорію у практичну площину її реалізації.

Таким чином, у вітчизняній науковій традиції сутність судової економічної експертизи сформувалася еволюційно — на базі судової бухгалтерської експертизи, яка історично була зорієнтована на документальну перевірку облікових даних та встановлення фактичних обставин господарських операцій. Така генеза обумовила збереження у сучасних підходах пріоритету документально-доказової функції, що проявляється у домінуванні ретроспективного аналізу, формалізованих процедур перевірки та жорсткої прив’язки до нормативно визначених джерел інформації. Водночас розвиток економічних відносин, ускладнення фінансових інструментів і зростання кількості економічних правопорушень спричинили розширення предметної області експертизи — від суто бухгалтерських питань до аналізу фінансово-економічних процесів, включаючи кредитні, інвестиційні та податкові аспекти.

Ключовою особливістю вітчизняного підходу є його функціонування в умовах жорсткого нормативно-правового регулювання, передусім у межах Закон України «Про судову експертизу» та процесуального законодавства.

Таблиця 1.1

Характеристики судової бухгалтерії «forensic accounting»

за міжнародними оцінками

№	Експерт	Ключові характеристики судової бухгалтерії («forensic accounting»)	Можливості та ризики застосування у вітчизняній системі судових експертиз: коментарі автора
1.	Markopolos H.	В основі - детективний підхід, аналіз документів з метою виявлення схем шахрайства	Може застосовуватися у боротьбі з великими економічними злочинами, однак вимагає значних аналітичних ресурсів для обробки фінансових даних.
2.	Schilit H.	Аналіз мотивів економічного злочину та факторів маніпуляцій з цифрами	Збагачує українську експертизу психологічним компонентом: аналіз «інтенцій» бухгалтера чи керівника, проте відсутня правова основа, методи поведінкового аналізу та підготовка експертів.
3.	Cooper C.	Виявлення морального вибору за фінансовими махінаціями	Спрямовує експертів працювати не лише з цифрами, але й з контекстом — організаційними процесами, системною неспроможністю внутрішнього аудиту, норм корпоративної етики, як запобіжників злочину.
4.	Kwok B.	Системна експертиза, оцінка втрат, money tracing	Відсутність інтеграції з IT-інструментами, що знижує ефективність у складних розслідуваннях економічних злочинів.
5.	Silverstone H. Sheetz M. Pedneault S.	Міждисциплінарність через поєднання бухгалтерії, права та розслідування	Таке бачення підходить для посилення судових процедур в Україні, що вимагає суттєвих процедурних змін щодо захисту експерта, запровадження професійних стандартів
6.	Rezaee Z.	Фокус на регулюванні, контролі, стандартах	Недооцінка IT систем та психологічних факторів виникнення шахрайства і махінацій
7.	Ozili P. K.	Мультидисциплінарність, акцент на політику та освіту	Теоретичне осмислення сутності судової бухгалтерії може мати несуттєвий вплив на її реформування
8.	Crumbley D.L.	Застосування аналітики та IT систем	Ризики точності, помилкових висновків через невідповідну аналітику та методик

Джерело: складено автором за матеріалами [198; 211; 163; 190; 214; 209; 205; 165]

Це визначає процесуальну природу експертної діяльності, за якої експерт не є суб’єктом ініціативного дослідження, а діє в межах поставлених запитань

і наданих матеріалів. Така модель забезпечує високий рівень формалізації, стандартизації та доказової придатності результатів, але водночас обмежує можливість застосування гнучких аналітичних інструментів і проактивних підходів до виявлення економічних правопорушень.

У цьому контексті проведене вище порівняння вітчизняної концепції сутності судової економічної експертизи із підходами, що сформувалися у межах forensic accounting засвідчило наступне. У зарубіжній науковій та практичній площині forensic accounting розглядається як інтегрована сфера, що поєднує облік, аудит, фінансовий аналіз та елементи криміналістики, орієнтована не лише на дослідження фактів, а й на виявлення, попередження та розслідування шахрайства. Зокрема, зазначені вище зарубіжні дослідники підкреслювали, що ключовими характеристиками forensic accounting є проактивність, орієнтація на ризики, використання аналітичних моделей і поведінкових індикаторів шахрайства.

Попри відмінності у підходах, можна обґрунтовано стверджувати, що цільова спрямованість судової економічної експертизи та forensic accounting є концептуально спорідненою. В обох випадках йдеться про:

- встановлення економічної сутності господарських операцій;
- оцінку достовірності фінансової інформації;
- формування обґрунтованих висновків для використання у правозастосовній практиці.

Водночас відмінності проявляються у площині методів, організації та функціонального призначення**.** В Україні судова економічна експертиза характеризується:

- ретроспективністю дослідження;
- документально-орієнтованими процедурами;
- процесуальною залежністю від органу, що призначив експертизу;
- обмеженим використанням інструментів ризик-аналізу.

Натомість forensic accounting базується на:

- поєднанні ретроспективного і прогностичного аналізу;

- широкому застосуванні аналітичних моделей (зокрема, моделей виявлення маніпуляцій звітністю);
- використанні інтерв'ювання, цифрової аналітики, аналізу поведінкових факторів;
- організаційній незалежності та можливості ініціативного дослідження.

Таким чином, вітчизняні наукові підходи до судової економічної експертизи, сформовані під впливом розвитку судової бухгалтерської експертизи та інституційних умов державного регулювання, відповідають загальній меті та завданням forensic accounting, проте реалізуються через іншу методологічну парадигму. Ця парадигма є більш формалізованою, доказово орієнтованою та процесуально детермінованою, тоді як forensic accounting відзначається гнучкістю, аналітичною глибиною та превентивною спрямованістю.

У науковому вимірі це створює підґрунтя для подальшої конвергенції підходів, зокрема через інтеграцію аналітичних інструментів forensic accounting у систему обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи без порушення її процесуальної природи.

В цілому, оцінюючи еволюцію понять «експертиза» → «судова експертиза» → «судово-економічна експертиза» можна виокремити тенденцію до поступової конкретизації у поняттях: від загальнонаукової форми пізнання до процесуально визначеного механізму доказування та до спеціалізованого інструменту дослідження економічних процесів.

У гносеологічному вимірі це свідчить про трансформацію судової експертизи з універсального способу отримання знань у спеціалізований інструмент доказового пізнання економічної реальності, що і визначає її місце у системі сучасних наукових та практичних досліджень.

Логічним продовженням розгляду гносеології судової економічної експертизи є її класифікація не за спеціальностями, а за процесуальними та організаційними ознаками, які безпосередньо впливають на характер пізнавальної діяльності судового експерта.

У науковій літературі та практиці судочинства виділяють окремі види судових експертиз, які повною мірою застосовні і до судової економічної експертизи і через які реалізується її процесуальна природа. Передусім розрізняють первинну експертизу, яка проводиться вперше з конкретного питання. Вона має базовий характер і спрямована на формування початкового експертного знання щодо обставин справи. Саме в межах первинної експертизи здійснюється основний обсяг пізнавальної діяльності.

У випадках, коли виникає необхідність уточнення або доповнення вже отриманих результатів, призначається додаткова експертиза. Її гносеологічна особливість полягає в тому, що вона не створює принципово нового знання, а розширює або деталізує вже встановлені положення, усуваючи неповноту дослідження.

Залежно від кількості експертів, що беруть участь у дослідженні, виділяють одноособову експертизу та комісійну експертизу. Остання передбачає участь кількох експертів однієї спеціальності, що дозволяє підвищити об’єктивність і надійність результатів за рахунок колективного обговорення та узгодження висновків.

Окреме місце займає комплексна експертиза, яка проводиться із залученням фахівців різних галузей знань. У контексті судової економічної експертизи це особливо актуально у випадках, коли економічні питання тісно пов’язані з технічними, будівельними чи товарознавчими аспектами. Гносеологічно така експертиза відображає міждисциплінарний характер пізнання, що дозволяє сформувати більш повне уявлення про досліджуваний об’єкт.

Також у практиці виділяють експертизу за матеріалами справи (без безпосереднього обстеження об’єкта), що є типовою саме для судово-економічних досліджень, оскільки їх об’єктом виступають документи та облікова інформація.

Якщо ж висновок судового експерта викликає сумніви щодо його обґрунтованості або суперечить іншим матеріалам справи, призначається

повторна експертиза, яка доручається іншому експерту або іншій експертній установі. У цьому випадку відбувається своєрідна верифікація спеціального знання, коли інститут повторної експертизи опосередковано виконує функцію процесуального механізму контролю якості експертних висновків шляхом незалежного дослідження.

Повторна експертиза дозволяє встановити правильність висновків первинної експертизи, усунути методичні або фактичні помилки, а також забезпечити неупередженість результатів дослідження.

Однак у сучасній правозастосовній практиці України існує низка концептуальних та нормативних проблем, пов’язаних із застосуванням повторної експертизи. Зокрема, чинний КПК України не містить чіткого визначення повторної експертизи, що створює прогалини у правовому регулюванні та спричиняє неоднозначне тлумачення цього інституту. Натомість у цивільному, господарському та адміністративному процесуальному законодавстві інститут повторної експертизи визначений, однак єдине методологічне та нормативне забезпечення його функціонування відсутнє. Спеціальним законодавством у сфері судово-експертної діяльності питання повторної експертизи також не врегульовано, що поглиблює колізії та правову невизначеність її проведення.

Ситуація загострюється також зростанням кількості складних, багатопредметних судових експертиз, що потребують високого рівня спеціалізації та часто викликають суперечливі оцінки. За таких обставин повторна судова економічна експертиза супроводжується значними витратами, пов’язаними з дослідженням здебільшого значної кількості бухгалтерських та фінансових документів та виконанням складних розрахунків.

Науковцями з питань дослідження різновидів проведення судових експертиз вони розглядаються перш за все в площині уніфікації та систематизації нормативного регулювання. Клюєвим О. М. акцентовано увагу на відсутності визначення повторної експертизи у КПК України та

необхідності комплексного реформування закону про судову експертизу із закріпленням єдиних положень щодо різних видів експертиз, в т.ч. повторної [54]. Щербаковський М. Г. звертає увагу на прогалини законодавства, зокрема профільного закону про судову експертизу та КПК України через відсутність дефініцій повторної експертизи [140], а Шевчук В. М. та Сімакова-Єфремян Е. Б. пропонують чітко визначити в законі про судову експертизу поняття «повторна експертиза» та інші види експертиз [136; 118; С. 124]. Ярослав Ю. Ю. підтримує уніфікацію процесуальних кодексів щодо назв експертиз та закріплення принципу проведення повторних експертиз в іншій експертній установі [144]. Таким чином, більшість науковців виступають за систематизацію та однаковість у правовому регулюванні інституту повторної експертизи на рівні базового закону, із приведенням їх до єдності положень з процесуальними кодексами.

Відповідно до п.1.2.13. Інструкції «Про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень», затвердженої Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (далі – Інструкція № 53/5) згідно з процесуальним законодавством України «експертами виконуються первинні, додаткові, повторні, комісійні та комплексні експертизи» [50]. Відповідно до п.1.2.13. Інструкції № 53/5, повторною є «експертиза, під час проведення якої досліджуються ті самі об`єкти і вирішуються ті самі питання, що й при проведенні первинної (попередніх) експертизи (експертиз)» [50].

КПК України не містить окремого визначення повторної судової експертизи, разом з тим за ст. 242 КПК України суд або слідчий суддя може призначити нову експертизу при сумнівах у висновках раніше проведеної [62]. При цьому обов`язковість проведення експертизи для визначення розміру матеріальної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням закріплено у п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК України.

Відповідно до норм ст. 332 КПК України під час судового розгляду суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого за наявності підстав, передбачених статтею 242 цього Кодексу, має право своєю

ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам. Суд реалізує це право незалежно від наявності клопотання, якщо суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності.

Згідно приписів ст. 242 КПК України судова експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з`ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з`ясування питань права.

Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 року № 8 [104], повторна експертиза призначається, коли є сумніви у правильності висновку експерта, пов`язані з його недостатньою обґрунтованістю чи з тим, що він суперечить іншим матеріалам, а також за наявності істотного порушення процесуальних норм, які регламентують порядок призначення і проведення експертизи. Істотними можуть визнаватися, зокрема, порушення, які призвели до обмеження прав обвинуваченого чи інших осіб.

Таким чином, враховуючи надані пояснення у судовому засіданні експерта, суд призначає для об`єктивності і повноти перевірки доводів учасників судового розгляду у кримінальному провадженні повторну судову експертизу. Наприклад, у випадках, коли питання стосується розрахунків збитків внаслідок неправомірних діянь, повторна експертиза, виконуючи завдання суду, буде витрачати час і проводити дослідження скоєних збитків. Але норми законодавства розкривають не всі причини та питання призначення повторної експертизи.

Цивільне, господарське, адміністративне судочинство згідно Цивільного процесуального кодексу України (ст. 112), Господарського процесуального кодексу України (ст. 106), Кодексу адміністративного судочинства України (ст. 110) також прямо передбачають можливість призначення повторної експертизи за умови наявності сумнівів у правильності

чи повноті попереднього висновку, коли суд самостійно вирішує, чи є підстави для повторної експертизи і призначає її проведення лише іншим експертом або іншою експертною установою.

Закон України «Про судову експертизу» на сьогодні не містить окремої регламентації повторної експертизи, а у ст. 4 розглядає можливість її призначення як складову гарантії незалежності судового експерта [105]. Таким чином, потреба у реалізації систематизаційно-уніфікаційної концепції, спрямованої на законодавче закріплення чітких визначень та єдиних підходів до повторних експертиз на рівні профільного закону (закону про судову експертизу) з гармонізацією процесуальних кодексів є важливою в рамках реформування цієї сфери.

Як було зазначено вище, підставами для призначення повторної судової експертизи є наявність сумнівів у правильності або обґрунтованості первинного експертного висновку, зокрема у разі суперечливих або протилежних висновків експертиз, наданих сторонами судового процесу, а також виявлення істотних недоліків у первинному експертному дослідженні. З цим пов’язані і позиції фахівців щодо необхідності рецензування експертних висновків. Авдєєва Г. К. підтримує ідею рецензування висновків, зокрема тими фахівцями, яких залучає сторона процесу [1], Журавель В. А. обґрунтовує необхідність обов’язкового зовнішнього рецензування експертиз, особливо незалежними експертами [34]. Ярослав Ю. Ю. визнає рецензування ефективним непроцесуальним інструментом для оцінки висновків експерта, яке може слугувати підставою для призначення повторної експертизи [144]. Отже, запровадження механізму рецензування як гнучкого інструменту оцінки експертних висновків, може слугувати підставою для призначення повторних експертиз або їх заміни.

Пов’язана з цим експертна неупередженість та запобігання впливу попередніх висновків викликає потребу у створенні умов для неупередженості при проведенні повторної експертизи. Терміни «додаткова» та «повторна» експертиза мають радше історичний характер, вважає Лоза Т. В. і натомість

пропонує зосередитись на якості висновків [68], проте ним визнається ризик недовіри до попереднього висновку через наявність «прихованої оцінки» в повторній експертизі. Свінцицький А. В. вказує на ризик упередженості при ознайомленні експерта з попереднім висновком при виконанні повторної експертизи і пропонує механізми нейтралізації цього ризику через «юридичні інструменти», такі як допит експертів та/або запрошення до суду іншого експерта [113]. У науковій площині ці позиції викликають обґрунтовані заперечення, оскільки ризики упередження щодо попередніх висновків ґрунтуються радше на психологічних припущеннях, ніж на об'єктивних даних або усталених методиках судово-експертної практики, яким слідує судовий експерт. Пропозиція Свінцицького А. В. щодо винесення розбіжностей на розгляд «незаангажованого експерта» чи спеціаліста поза експертним дослідженням фактично підміняє експертизу консультацією, що суперечить засадам доказового процесу та може призвести до суб'єктивізму у вирішенні питання, яке потребує спеціальних знань і ретельного дослідження.

Разом з тим етичний та методологічний нейтралітет судового експерта потребує створення умов для неупередженості при проведенні повторної експертизи.

Визначення організаційної структури проведення повторних експертиз розглядалось науковцями [144; 34], які пропонували проведення повторних експертиз іншими експертними установами, що частково реалізовано нормами чинного законодавства, як було зазначено вище та створення дворівневої системи приватних експертних установ, де повторні експертизи могли б здійснювати лише установи «вищого» рівня, що слугуватимуть своєрідною апеляційною інстанцією [34]. Тому питання моделі експертних установ із розмежуванням повноважень щодо видів експертиз, для забезпечення неупередженості та більшої об'єктивності повторних експертиз є тим елементом концепції правової гармонізації, яка спрямована на узгодження норм базових актів про експертну діяльність для уникнення правових колізій.

Аналіз практики та наукових тенденцій у питанні призначення та виконання повторної експертизи свідчить про існування кількох домінуючих концепцій реформування інституту повторної експертизи, які можна інтегрувати у нову концепцію судово-експертної реформи, що передбачає:

- закріплення в базовому законі термінів та процедур усіх видів експертиз;
- створення незалежного інституту рецензування;
- посилення гарантій неупередженості експертів;
- законодавче розмежування повноважень експертних установ різного рівня;
- гармонізацію норм законодавства з профільним законом про судову експертизу.

Результати проведеного дослідження дають підстави для виокремлення ключових рис повторної судової експертизи, що узагальнено відображають її сутність у сучасному науково-прикладному дискурсі (представлено на рис. 1.1.). Передусім, як видно на рис. 1.1. підставою для призначення повторної експертизи є наявність обґрунтованих сумнівів щодо об’єктивності, повноти, обґрунтованості або правильності висновку попереднього експертного дослідження. Такі сумніви можуть виникати як у суду чи органу досудового розслідування, так і за ініціативою сторін процесу, з огляду на суперечливий зміст висновків або виявлені методичні похибки.

Концептуальний підхід до реформування інституту повторної експертизи має суттєве значення для судової економічної експертизи, адже її проведення суттєвим чином збільшує витрати на судовий розгляд справи. Як відображено на рис.1.1. однією з принципових ознак повторної експертизи є обов’язкове залучення іншого експерта чи експертного складу. Експерт, який проводив первинне дослідження, не може бути залучений до повторного експертного провадження, що спрямовано на забезпечення об’єктивності та недопущення конфлікту інтересів.

Метою проведення повторної експертизи виступає перевірка обґрунтованості та достовірності раніше наданого висновку, а також можливість уточнення чи доповнення встановлених обставин, які мають значення для справи. При цьому повторна експертиза має виразно процесуальний характер і призначається виключно судом або органом досудового розслідування відповідно до встановлених законом процедур (рис. 1.1.).

На рис. 1.1. відображено три відомих у сучасній науці та правозастосовній практиці концептуальних підходів до організації повторної експертизи. Перший із них — класичний (традиційний) підхід — передбачає закріплення поняття «повторна експертиза» на рівні закону з чітким визначенням підстав для її призначення та обов'язковістю проведення у разі виявлення недоліків у висновку попередньої експертизи. Такий підхід покликаний забезпечити нормативну визначеність та передбачуваність у застосуванні цієї процедури.

Другий підхід — інституційний — акцентує увагу на організаційній структурі проведення експертиз. Він передбачає створення дворівневої системи: первинні експертизи можуть здійснювати будь-які експертні установи, тоді як повторні експертизи мають виконуватися виключно іншими експертами, бажано в іншій установі, яка є вищою за рівнем і виконує роль своєрідної апеляційної інстанції. Такий підхід спрямований на посилення гарантій неупередженості та підвищення якості експертного контролю.

Третій — методологічний підхід — базується на необхідності всебічної оцінки попереднього експертного висновку перед ухваленням рішення про повторну експертизу. Зокрема, він передбачає:

- проведення комплексного аналізу повноти, обґрунтованості та внутрішньої логічної узгодженості висновку;

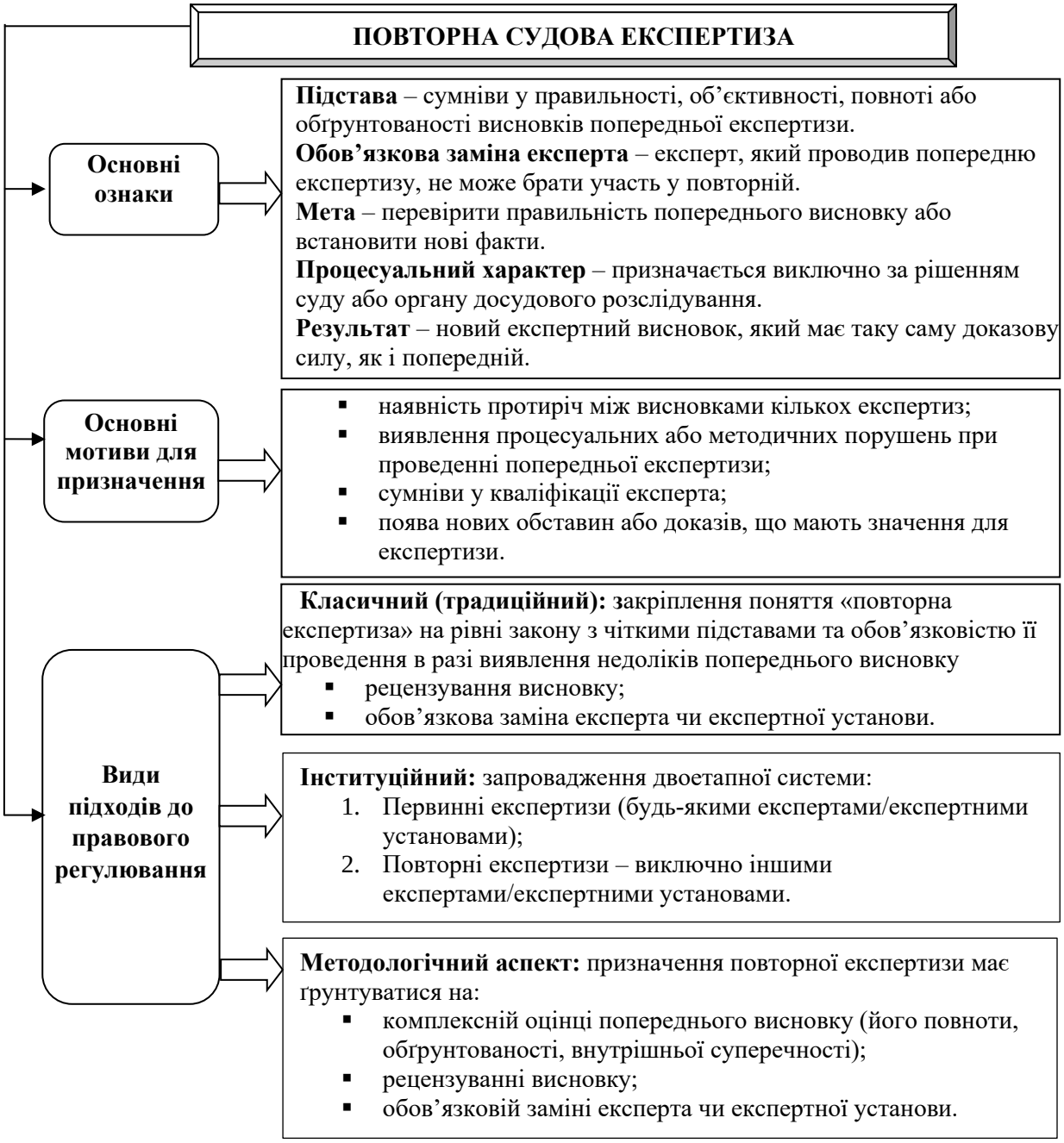

Рис. 1.1. Концептуальний підхід до реформування інституту повторної експертизи

Джерело: власна розробка автора

- рецензування висновку як інструменту оцінки його якості;
- обов'язкову заміну як експерта, так і, за можливості, експертної установи для забезпечення максимальної об'єктивності.

Ці підходи можуть застосовуватися як самостійно, так і в комбінації, залежно від моделі судово-експертної системи та особливостей правового регулювання.

За результатами повторної експертизи формується новий експертний висновок, що має таку ж доказову силу, як і висновок попередньої експертизи. Водночас саме на суд покладається обов'язок оцінки обґрунтованості та переконливості кожного з висновків у сукупності з іншими доказами у справі.

З огляду на викладене, повторну судову експертизу доцільно визначити як процесуальну дію, яка полягає у дорученні проведення експертного дослідження іншому експерту або групі експертів, що здійснюється з метою перевірки, уточнення або підтвердження раніше наданого висновку експерта у зв'язку з наявністю сумнівів щодо його правильності, повноти чи обґрунтованості. Рекомендації щодо теоретичних узагальнень повторної судової експертизи в частині основних ознак, мотивів для призначення, типових підходів з правового регулювання формує концептуальний підхід до реформування інституту повторної експертизи в рамках судової експертизи, враховуючи і вплив на виконання судової економічної експертизи.

Таким чином, класифікація судової економічної експертизи за процесуальними та організаційними ознаками відображає різні форми реалізації експертного пізнання:

- первинне встановлення фактів;
- уточнення та деталізація знання;
- перевірка його достовірності;
- колективне та міждисциплінарне дослідження.

Це дозволяє розглядати судову економічну експертизу не лише як статичну процедуру, а як динамічний пізнавальний процес, що може модифікуватися залежно від потреб доказування та складності досліджуваних обставин.

Різноманітність видів судової економічної експертизи відображає багатовимірність та динамічність експертного пізнання, яке може змінювати

свою форму залежно від завдань доказування, складності об’єкта дослідження та необхідності перевірки отриманих результатів. Разом із тим, незалежно від виду експертизи, визначальним чинником її наукової та доказової цінності є дотримання нормативних вимог щодо її виконання.

1.2. Нормативно-правове та інституційне забезпечення обліково-аналітичних процесів для цілей судової економічної експертизи

Ефективність судової економічної експертизи значною мірою визначається рівнем розвитку нормативно-правового та інституційного забезпечення обліково-аналітичних процесів, які формують інформаційну базу експертного дослідження. У цьому контексті судова економічна експертиза виступає як специфічна форма застосування інструментарію бухгалтерського обліку, економічного аналізу та аудиту у межах правозастосовної діяльності, що зумовлює необхідність комплексного регулювання відповідних процесів.

Нормативно-правове забезпечення обліково-аналітичних процесів для цілей судової економічної експертизи в Україні має багаторівневий характер і включає:

- законодавство, що регулює судову експертну діяльність;
- нормативні акти у сфері бухгалтерського обліку та фінансової звітності;
- процесуальне законодавство, яке визначає порядок призначення та використання експертизи.

Ключовим нормативним актом, що визначає загальні засади судово-експертної діяльності, є Закон України «Про судову експертизу», відповідно до якого експерт здійснює дослідження на підставі спеціальних знань з метою надання обґрунтованого та об’єктивного висновку з питань, поставлених органом досудового розслідування або судом [105]. Важливою особливістю є

те, що експерт не формує завдання дослідження самостійно, а діє в межах поставлених слідством запитань, що визначає характер і спрямованість обліково-аналітичних процедур.

Водночас інформаційною основою судової економічної експертизи виступають дані бухгалтерського обліку, фінансової, податкової та статистичної звітності, які формуються відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, Податкового кодексу України. Це зумовлює необхідність узгодження методичних підходів експертного дослідження з принципами повноти, достовірності та нейтральності облікової інформації.

Особливу роль у формуванні обліково-аналітичного забезпечення відіграють стандарти аудиту, зокрема положення міжнародних стандартів аудиту щодо оцінки ризиків суттєвих викривлень, у тому числі внаслідок шахрайства, а також щодо застосування аналітичних процедур. Незважаючи на те, що судова економічна експертиза не є аудитом за своєю правовою природою, методичні підходи аудиту широко використовуються при оцінці достовірності фінансової інформації та виявленні ознак порушень.

Процесуальне законодавство (кримінальний, господарський та цивільний процесуальні кодекси) визначає порядок призначення експертизи, формулювання запитань експерту, права та обов’язки учасників процесу, а також вимоги до висновку експерта як джерела доказів. У цьому контексті обліково-аналітичні процедури виконують допоміжну, але критично важливу функцію забезпечення доказовості результатів експертного дослідження.

Інституційне забезпечення обліково-аналітичних процесів для цілей судової економічної експертизи охоплює сукупність органів, установ і суб’єктів, які забезпечують формування, обробку та використання економічної інформації. До них належать:

- державні спеціалізовані експертні установи;

- судові експерти, які здійснюють незалежну професійну діяльність;
- органи досудового розслідування та суди;
- підприємства та організації, що формують первинну облікову інформацію.

Взаємодія зазначених інституцій визначає якість обліково-аналітичного забезпечення експертного дослідження, оскільки саме від повноти та достовірності вихідної інформації залежить обґрунтованість експертних висновків.

Разом з тим сучасний стан нормативно-правового та інституційного забезпечення характеризується рядом проблемних аспектів. По-перше, відсутня комплексна стандартизація методик проведення судової економічної експертизи, що призводить до варіативності підходів до аналізу одних і тих самих економічних явищ [37]. По-друге, існує певний розрив між розвитком методів аналізу та аудиту (зокрема, інструментів виявлення шахрайства) та їх використанням у судово-експертній практиці, що зумовлено обмеженнями процесуального характеру. По-третє, недостатній рівень цифровізації обліково-аналітичних процесів у частині інтеграції інформаційних систем ускладнює доступ експертів до повної та релевантної інформації.

У цьому контексті особливої актуальності набуває питання гармонізації нормативно-правового забезпечення судової економічної експертизи з міжнародними стандартами у сфері обліку, аудиту, а також розробки уніфікованих методичних підходів до використання облікової інформації у судовій економічній експертизі.

Нормативно-правове та інституційне забезпечення обліково-аналітичних процесів для цілей судової економічної експертизи є складною багаторівневою системою, яка поєднує регулювання бухгалтерського обліку, аналізу, аудиту та судово-експертної діяльності. Його подальший розвиток пов’язаний із необхідністю підвищення рівня стандартизації, забезпечення узгодженості між різними нормативними системами та впровадження

сучасних аналітичних інструментів, що дозволить підвищити об’єктивність і доказову силу експертних висновків.

Правове регулювання обліково-аналітичного забезпечення для цілей судової економічної експертизи деталізується через низку норм, які визначають як зміст інформації, так і порядок її використання.

Зокрема, відповідно до Закону України «Про судову експертизу» статтею 7^{-1} «Підстави проведення судової експертизи (обстеження і дослідження)» встановлено, що підставою для проведення експертизи є відповідне процесуальне рішення (ухвала суду, постанова слідчого або прокурора), обов’язок експерта надати обґрунтований і об’єктивний висновок на підставі проведеного дослідження визначено статтею 12 «Обов’язки судового експерта» цього закону, а право експерта на ознайомлення з матеріалами справи, що мають значення для дослідження, а також на подання клопотань щодо додаткових матеріалів закріплює стаття 13 «Права судового експерта» [105]. Вагомість відповідального ставлення судового експерта до виконання обов’язків підкреслює норма закону щодо кримінальної відповідальності за дачу свідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов’язків за статтею 4 цього закону.

Зазначені положення безпосередньо впливають на вимоги до змісту обліково-аналітичного забезпечення експертного дослідження та структуру процедур, оскільки:

- визначають межі інформаційної бази дослідження;
- обумовлюють залежність якості експертизи від повноти наданих документів;
- формують вимоги до доказової обґрунтованості аналітичних висновків.

У свою чергу, Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» встановлює у статті 4 принципи бухгалтерського обліку (обачність, повне висвітлення, превалювання сутності над формою), які є

базовими орієнтирами для експертного аналізу. Вимоги до первинних документів і те, що вони є «підставою для бухгалтерського обліку господарських операцій», що визначає їх доказове значення у процесі експертного дослідження, зазначено у статті 9 цього закону. У статті 11 «Загальні вимоги до фінансової звітності» Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» встановлено обов'язок підприємств складати фінансову звітність, її склад та вимоги до звітності, яка виступає ключовим об'єктом судової експертизи [98].

Процесуальні кодекси (зокрема, КПК України) встановлюють статус висновку експерта як джерела доказів і вимогу, що він «повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження» (стаття 101 КПК України) [62]. Ця обставина посилює необхідність визначити належне змістовне наповнення обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи виходячи з завдання, які вона розглядає.

Таким чином, нормативні положення формують юридичну рамку функціонування обліково-аналітичних процедур, у межах якої експерт здійснює дослідження.

Інституційне середовище судової економічної експертизи має багаторівневий характер і включає:

- систему державних спеціалізованих установ (науково-дослідні інститути судових експертиз Міністерства юстиції України), які забезпечують методичну базу та організацію експертної діяльності;
- атестованих судових експертів, які здійснюють дослідження як у складі установ, так і на індивідуальній основі;
- органи правосуддя та досудового розслідування, що формують запит на експертне дослідження;
- суб'єкти господарювання, які створюють первинну облікову інформацію;

- контрольні органи (державний фінансовий контроль, податкові органи), матеріали яких часто використовуються як джерело інформації.

Важливою особливістю є те, що обліково-аналітична інформація формується поза межами експертної системи, однак її якість безпосередньо визначає результат експертного дослідження. Це зумовлює залежність експертизи від інституційної узгодженості між суб'єктами формування та використання інформації.

Проблематика обліково-аналітичного забезпечення у сучасній економічній науці належить до фундаментальних і водночас прикладних напрямів досліджень, що охоплюють широкий спектр питань формування, обробки, інтерпретації та використання інформації для прийняття управлінських рішень. За цим напрямком працювало багато науковців, зокрема: Загородній А. Г., Партин Г. О. [35], Брохун Н. С., Новіченко Л. С. [11], Сікач Н. С. [115], Жук О. І. [33], Яремко І. Й. [143], Рета М.В., Токар Н.Б. [108], Будько О.В. [14], Рожелюк В. М., Денчук П. Н. [109] та ін., які в своїх працях сформували класичне розуміння обліково-аналітичного забезпечення як інтегрованої системи, що поєднує облікові та аналітичні процеси з метою створення релевантної, достовірної та своєчасної інформаційної бази для управління діяльністю суб'єкта господарювання.

Функціональна підсистема управління, яка забезпечує інформаційні потреби різних рівнів менеджменту через взаємодію бухгалтерського обліку, економічного аналізу, контролю та аудиту розглянута в працях Волощук Л. О. [17] Пилипенко А.А. [89] Нагірської К. Є. [81] та ін., окрім того, науковці Зоріна О. А. [36], Кащена Н. Б. [52], Краснікова Н. Г. [60], Рябенко Л. М. [112], Бруханський Р.Ф. [12], Ліба Н. [67], Тринька Л. Я. [127] та ін. присвятили свої роботи обліковому моделюванню забезпечувальної складової процесів, стратегій та видів діяльності досліджені в роботах.

Сутність обліково-аналітичного забезпечення традиційно розкривається через його складові елементи: інформаційні ресурси (дані обліку, звітності,

зовнішніх джерел), методи їх обробки (к облікові процедури, аналітичні інструменти), а також організаційні механізми їх формування і використання. У цьому контексті воно виступає не лише як технічний інструмент фіксації господарських операцій, а як складна система трансформації даних у знання, необхідні для оцінки стану об'єкта управління, прогнозування та прийняття рішень.

Водночас у наукових дослідженнях останніх років спостерігається тенденція до розширення змісту обліково-аналітичного забезпечення за межі класичного управлінського підходу [36; 115]. Воно дедалі частіше розглядається як універсальна інформаційна платформа, що може бути адаптована до специфічних сфер діяльності, зокрема до контрольних, аудиторських та експертних процесів.

Разом з тим, у сфері судової економічної експертизи питання обліково-аналітичного забезпечення набуває специфічного змісту, зумовленого особливостями процесу доказування. На відміну від управлінської діяльності, де інформація використовується для прийняття рішень у межах підприємства, у судово-експертній діяльності вона виконує функцію доказового інструменту, що підлягає оцінці судом з позицій належності, допустимості, достовірності та достатності. Це зумовлює необхідність трансформації підходів до формування обліково-аналітичного забезпечення з урахуванням процесуальних вимог та специфіки експертного дослідження.

Таким чином, існує об'єктивна потреба у переосмисленні сутності обліково-аналітичного забезпечення в контексті судової економічної експертизи та розробці його структурної моделі, яка б враховувала не лише інформаційні та методичні аспекти, але й нормативно-правові, інституційні та процесуальні особливості функціонування експертної діяльності. Саме це обґрунтовує доцільність переходу від загальнотеоретичних положень до побудови системи обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, що дозволяє структурно представити її елементи та взаємозв'язки.

Отже, для цілей наукового узагальнення було виокремлено такі елементи системи обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, ранжовані за рівнями:

1. **Нормативний рівень** (законодавство про облік, експертизу, процесуальне право);
2. **Інституційний рівень** (експертні установи, суди, контролюючі органи, підприємства);
3. **Інформаційний рівень** (первинні документи, регістри обліку, фінансова та податкова звітність);
4. **Методичний рівень** (прийоми та процедури судової експертизи, економічного аналізу, експертні методики);
5. **Процесуальний рівень** (порядок призначення експертизи, формулювання запитань, використання висновків).
6. **Результативний рівень**, що представляє результати судової експертизи через реалізацію доказової, аналітичної, діагностичної функції в судовому розгляді.

Взаємодія зазначених рівнів забезпечує цілісність системи, проте її ефективність залежить від ступеня узгодженості між ними.

Обґрунтування вибору структурної схеми обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи обумовлена тим, що існуючі моделі обліково-аналітичного забезпечення спрямовані перш за все на управління підприємством, а тому є доволі складними за побудовою і подальшому використанню.

Запропонована нами структурна схема обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи побудована за принципом ієрархічної багаторівневої системи, що відображає логіку формування, трансформації та використання інформації в процесі експертного дослідження. Саме така побудова обумовлена специфікою судової економічної експертизи як діяльності, що одночасно поєднує правову регламентацію, економічний аналіз та доказову функцію (рис. 1.2.).

Рис. 1.2. Структурна схема обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи

Джерело: сформовано автором на основі [12; 17; 36; 52; 60; 67; 81; 89; 112; 127]

Початок схеми обліково-аналітичного забезпечення передбачає врахування нормативної детермінованості експертної діяльності.

Включення нормативного рівня як базового елементу схеми пояснюється тим, що судова економічна експертиза функціонує в умовах жорсткої правової регламентації. На відміну від управлінських чи аналітичних

моделей, де нормативне середовище виступає одним із факторів впливу, у даному випадку воно має визначальний характер.

Саме нормативні акти:

- встановлюють правила ведення бухгалтерського обліку та складання звітності;
- визначають процесуальні межі діяльності експерта;
- регламентують допустимість і належність доказів.

Тому розміщення цього рівня на верхньому щаблі схеми відображає його системоутворюючу роль.

Другий, інституційний рівень включено до схеми з огляду на те, що обліково-аналітичне забезпечення не існує автономно, а реалізується через взаємодію конкретних суб'єктів: суду, органів досудового розслідування, експертних установ, підприємств та контролюючих органів.

Цей рівень забезпечує:

- формування запиту на експертизу (через постановку питань слідчого чи іншої сторони судового процесу);
- надання інформаційних матеріалів;
- використання результатів експертизи.

Таким чином, інституційний рівень виконує функцію організаційного середовища, в якому реалізується обліково-аналітичне забезпечення судової експертизи.

Виділення інформаційного рівня як центрального елементу зроблено, оскільки саме він формує базу для проведення експертного дослідження.

Його виділення обґрунтовано тим, що:

- об'єктом судової економічної експертизи виступають документально зафіксовані господарські операції;
- джерела інформації мають різну природу (облікову, договірну, банківську, податкову);
- якість і повнота інформації безпосередньо впливають на обґрунтованість висновків.

На відміну від інших моделей (наприклад, управлінських), де інформація розглядається як допоміжний ресурс, у судовій експертизі вона є основним об’єктом дослідження.

Виділення четвертого рівня схеми обліково-аналітичного забезпечення судової експертизи - методичного пов’язане з необхідністю трансформації інформації у доказову форму.

Саме на цьому рівні відбувається:

- застосування методів бухгалтерського обліку та економічного аналізу;
- використання експертних процедур;
- реалізація спеціальних експертних методик;
- формування аналітичних моделей та розрахунків.

Його включення до схеми обумовлене тим, що одна й та сама інформація може давати різні результати залежно від методів її обробки. Таким чином, методичний рівень забезпечує наукову обґрунтованість і відтворюваність результатів судової експертизи.

Логіка виділення процесуального рівня в даній схемі, зображеній на рис.1.2. пояснюється особливістю судової економічної експертизи через її здійснення в межах процесуальних процедур. Саме тому до схеми включено процесуальний рівень, який відображає:

- постановку питань судовому експерту;
- послідовність проведення дослідження;
- оформлення та подання висновку.

Цей рівень забезпечує:

- відповідність діяльності судового експерта вимогам процесуального законодавства;
- юридичну значущість результатів;
- можливість використання висновку як доказу.

Таким чином, процесуальний рівень виконує функцію формалізації результатів дослідження.

Завершальним шостим елементом схеми є результати судової експертизи, які відображають кінцеву мету її обліково-аналітичного забезпечення.

Виділення трьох функцій — доказової, аналітичної та діагностичної — обумовлено тим, що судова економічна експертиза:

- підтверджує або спростовує факти (доказова функція);
- розкриває економічний зміст операцій (аналітична функція);
- виявляє причини та механізми порушень (діагностична функція).

Це дозволяє розглядати результати не лише як відповідь на поставлене питання, а як багатовимірний інформаційний продукт.

Таким чином, обрана структура схеми обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи є обґрунтованою, оскільки:

- враховує нормативно-правову природу експертної діяльності;
- відображає інституційне середовище її реалізації;
- акцентує увагу на інформації як основному об’єкті дослідження;
- забезпечує методичну обробку даних;
- інтегрує процесуальні вимоги;
- орієнтована на формування доказових результатів.

На відміну від традиційних моделей обліково-аналітичного забезпечення, які переважно орієнтовані на управління або аналіз, дана схема моделює специфіку судової економічної експертизи як діяльності, спрямованої на формування доказової інформації в межах судового процесу, що і визначає її структурну унікальність.

Структурна схема обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи відображає системну взаємодію нормативних, інституційних, інформаційних, методичних та процесуальних компонентів, які забезпечують формування доказової бази експертного дослідження. Її

особливістю є те, що вона функціонує на перетині чотирьох сфер: судової експертизи, бухгалтерського обліку, економічного аналізу та правозастосовної діяльності.

Ключовим системоутворюючим елементом виступає інформаційний рівень, оскільки саме облікові дані є об’єктом дослідження, а всі інші рівні забезпечують їх формування, обробку та інтерпретацію.

Нормативний рівень формує правову основу для ведення бухгалтерського та податкового обліку, складання фінансової звітності, здійснення експертної діяльності, використання результатів експертизи як доказів.

Його функція — регламентація правил формування та оцінки інформації, що забезпечує її юридичну значущість.

Інституційний рівень включає суб’єктів, які створюють інформацію (підприємства), контролюють її (аудитори, державні органи), використовують (слідство, суд) та досліджують її (експерти).

Цей рівень забезпечує організаційне середовище функціонування обліково-аналітичної системи.

Інформаційний рівень є базовим для судової експертизи та включає:

- первинні документи;
- бухгалтерські регістри;
- фінансову та податкову звітність;
- договори, акти виконаних робіт;
- банківські та кредитні документи.

Саме на цьому рівні формується об’єкт дослідження, який піддається експертному аналізу.

Методичний рівень охоплює інструментарій спеціальних експертних методик та інших методик, які використовують у своїй роботі судові економічні експерти, в т.ч. моделі виявлення викривлень і шахрайства, індикатори банкрутства тощо і реалізує функцію перетворення інформації у доказові висновки.

Процесуальний рівень визначає порядок призначення експертизи, формулювання питань від слідчого, суду або інших сторін процесу, межі дослідження, форму та зміст висновку. Цей рівень забезпечує процесуальну легітимність результатів судової економічної експертизи.

Запропонована схема разом з тим має чітку логіку, оскільки побудована за принципом послідовного переходу від регламентації виконання судової економічної експертизи до її результату, де обліково-аналітичне забезпечення відіграє ключову роль, але не завжди залежить від самого виконавця судової експертизи (рис 1.3.). Зауважимо, що, на відміну від аудиторів, судовий експерт не може самостійно обирати матеріали для дослідження, він працює з тими документами, які вилучає і надає йому слідство чи інша сторона, яка звертається по судову економічну експертизу.

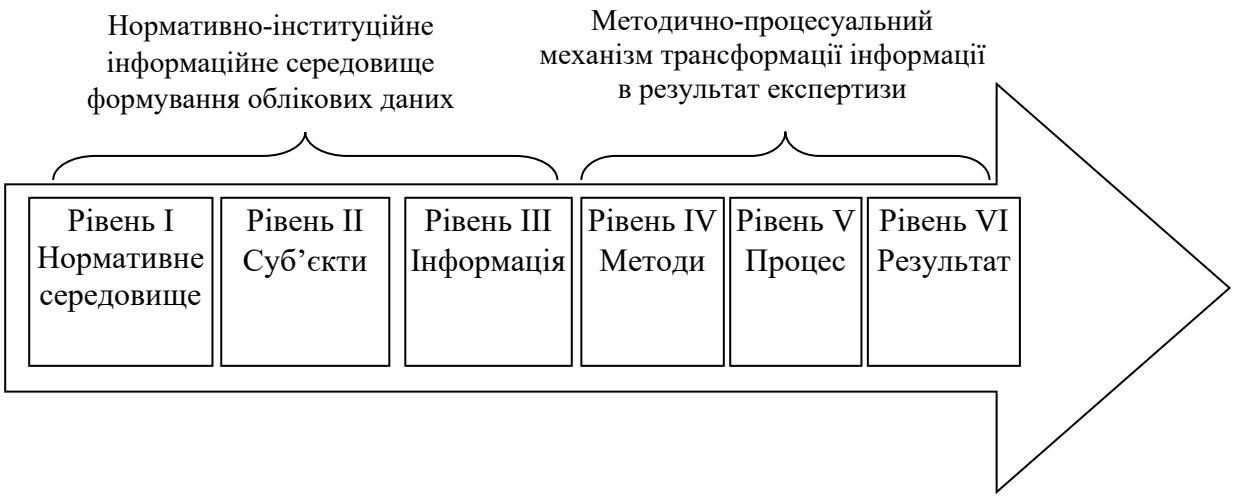

Рис. 1.3. Логічний процес трансформації обліково-аналітичної інформації у результат судової економічної експертизи

Джерело: власна розробка автора

З метою узагальнення структурних елементів запропонованої схеми обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи їх доцільно об'єднати у два взаємопов'язані блоки.

Перший блок формує нормативно-інституційне інформаційне середовище, яке охоплює сукупність правових норм, суб'єктів експертної

діяльності та інформаційної бази дослідження. Саме в межах цього середовища відбувається формування, накопичення та надання облікових даних, що виступають об’єктом подальшого експертного аналізу.

Другий блок становить методично-процесуальний механізм трансформації інформації у результат судової експертизи, який включає застосування відповідних методів, реалізацію процесуальних процедур та формування експертного висновку. У межах цього блоку забезпечується перетворення первинної інформації на обґрунтований доказовий результат.

Такий підхід дозволяє представити схему як цілісну систему, в якій середовище формування інформації логічно поєднується з механізмом її обробки та використання в процесі виконання судової економічної експертизи. Це дозволяє відобразити повний цикл обробки обліково-аналітичних даних з виходом на кінцевий результат - формування експертного висновку та забезпечити логічну узгодженість усіх елементів системи на основі інтеграції правових, облікових та аналітичних аспектів діяльності.

Разом з тим такий підхід до обліково-аналітичного забезпечення потребує уточнення в розрізі переліку видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, затверджених наказом Наказ Міністерства юстиції України 03.03.2015 № 301/5 [99] та сформульованих завдань та питань за видами спеціальностей судових експертиз і Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [50] (далі – Інструкція № 53/5).

Представленою нижче схемою, яка моделює обліково-аналітичне забезпечення судової економічної експертизи нами проведено розгорнутий науковий опис з урахуванням експертних спеціальностей 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності», 11.2 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій», 11.3 «Дослідження документів фінансово-кредитних операцій».

Специфіка схеми з урахуванням експертної спеціальності 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності» враховує наступні особливості обліково-аналітичного забезпечення, яке характеризується домінуванням інформаційного рівня облікових даних. Методичний рівень враховує, що судовий експерт проводить перевірку первинних документів, аналізує кореспонденції рахунків, співставляє облікові і звітні дані. До завдань, які вирішуються судовим експертом згідно Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [50] віднесено визначення документальної обґрунтованості здійснення та відображення в обліку господарських операцій, руху активів і зобов'язань, розрахунків з оплати праці, а також правильності формування податкових показників і зобов'язань платника податків.

Особливості застосування схеми в рамках судових експертиз за спеціальністю 11.2 Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій враховує розширення інформаційного рівня за рахунок дослідження договорів, господарських операцій, управлінських рішень. При цьому методичний рівень включає економічний аналіз діяльності підприємства, оцінку ефективності операцій, аналіз господарських зв'язків в рамках питань, які поставлені перед судовою експертизою слідством.

Завдання проведення аналізу фінансово-економічного стану підприємства та визначення документальної обґрунтованості розрахункових, витратних і майнових показників, включаючи зобов'язання, частки власності, збитки, втрачений дохід і використання бюджетних коштів у процесі здійснення фінансово-господарської діяльності, які можуть бути поставлені перед судовим експертом дозволяє поєднувати документальне дослідження в обліку і застосування аналітичних методів.

Для завдань, які слідство ставить перед судовим економічним експертом в рамках спеціальності 11.3 «Дослідження документів фінансово-кредитних операцій», обліково-аналітичне забезпечення має специфічну інформаційну

базу, яка включає банківські виписки, кредитні договори, фінансові інструменти. Методичний рівень опрацювання таких документів потребує використання фінансового аналізу, оцінки платоспроможності, аналізу руху грошових потоків.

Визначення документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку банківських і фінансово-кредитних операцій, включаючи операції з руху грошових коштів, кредитування, депозитів, фінансово-господарської діяльності банків, а також їх відповідності нормативним вимогам обліку, звітності та оподаткування визначає дану спеціальність як найбільш складний напрям експертних досліджень в економічній сфері, що поєднує облікові, фінансові та аналітичні методи.

Запропонована структурна схема демонструє, що обліково-аналітичне забезпечення судової економічної експертизи є багаторівневою системою, у якій:

- інформаційний рівень формує об’єкт дослідження;
- методичний рівень трансформує дані у знання;
- процесуальний рівень забезпечує юридичну силу результатів;
- специфіка реалізації схеми визначається видом експертної спеціальності.

Врахування галузевої диференціації за експертними спеціальностями (11.1–11.3) дозволяє підвищити точність, обґрунтованість та доказову значущість експертних висновків, а також створює передумови для подальшої стандартизації методичного інструментарію судової економічної експертизи.

У таблиці 1.1 показано взаємозв’язок рівнів структурної схеми з експертними спеціальностями через функціональне навантаження, аналітичні акценти та очікуваний результат.

Встановлений взаємозв’язок демонструє, що один і той самий рівень структурної схеми реалізує різні функції залежно від виду експертної

спеціальності. Це свідчить про контекстну адаптивність обліково-аналітичного забезпечення, яка проявляється у зміні:

Таблиця 1.2

Зв’язок рівнів структурної схеми обліково-аналітичного забезпечення з експертними спеціальностями

№	Рівень	Експертні спеціальності		
		11.1 Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	11.2 Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій	11.3 Дослідження документів фінансово-кредитних операцій
1.	Нормативний	Виконує функцію критеріальної бази для ідентифікації відхилень у відображенні операцій	Використовується як орієнтир для оцінки правомірності господарських рішень та їх економічної логіки	Формує рамкові обмеження для оцінки законності фінансових інструментів і транзакцій
2.	Інституційний	Забезпечує доступ до джерел внутрішнього обліку та взаємодію з відповідальними особами	Розширює межі дослідження через залучення контрагентів і зовнішніх суб’єктів господарювання	Визначає необхідність взаємодії з фінансовими посередниками та установами
3.	Інформаційний	Структурується навколо систематизованих облікових даних з високим ступенем формалізації	Формується як багатокомпонентна система даних, що відображає господарські процеси	Представлений у вигляді потоків, що потребують трасування та агрегування
4.	Методичний	Орієнтований на алгоритмізацію перевірочних процедур і логічну узгодженість показників	Передбачає варіативність підходів залежно від характеру економічних процесів	Інтегрує інструменти фінансового аналізу, моделювання та виявлення схем
5.	Процесуальний	Обмежується чітко визначеним переліком питань із вузькою спеціалізацією	Передбачає можливість уточнення та деталізації питань у ході дослідження	Характеризується складною побудовою запитань, орієнтованих на встановлення причинно-наслідкових зв’язків
6.	Результативний	Спрямований на підтвердження або спростування фактів відображення операцій	Формує висновки щодо змісту та економічних наслідків діяльності	Відтворює цілісну картину руху фінансових ресурсів і механізмів їх використання

Джерело: власна розробка автора

- функціонального навантаження кожного рівня в схемі;
- глибини аналітичного опрацювання інформації;
- характеру трансформації даних у доказові висновки.

Особливої уваги заслуговує трансформація обліково-аналітичних даних інформаційного рівня, яка відображає роботу, починаючи з облікових даних і до динамічних показників, розрахованих за цими даними.

Це дозволяє обґрунтувати, що ефективність судової економічної експертизи визначається не лише якістю окремих елементів системи, а й узгодженістю їх функціонування в межах конкретної експертної спеціалізації, що є важливим аргументом для подальшої розробки диференційованих стандартів та методик.

У контексті розвитку обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи доцільно виділити такі напрями вдосконалення, як розробка уніфікованих стандартів судово-економічних досліджень, узгоджених із принципами бухгалтерського обліку, впровадження цифрових платформ обміну обліковою інформацією між учасниками експертного процесу, посилення інтеграції з міжнародними підходами судової бухгалтерії (forensic accounting), підвищення вимог до якості первинної облікової інформації як основи експертного аналізу, удосконалення механізмів взаємодії між експертами та органами досудового розслідування з приводу отримання належних за обсягом і якістю матеріалів для дослідження.

1.3. Етичні основи судового економічного експерта та їх роль у забезпеченні доказовості висновків

В основі формування етичних засад діяльності судового економічного експерта нами покладено філософські уявлення про мораль, що беруть свій початок ще з античної етики. Зокрема, у вченні Аристотеля етика представлена як наука про доброчесність та досягнення блага через розумну діяльність

людини [4]. У працях Аристотеля обґрунтована ідея «золотої середини» як принципу морального вибору, що передбачає уникнення крайнощів та дотримання розумної міри у поведінці. Для професійної діяльності експерта це означає необхідність балансування між формальною вимогливістю до доказів та об’єктивністю судження, що не допускає ані упередженості, ані формалізму.

Аристотелівське розуміння практичної мудрості як здатності приймати правильні рішення у конкретних обставинах має особливе значення для судової економічної експертизи. Експерт не лише застосовує знання, але й здійснює оцінку складних економічних явищ, що вимагає етичної відповідальності за наслідки своїх висновків. Таким чином, ще в античній традиції закладено фундаментальну ідею нерозривності знання і моральності у професійній діяльності.

Подальший розвиток етичної думки, зокрема у працях Іммануїла Канта, доповнює цю концепцію принципом обов’язку та категоричного імперативу, відповідно до якого професійна діяльність має ґрунтуватися на універсальних моральних нормах, незалежних від зовнішніх обставин [187]. У контексті судової економічної експертизи це трансформується у вимогу неухильного дотримання принципів незалежності, об’єктивності та неупередженості, навіть за умов зовнішнього тиску чи конфлікту інтересів.

Сучасні підходи до професійної етики, сформовані у межах облікової та аудиторської науки, розвивають ці ідеї через систему конкретних принципів поведінки. Зокрема, Міжнародний кодекс етики професійних бухгалтерів, прийнятий Радою з Міжнародних стандартів етики для бухгалтерів (International Ethics Standards Board for Accountants), визначає фундаментальні принципи: доброчесність, об’єктивність, професійну компетентність і належну ретельність, конфіденційність та професійну поведінку [71]. Вони мають безпосередню релевантність для діяльності судового економічного експерта, оскільки останній функціонує на перетині облікової науки та правозастосовної практики.

Водночас специфіка судової економічної експертизи полягає у її процесуальному характері, що зумовлює особливі етичні вимоги. Відповідно до Закону України «Про судову експертизу», експерт зобов'язаний діяти об'єктивно, на основі спеціальних знань, та нести відповідальність за наданий висновок. Це означає, що етика судового експерта виходить за межі загальних професійних стандартів і набуває статусу процесуальної гарантії достовірності доказів.

У науковій літературі підкреслюється, що етика судового експерта має подвійну природу: з одного боку, вона є складовою професійної етики фахівця у сфері обліку та аналізу, а з іншого — виступає елементом механізму забезпечення справедливого судочинства [38]. Така подвійність проявляється у необхідності поєднання технічної точності розрахунків із моральною відповідальністю за їх інтерпретацію. З огляду на це етичні принципи судової експертизи сформовано переважно під впливом двох традицій: процесуально-правової (континентальної) — характерної для України та професійно-стандартної (forensic accounting) — домінуючої у міжнародній практиці.

Це, у свою чергу, зумовлює різний акцент: у вітчизняних дослідженнях — на відповідальності експерта і процесуальних гарантіях, а у зарубіжних — на етичних стандартах професії і якості експертного мислення. Разом з тим, за обома підходами існує базовий принцип, який визначено як принцип незалежності. Інші принципи, що визначають етичні засади діяльності судового експерта, зокрема економічного, на нашу думку, мають спиратися не на їх декларативному відтворенні згідно схожих етичних підходів у вітчизняній та зарубіжній практиці професії судового експерта, а на аналізі функціонального призначення судової експертизи як особливої форми пізнання і доказування**.** Інакше кажучи, кожен етичний принцип повинен відповідати певній загрозі викривлення експертного знання та виконувати компенсаторну роль у забезпеченні його достовірності.

По-перше, принцип незалежності в якості ключового етичного принципу обґрунтовується процесуальною природою експертизи як

інструменту отримання доказів. Оскільки судовий експерт залучається стороною або судом, існує об’єктивний ризик впливу заінтересованих суб’єктів на зміст висновку. У цьому контексті незалежність виступає не лише етичною вимогою, а й необхідною умовою збереження епістемологічної автономії експертного знання**.** Як підкреслював Іммануїл Кант, неупередженість судження є передумовою його універсальності. У прикладному вимірі це означає, що експертний висновок може бути прийнятий як доказ лише за умови відсутності зовнішнього впливу на процес його формування.

У науковій літературі незалежність експерта розглядається як ключова умова об’єктивності експертного дослідження, що забезпечує неупередженість, самостійність у виборі методів дослідження та формуванні висновків. У гносеологічному аспекті незалежність виступає гарантією того, що отримане знання не є результатом зовнішнього впливу, а формується виключно на основі спеціальних знань, досліджених матеріалів та науково обґрунтованих методів.

Особливість судової економічної експертизи полягає в тому, що, будучи складовою процесу доказування, вона одночасно повинна зберігати інтелектуальну автономію від сторін процесу, органів досудового розслідування та суду. Це проявляється у тому, що:

- експерт не підпорядковується змісту очікуваного результату;
- не може виходити за межі поставлених питань, але є вільним у виборі методів дослідження;
- формує висновок на основі власного професійного судження.

Таким чином, незалежність судової експертизи виступає не лише правовою гарантією, але й фундаментальною гносеологічною передумовою її існування як форми наукового пізнання. Саме вона забезпечує трансформацію обліково-аналітичної інформації у достовірний доказовий результат, що може бути використаний у судовому процесі.

У сучасних умовах функціонування судової економічної експертизи залишається низка викликів, зокрема можливий адміністративний чи інституційний вплив на експертів, що працюють у державних установах, а також відсутність належного контролю за дотриманням стандартів незалежності в діяльності приватних судових експертів. Досвід європейських країн свідчить, що запровадження чітких законодавчих гарантій, прозорих процедур акредитації та ліцензування експертів, а також механізмів громадського та професійного контролю сприяє підвищенню рівня їхньої неупередженості та професійної відповідальності. Незалежність і неупередженість є умовою довіри до експерта та судового процесу [159], а на думку Хоссейна М., Кібрії Х., та Джохори Ф. експерт має діяти без впливу клієнта, організації чи інших зацікавлених сторін [178]. На існуванні ризику «ефекту замовника», коли судовий експерт фактично стає стороною процесу, наголошує Арслан О. [151].

У вітчизняних дослідженнях науковці зосереджуються на аналізі статусу державних і приватних судових експертів, висвітлюючи проблеми конфлікту інтересів, адміністративного тиску та недостатньої фінансової автономії експертних установ. Так, Романів С., Голяш І. пропонують уніфікувати процесуальне законодавство з питань призначення і проведення судової експертизи, що, на думку дослідників, вирішить проблеми штучної монополії державних експертних установ і передбачатимуть соціальний захист для діючих приватних судових експертів [111, с. 801]. Хомутенко В., Хомутенко А., розглядаючи реалізацію принципу незалежності судового експерта, фокусуються на необхідності централізації управління судовою експертною діяльністю задля усунення дублювання повноважень значної кількості уповноважених відомчих органів судової експертизи та поліпшення методичного забезпечення експертиз. [131, с. 73].

Публікація Шепітько В. також демонструє розрив між практикою судових експертиз в Україні та європейськими стандартами щодо забезпечення незалежності, наголошуючи на необхідності уніфікації

положень, що регламентують проведення судових експертиз, поліпшення якості судової експертної діяльності [137, с. 20]. Ці пропозиції, опрацьовані як в науковій, так і практичній площинах, мають за мету посилити якість виконання судових експертиз, підкреслюючи важливість організації та дотримання методики задля об'єктивних та незалежних експертних висновків.

Концепція незалежності є багатогранною і може бути досліджена як з наукової, так і з філософської точок зору. Хоча її точне тлумачення може відрізнятися, основна ідея полягає у здатності діяти, думати або приймати рішення без надмірного впливу, упередженості або зовнішнього тиску.

У науковому контексті незалежність часто означає об'єктивність і нейтральність досліджень, рішень або дій. Аналізуючи наукові джерела, нами згруповано основні постулати щодо незалежності у науковому та філософському сенсах (табл. 1.3).

Наукові підходи до трактування незалежності можна використати в якості теоретичних засад побудови етичного підґрунтя професії судового економічного експерта.

У теорії прийняття рішень незалежність відноситься до автономії тих, хто приймає рішення, маючи на увазі, що незалежність суддів або експертів у правових питаннях забезпечує справедливі та неупереджені рішення, засновані на фактах справи, а не на зовнішньому впливі. З філософської точки зору концепція незалежності реалізована для судової експертної діяльності у вигляді етичних принципів та моральних установок. З моральної точки зору незалежність часто розглядається як наріжний камінь індивідуальної автономії - здатності людей приймати рішення та вчиняти дії, які відповідають їхнім цінностям, бажанням і міркуванням, без примусу чи маніпулювання.

Такі філософи, як Іммануїл Кант, наголошували на ідеї моральної автономії, коли люди керуються своєю раціональною волею та моральним обов'язком, а не зовнішнім впливом [187]. З точки зору етики, незалежність означає здатність діяти відповідно до власних принципів та цінностей,

Таблиця 1.3

Теоретичні засади концепції незалежності

Науковий аспект		Філософський аспект	
Концепція	Характеристика	Концепція	Характеристика
Дослідження та аналіз даних	На методи, результати та висновки дослідження не впливають зовнішні сили, особисті упередження чи приватні інтереси.	Морально-етична незалежність	Здатність людей приймати рішення та вчиняти дії, які відповідають їхнім цінностям, бажанням і міркуванням, без примусу чи маніпулювання.
Статистична незалежність	Означає стан, коли дві події, змінні чи явища не впливають одна на одну.	Політична та соціальна незалежність	Політична філософія незалежності пов'язана зі свободою та суверенітетом. Соціальна незалежність означає здатність приймати рішення щодо свого життя та управління без зовнішнього домінування.
Прийняття рішень	Рішення приймаються на основі відповідної інформації та раціонального аналізу, вільного від зовнішнього тиску чи упереджень	Епістемологічна незалежність	Здатність формувати переконання, судження та розуміння на основі власних міркувань, а не некритичного прийняття поглядів інших.
		Взаємозалежність як антагоніст незалежності	Неможливість висловлювати думки через низку причин (створює ризики незалежності)
		Автономія	Здатність діяти чи мислити вільно, не піддаючись контролю чи надмірному впливу з боку інших

Джерело: власна розробка автора

навіть коли особа стикається зі спокусами чи зовнішнім тиском, що тісно пов'язане з концепцією порядності. Джон Стюарт Мілл у своїй праці «Про свободу» обговорював важливість індивідуальної свободи та незалежності як важливих для процвітання людини, стверджуючи, що суспільство не повинно втручатися в особисту автономію індивідів, якщо це не завдає шкоди іншим [74, с. 18].

Девід Юм та інші філософи обговорювали незалежність у контексті критичного мислення та скептицизму, наголошуючи на важливості сумнівів у отриманих знаннях для досягнення істини. Незалежність означає здатність формувати переконання, судження та розуміння на основі власних міркувань,

а не некритичного прийняття поглядів інших, що визначає принципову позицію судового експерта, що ґрунтується на його знаннях та досвіді [141].

Разом з тим, деякі філософи наголошують на взаємозалежній природі людського існування, припускаючи, що справжня незалежність може бути не цілком можливою чи бажаною. Гегель, а згодом Маркс обговорювали взаємозв'язок індивідів у суспільних структурах, стверджуючи, що справжня свобода часто досягається через розуміння свого місця в суспільстві та співпрацюючи [76].

Як наукові, так і філософські погляди на незалежність часто зосереджуються навколо автономії - здатності діяти чи мислити вільно, не піддаючись контролю чи надмірному впливу з боку інших, об'єктивності, яка гарантує, що результати дослідження не спотворюються особистими упередженнями чи зовнішніми інтересами, протидії впливу і примусу, як умови від застосування упередженого ставлення чи від тиску.

Професійна сторона незалежності глибоко розкрита у літературі для аудиторської діяльності, оскільки незалежність аудитора є критично важливим принципом аудиторської професії, який гарантує, що аудитори можуть виконувати свою роботу без будь-якого неправомірного впливу чи конфлікту інтересів. Незалежність має вирішальне значення для підтримки достовірності та надійності висновків аудиту [97].

Стандарти незалежності аудитора в світі визначені різними професійними організаціями, законами та нормативними актами, і, передусім, Міжнародними стандартами аудиту, які визнані в Україні в якості професійних стандартів [72]. За сутністю незалежність означає здатність аудитора приймати об'єктивні судження та приймати рішення, не перебуваючи під впливом особистих чи професійних відносин, які можуть зашкодити його неупередженості. Це означає, що на аудитора не повинні впливати такі фактори, як особисті стосунки з клієнтом, фінансові інтереси або тиск з метою досягнення сприятливих результатів. Незалежність у поведінці аудитора гарантує, що треті сторони сприйматимуть аудитора як об'єктивного

та неупередженого. При цьому аудитор повинен уникати будь-яких ситуацій, які можуть спричинити конфлікт інтересів або викликати сумніви щодо його об’єктивності. Це включає відносини з клієнтом, які можна витлумачити як такі, що порушують незалежність аудитора, навіть якщо фактичної упередженості немає. Уникнення ситуацій конфлікту інтересів також є складовою, яку формує у своїй діяльності професійний аудитор. Фінансова незалежність вимагає, щоб аудитор або аудиторська фірма не мали фінансової зацікавленості у справах клієнта, яка б могла вплинути на їхні судження, окрім фінансових зобов’язань за контрактом на виконання аудиторських послуг [97]. Це стосується не лише прямих фінансових інтересів, але й непрямих зав’язків через родинні стосунки тощо.

Ротація ключового персоналу (партнерів) дозволяє організаційно запобігти ситуації, коли незалежність може бути скомпрометована через розвиток тісних стосунків між аудитором і клієнтом з часом. Пряма законодавча заборона надавати клієнтові неаудиторські послуги також забезпечує об'єктивність при виконанні аудиту [97]. Так, незалежність може бути порушена, якщо аудитор бере участь у розробці або впровадженні систем внутрішнього контролю чи фінансової звітності підприємства, звітність якого підлягає аудиту.

Етичні принципи формують основу професійної незалежності аудитора та передбачають дотримання професійних кодексів поведінки, спрямованих на забезпечення чесності, об’єктивності та незалежності при виконанні професійних обов’язків, серед яких Кодекс етики Міжнародної федерації бухгалтерів (IFAC), Кодекс професійної поведінки AICPA (США) і Етичний стандарт FRC (Великобританія). Внутрішній та зовнішній контроль якості організаційно забезпечують нагляд за незалежністю аудиторів і відповідності встановленим вимогам незалежності. На цьому ґрунтується довіра до аудиторської професії.

Концепція незалежності реалізована також і у професійному середовищі державних аудиторів. Міжнародна організація вищих органів державного

аудиту (INTOSAI) встановила кілька вказівок і стандартів для забезпечення незалежності державних аудиторів, зокрема в рамках державного аудиту [181]. Стандарти INTOSAI розроблені для забезпечення неупередженості, об'єктивності та незалежності вищих органів аудиту, які є важливими для забезпечення надійної оцінки діяльності уряду та державного сектору.

Базові принципи INTOSAI щодо незалежності державних аудиторів викладені в INTOSAI–P 1 «The Lima Declaration» та INTOSAI–P 10 «Mexico Declaration on SAI Independence» (далі - INTOSAI–P 10).

Принципи незалежності, визначені у INTOSAI–P 10, є основою незалежності вищих органів державного аудиту (ВОА) та їхніх аудиторів. Ці принципи спрямовані на збереження цілісності процесу аудиту, гарантуючи, що аудитори можуть виконувати свою роботу без будь-якого неправомірного впливу чи втручання з боку державних органів чи інших зовнішніх суб'єктів [182].

Правова база для забезпечення незалежності передбачає вищий рівень законодавчого регламентування. У більшості розвинутих країн світу – це рівень, закріплений у конституції та профільному законі. В Україні також законодавчо затверджена організаційна незалежність Рахункової палати через підзвітність Верховній Раді і відсутність підпорядкованості будь якому органу законодавчої влади та фінансова незалежність, через гарантований законом стабільний і достатній бюджет для виконання своїх обов'язків [102]. Операційна незалежність, коли Рахункова палата має автономію для визначення обсягу, методології та частоти своїх перевірок, свободу вибору тем аудиту та проведення аудиту без будь-якого зовнішнього втручання також визначається на законодавчому рівні і регламентована стандартами INTOSAI.

Особиста незалежність визначається професійним кодексом етики, згідно якого аудитори повинні бути вільні від будь-якого зовнішнього впливу чи тиску під час виконання своєї роботи. На них не повинні впливати державні установи, політики чи будь-які інші зовнішні суб'єкти, які мають певні інтереси.

Невід'ємна складова, що забезпечує дотримання незалежного погляду при виконанні своїх службових обов'язків, передбачає механізми захисту від звільнень або впливу: керівник ВОА, його члени та співробітники повинні мати гарантію перебування на посаді. Вони можуть бути звільнені з посади лише згідно з чіткими, прозорими та визначеними законом процедурами, які мають бути вільними від політичного втручання.

INTOSAI–P 10 містить детальну структуру принципів і вимог щодо незалежності ВОА, що чітко визначає умови, необхідні для підтримки незалежності державних аудиторів. Вимоги стандарту рамково визначають процес призначення державних аудиторів за прозорими процедурами на основі кваліфікації, а не політичних уподобань. Стандартом INTOSAI–P 10 визначено потребу чітких, заснованих на заслугах, критеріях відбору державних аудиторів у законодавчих актах, щоб гарантувати, що на керівні посади призначаються лише кваліфіковані особи [182].

Процедури перебування на посаді та звільнення повноваження державних аудиторів також мають бути захищені, бо це є складовою незалежності їх дій. Державні аудитори повинні бути на законодавчому рівні захищені від погроз або помсти за незалежне виконання своєї роботи. Це включає правові гарантії проти переслідувань, залякувань або будь-якої форми помсти за публікацію результатів аудиту, які можуть бути політично критичними щодо діяльності уряду.

Регламентація незалежності аудиторів та державних аудиторів здійснюється відповідно до міжнародних стандартів. Водночас для професії судових економічних експертів подібних універсальних стандартів, що визначають вимоги до їхньої незалежності, наразі не існує.

Разом з тим незалежність судово-економічних експертів має важливе значення для забезпечення неупередженості та об'єктивності під час виконання ними своїх обов'язків, особливо з огляду на високі вимоги до висновків судових експертиз у кримінальних і цивільних справах [10, с. 81]. Судово-економічні експерти зобов'язані надавати неупереджені висновки

щодо економічних збитків, фінансового шахрайства, оцінки активів та інших складних фінансових питань. Їх роль полягає в тому, щоб діяти як нейтральні треті сторони, надаючи цінну інформацію, яка може вплинути на судові рішення.

У різник країнах світу судово-економічні експерти працюють як у державних судових експертних установах, так і в приватній практиці, і ризики для їхньої незалежності можуть суттєво відрізнятися залежно від нормативно-правових та інституційних структур у кожній країні. Судово-економічні експерти, які є працівниками державних установ, стикаються з кількома ризиками для своєї незалежності через свою приналежність до державних органів. Ткаченко Н., Алєксєйчук В. для окремих моделей побудови інституцій судової експертизи ідентифікують «ризик узурпації судової експертизи єдиним монопольним державним органом» та ризик «політичного супротиву відомств, які мають у підпорядкуванні експертні установи» [126, с.20].

У багатьох країнах судові експерти працюють у державних департаментах судової експертизи чи судових установах, які мають повноваження підтримувати правову систему шляхом надання експертних висновків у кримінальних і цивільних справах. Незважаючи на те, що ці експерти часто навчаються та сертифіковані відповідно до державних стандартів, характер їхньої роботи може створити напругу між їхнім обов’язком перед законом і потенційним впливом політичних, адміністративних чи фінансових сил. Так, на державних експертів-криміналістів у Швеції чи Норвегії поширюються суворі законодавчі та інституційні рамки, розроблені для захисту їх незалежності (наприклад, законодавство гарантує, що аудитори та судові експерти не можуть бути звільнені з політичних причин).

У багатьох європейських країнах, зокрема Данії, Ісландії, Латвії, Німеччина, Норвегії, Фінляндії, США, Великій Британії запроваджено інститут приватної експертизи [131, с. 61], де фінансова залежність від клієнтів

може створювати значні ризики для незалежності. Про це зазначено у Daubert Standard для свідчень експертів у США та Цивільно-процесуальних правилах (Civil Procedure Rules) у Великобританії, які наголошують на необхідності неупередженості, але не усувають повністю ризики, пов'язані з відносинами з клієнтами.

Аналіз світової практики свідчить про відсутність єдиної тенденції у цьому питанні. У деяких країнах інституції судової експертизи діють як єдина експертна служба і забезпечують через законодавство дотримання об’єктивності та незалежності в роботі, наприклад, «в Естонії, Швеції, Норвегії, Бельгії, Португалії, Ірландії - при Міністерстві юстиції; у Фінляндії, Словенії, Словаччині, Угорщині, Сербії, Хорватії та ін. – при Міністерстві внутрішніх справ; у деяких - система експертних установ із різним відомчим підпорядкуванням (в Іспанії, Польщі, Латвії, Литві, Молдові, Німеччині, Румунії, Італії, Франції та ін.)» [126, с.16].

У Великобританії незалежність судово-економічних експертів підтримується кількома механізмами, зокрема згідно з правилами цивільного та кримінального процесу, разом із спеціальними професійними стандартами, що регулюють свідчення судових експертів.

Правила цивільного процесу (CPR) і правила кримінального процесу (CrPR) Великобританії регулюють роль судових експертів, у тому числі судових бухгалтерів, у наданні свідчень у судах. Ці правила створені для забезпечення того, щоб свідчення експерта були незалежними, неупередженими та надійними.

У Великобританії судові бухгалтери також підпадають під дію професійних стандартів, установлених громадськими організаціями Академією експертів (AE), Інститутом свідків-експертів (EWI) та Інститутом дипломованих бухгалтерів Англії та Уельсу (ICAEW). Ці професійні організації встановили кодекси поведінки, яких експерти повинні дотримуватися, уникаючи конфлікту інтересів.

Регулювання гонорарів для судово-економічних експертів у Великобританії допомагає зберегти їх незалежність. Наприклад, експертам, як правило, не дозволяється отримувати гонорари на випадок непередбачених обставин (тобто гонорари залежно від результатів справи). Це запобігає фінансовому стимулюванню експертів висловлювати думки, які віддають перевагу одній стороні над іншою, таким чином зберігаючи їх неупередженість.

Суд та судді також відіграють активну роль у перевірці незалежності та кваліфікації судово-економічних експертів, що допомагає зменшити ризики упередженості або конфлікту інтересів.

Професійний нагляд також складає компоненту забезпечення незалежності судових бухгалтерів через членство визнаних професійних організацій, як от у Великобританії - Інститут дипломованих бухгалтерів Англії та Уельсу (ICAEW) або Асоціація дипломованих сертифікованих бухгалтерів (ACCA). Ці органи забезпечують етичні вказівки та нагляд за своїми членами, гарантуючи, що вони дотримуються професійних стандартів. Ці органи також мають дисциплінарні процедури щодо експертів, які не відповідають необхідним стандартам поведінки. Судові бухгалтери зазвичай сертифіковані професійними організаціями, такими як Certified Forensic Accountant (CFA), виданий AICPA або Accredited in Business Valuation (ABV). Ці сертифікати вимагають від судово-економічних експертів належної освіти, досвіду та етичних стандартів, що гарантує їхню незалежність. Сертифікація гарантує, що експерти мають необхідну кваліфікацію для надання об’єктивних і незалежних думок у своїй галузі. Це зменшує ризик використання некваліфікованих або упереджених експертів для впливу на результат судового розгляду.

Отже, і державні, і приватні судово-економічні експерти стикаються з різними ризиками незалежності, які можуть вплинути на достовірність їхніх оцінок. Ці ризики зумовлені організаційними, фінансовими та особистими факторами, які часто формуються нормативно-правовою базою різних країн.

Нами згруповано ризики незалежності в розрізі державних судово-економічних експертів та судово-економічних експертів, які не працюють у державних установах в таблиці 1.4.

Врахувати ці ризики для становлення концепції незалежності в Україні варто в ході реформування системи судових експертиз в Україні. Гарантії незалежності судового експерта забезпечуються основними положеннями статті 5 Закону України «Про судову експертизу»:

• «кримінальною відповідальністю судового експерта за дачу свідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків» (ст. 4);

• забороною під загрозою передбаченої законом відповідальності втручатися будь-кому в проведення судової експертизи;

• існуванням установ судових експертиз, незалежних від органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування та суду [105]. Однак регулювання діяльності судових експертів, які працюють в державних експертних установах, і для судових експертів, які не являються працівниками державних установ повинно враховувати усі аспекти незалежності професії.

Незалежність судово-економічних експертів доцільно забезпечити та підтримати за допомогою поєднання законодавчих рамок, професійних кодексів поведінки, судового нагляду та регулювання гонорарів експертів.

Так, громадськими організаціями в Україні проводиться робота з розробки та впровадження етичних кодексів судових експертів. Зокрема, Асоціація судових експертів розробила проєкт Кодексу практики та етики Асоціації судових експертів (Додаток Б). З урахуванням результатів проведеного дослідження запропоновано доповнити проєкт Кодексу практики та етики Асоціації судових експертів положеннями, що конкретизують зміст принципу незалежності через визначення ризику отримання неправомірної матеріальної вигоди як одного з основних факторів її втрати.

Таблиця 1.4

Ідентифікація ризиків незалежності залежно від організаційної форми діяльності судових економічних експертів

РИЗИКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ			
Ризик	Характеристика	Ризик	Характеристика
Для судово-економічних експертів, які працюють у державних установах		Для судово-економічних експертів, які не працюють у державних установах	
Політичний вплив	Непрямий або прямий тиск з боку політичних суб'єктів з метою применшити певні висновки або змінити їх відповідно до політичних інтересів урядовців.	Вплив клієнта та конфлікт інтересів	Тиск клієнта, щоб надати результати, які відповідають його інтересам. Це створює конфлікт інтересів, особливо коли клієнт має особисту зацікавленість у результаті справи.
Ресурсні обмеження та залежність від бюджету	Недостатнє фінансування, недостатність персоналу.	Репутаційні ризики	Якщо експерт надає невигідні для клієнта висновки або такі, що суперечать інтересам клієнта, експерт ризикує втратити клієнта та завдати шкоди своїй професійній репутації.
Ризик адміністративного впливу	Ймовірність пониження в посаді або звільнення через висновки експерта, якщо вони не узгоджуються з інтересами керівництва.	Фінансова залежність від конкретних клієнтів	Довгострокові відносини з певними клієнтами створюють фінансову залежність від цих клієнтів.
Ризик відсутності самостійності в прийнятті рішень	Експертні висновки можуть підлягати контролю або перевірці вищими посадовими особами в установі, що може поставити під загрозу їхню об'єктивність.	Тиск правового середовища	Слідство, юристи чи треті сторони можуть наполягати, щоб судові експерти надали висновки, які підтримують правову стратегію їхніх клієнтів.

Джерело: власна розробка автора

На нашу думку, у Кодексі доцільно закріпити не лише загальну вимогу щодо незалежності судового експерта, а й визначити практичні форми її реалізації під час виконання експертного дослідження, зокрема обов'язок уникати будь-яких фінансових, особистих чи професійних впливів, здатних поставити під сумнів об'єктивність експертного висновку, не допускати прийняття винагород, переваг або інших матеріальних благ, не передбачених законодавством, а також забезпечувати неупереджене застосування

спеціальних знань незалежно від інтересів сторін провадження та очікуваних результатів експертизи. Таке уточнення сприятиме посиленню етичних гарантій незалежності судового експерта та підвищенню довіри до результатів судово-експертної діяльності (Додаток В).

Другий етичний принцип об'єктивності логічно випливає з гносеологічної функції судової експертизи. Судовий експерт здійснює інтерпретацію економічних фактів, які часто мають багатоваріантне тлумачення. Без орієнтації на об'єктивність виникає ризик підміни наукового аналізу суб'єктивними оцінками. У цьому сенсі об'єктивність виконує функцію методологічного обмежувача**,** який забезпечує відповідність висновків фактичним даним. Такий підхід узгоджується з аристотелівською ідеєю істини як відповідності судження дійсності, сформульованою у Нікомаховій етиці [4].

По-третє, принцип професійної компетентності має науково-методологічне підґрунтя. Судова економічна експертиза передбачає використання спеціальних знань, які постійно еволюціонують (зміни стандартів обліку, податкового законодавства, фінансових інструментів). Відсутність належного рівня компетентності призводить не лише до технічних помилок, але й до системних викривлень інтерпретації економічних процесів**.** У цьому контексті компетентність слід розглядати як умову валідності застосовуваних методів і, відповідно, наукової обґрунтованості висновку. Принцип професійної компетентності є базовим для більшості кодексів етики професій в сфері економіки, зокрема для бухгалтерів та аудиторів. Він включає наявність знань, навичок, їх постійне професійне оновлення та належну ретельність.

В Україні професійна компетентність традиційно зводиться до обов'язкових вимог щодо наявності спеціальності, підтвердженої кваліфікації та стажу. Таким чином, принцип професійної компетенції у своїй реалізації в етичній площині має інституційно-формальний характер. Основна проблема, на нашу думку, полягає не в декларуванні необхідних рамок відповідності

вимогам професії, а у реалізації знань і навичок в процесі виконання завдання судової економічної експертизи.

Обґрунтування принципу професійної компетентності судового економічного експерта та її належного застосування доцільно здійснювати з урахуванням стадійності експертної діяльності. Компетентність у цьому контексті не є статичною характеристикою рівня знань, а виступає динамічною здатністю коректно ідентифікувати межі завдання та адекватно реалізувати їх у процесі дослідження. Саме тому її логічно диференціювати на дві взаємопов'язані складові: компетентність на етапі прийняття експертного завдання та компетентність у процесі його виконання.

На першому етапі «Професійна компетентність в усвідомленні експертного завдання» ключовим є не стільки володіння знаннями, скільки здатність експерта адекватно інтерпретувати зміст поставлених питань слідчого, суду чи третіх сторін судового процесу і співвіднести їх із власною спеціалізацією. У науковому вимірі це відповідає вимозі методологічної визначеності предмета експертного дослідження. Невірне розуміння завдання призводить до спотворення всієї подальшої логіки експертного дослідження.

У цьому контексті професійна компетентність проявляється через:

- ідентифікацію предмета і меж дослідження (що саме підлягає встановленню);
- відмежування правових і економічних питань, оскільки судовий експерт не має підміняти собою суд;
- оцінку достатності та релевантності наданих матеріалів;
- самооцінку власної спроможності виконати завдання з урахуванням спеціалізації та досвіду.

Такий підхід узгоджується з ідеєю інтелектуальної доброчесності, відповідно до якої фахівець повинен утримуватися від виконання завдань, що виходять за межі його компетенції. У кодексах етики, зокрема Міжнародному кодексі етики професійних бухгалтерів, це закріплено як вимога «професійної

компетентності та належної ретельності», що передбачає прийняття лише тих завдань, які можуть бути виконані на належному рівні якості [71].

Отже, компетентність на цьому етапі виконує функцію попереджувального фільтра, який забезпечує відповідність між складністю завдання і можливостями експерта, запобігаючи формуванню апріорі ненадійних висновків.

На другому етапі безпосереднього проведення судової експертизи «Професійна компетентність під час виконання експертного завдання» професійна компетентність трансформується у здатність судового експерта коректно застосовувати методи дослідження, інтерпретувати результати та формулювати обґрунтовані висновки. Тут вона набуває методичного і аналітичного змісту. З наукової точки зору, ця складова професійної компетентності включає володіння сучасними обліковими, аналітичними та експертними методиками, здатність до критичної оцінки інформації (виявлення суперечностей, неповноти, ознак викривлення), застосування логіки доказування (зв’язок між фактом, доказом і висновком), дотримання принципу достатності доказів та коректну інтерпретацію економічного змісту операцій.

Особливого значення набуває здатність судового експерта працювати в умовах невизначеності, коли інформація є неповною або суперечливою. У цьому випадку компетентність проявляється через вміння:

- обирати адекватні методи аналізу;
- формулювати умовні або альтернативні висновки;
- чітко окреслювати межі достовірності отриманих результатів.

Цей підхід кореспондує з концепцією практичної мудрості, сформульованою Аристотелем, яка передбачає здатність не лише знати, але й правильно діяти в конкретній ситуації [4]. У судовій економічній експертизі це означає поєднання технічної майстерності з аналітичною гнучкістю.

Таким чином, розмежування професійної компетентності на дві складові - на етапі усвідомлення експертного завдання та на етапі його виконання - має чітке наукове обґрунтування. Воно дозволяє відобразити стадійний характер судового експертного процесу, забезпечити логічну цілісність дослідження та мінімізувати ризики помилок як на початковому, так і на завершальному етапах.

У системі етичних принципів цей підхід виконує інтегруючу функцію, оскільки саме професійна компетентність забезпечує реалізацію інших принципів - об’єктивності, доброчесності, обережності. Без належного рівня компетентності навіть формальне дотримання етичних норм не гарантує достовірності експертного висновку.

Отже, принцип професійної компетентності та її належного застосування є не лише характеристикою рівня підготовки експерта, а ключовою умовою наукової валідності та процесуальної придатності результатів судової економічної експертизи.

По-четверте, принцип доброчесності має фундаментальне значення, оскільки експерт оперує інформацією, яка може бути використана для прийняття юридично значущих рішень. На відміну від суто технічних помилок, порушення доброчесності (свідоме викривлення фактів, приховування інформації) призводить до деформації доказової бази**.** Міжнародним кодексом етики професійних бухгалтерів доброчесність визначається як базовий принцип, що забезпечує довіру до професійного судження [71]. Для судового експерта ця довіра має подвійне значення - як наукове і як процесуальне.

По-п’яте, принцип відповідальності випливає із правових наслідків експертної діяльності. Висновок експерта може безпосередньо впливати на судове рішення, а отже - на майнові, соціальні чи навіть кримінально-правові наслідки для сторін процесу. Це зумовлює необхідність усвідомлення експертом меж власних висновків і їх потенційного впливу. У науковому вимірі відповідальність виконує функцію саморегуляції експертного

судження**,** стримуючи від надмірних узагальнень або виходу за межі компетенції.

Доцільність включення до системи етичних засад судового економічного експерта шостого принципу професійної таємниці та обов'язку обережності випливає з подвійної природи експертної діяльності - як пізнавальної (гносеологічної), так і процесуальної. Передусім, принцип конфіденційності або професійної таємниці має епістемологічне підґрунтя**.** Судова економічна експертиза базується на аналізі значних масивів фінансової, комерційної та інколи персональної інформації, яка за своєю природою є чутливою. Розкриття такої інформації поза межами процесу не лише порушує права суб'єктів господарювання, але й підриває довіру до самого інституту експертизи як форми отримання знання. У цьому сенсі конфіденційність виступає умовою доступу до повної та достовірної інформації, без якої неможливе формування обґрунтованого висновку. Таким чином, професійна таємниця є не просто етичною нормою, а передумовою якісного пізнання.

З методологічної точки зору, обов'язок обережності пов'язаний із ризиком неправильного тлумачення або використання інформації. Експерт працює з даними, які можуть бути неповними, суперечливими або навмисно викривленими. У таких умовах обережність означає необхідність критичної оцінки джерел інформації, перевірки її внутрішньої узгодженості, утримання від категоричних висновків за відсутності достатніх підстав.

Цей підхід кореспондує з концепцією «практичної мудрості», обґрунтованою Аристотелем, відповідно до якої правильне судження передбачає не лише знання, але й здатність до зваженого застосування цього знання у конкретних обставинах.

У правовому вимірі принцип професійної таємниці та обережності виконує функцію забезпечення балансу між відкритістю судового процесу і захистом інформації**.** Судовий експерт, з одного боку, зобов'язаний надати повний і обґрунтований висновок, а з іншого — не має права розголошувати

інформацію, що не стосується предмета дослідження або виходить за межі поставлених питань. Це особливо актуально у справах, пов’язаних із комерційною таємницею, банківською інформацією чи персональними даними.

Міжнародна практика підтверджує значущість цього принципу. Принцип конфіденційності визначається як один із базових етичних принципів, за яким судовий експерт зобов’язаний захищати чутливу інформацію [178], а її розкриття допускається лише у випадках, передбачених законом. Тому існуюча постійна дилема між конфіденційністю і вимогами суду проявляється через належну ретельність, перевірку доказів, обмеження категоричності висновків.

Зокрема, у Нідерландах професійні стандарти судових експертів передбачають обов’язок збереження конфіденційності та дотримання належної обережності при роботі з інформацією. Аналогічні положення містяться у кодексах професійної етики, розроблених European Network of Forensic Science Institutes, де підкреслюється, що експерт повинен не лише захищати отримані дані, але й уникати їх неправомірного або некоректного використання [172].

Крім того, принцип обережності має прямий зв’язок із забезпеченням надійності експертного висновку**.** Надмірна категоричність, ігнорування альтернативних пояснень або використання неперевірених даних можуть призвести до помилкових висновків, що в умовах судового процесу має суттєві правові наслідки. Тому обережність виступає механізмом самоконтролю експерта, спрямованим на мінімізацію ризиків помилки.

Таким чином, принцип конфіденційності та обов’язку обережності є логічно необхідним елементом етичної системи судового економічного експерта, оскільки:

- забезпечує збереження довіри до експертної діяльності;
- гарантує повноту та достовірність інформаційної бази дослідження;

- мінімізує ризики викривлення результатів;
- узгоджується з міжнародними стандартами професійної етики.

Його включення до системи етичних принципів відображає сучасну тенденцію до посилення вимог не лише до змісту експертного висновку, але й до процесу його формування, що є особливо важливим в умовах зростання складності економічних правовідносин.

Включення шести запропонованих принципів до системи етичних засад судового економічного експерта є обґрунтованим з позицій гносеології, (забезпечення достовірності знання), методології (забезпечення коректності застосування методів) та процесуального права (забезпечення доказової сили висновку).

Їх сукупність формує цілісну етичну базу, де кожен принцип виконує окрему функцію, але лише в інтеграції забезпечує досягнення головної мети судової експертизи — формування об’єктивного, науково обґрунтованого та процесуально придатного висновку.

Таким чином, етика судового економічного експерта має глибоке філософське підґрунтя, що бере початок у класичній етичній традиції, та водночас формується під впливом сучасних професійних стандартів і правових вимог. Її значення полягає не лише у регулюванні поведінки експерта, а й у забезпеченні довіри до результатів судової економічної експертизи як джерела доказової інформації.

Хоча в Україні не імплементовані будь які стандарти діяльності судових економічних експертів, на відміну від міжнародних стандартів аудиту, зазначені етичні принципи доцільно реалізувати у законодавстві, враховуючи вітчизняні інституції правової системи. Таким чином, діяльність судово-економічних експертів буде контрольованою щодо дотримання неупереджених, об’єктивних висновків на основі документальних даних, покладених в їх основу.

Висновки до розділу 1

Аналіз теоретико-прикладної основи функціонування судової економічної експертизи надав підстави сформулювати наступні висновки:

1. Вивчення та узагальнення підходів до розуміння поняття судової економічної експертизи свідчить, що вона характеризується такими основними ознаками: використання спеціальних, професійних знань, дослідження конкретних об’єктів, процесів або явищ, застосування науково обґрунтованих методів та спрямованість на отримання об’єктивного та мотивованого експертного висновку.

Встановлено, що судова економічна експертиза функціонує не лише як окрема процедура або дія, а як самостійна форма наукового пізнання прикладного характеру, що поєднує досвід, знання та методи з метою формування достовірного знання про досліджуваний об’єкт. Узагальнення наукових підходів дозволило акцентувати увагу на інтеграційному характері цього поняття, що дало підстави розглядати судову економічну експертизу як інтегровану пізнавально-прикладну діяльність.

2. Обґрунтовано відмінності між загальним поняттям експертизи, судовою експертизою та судовою економічною експертизою, які полягають у поступовому посиленні процесуальної визначеності, доказового характеру та спеціалізації об’єктів дослідження. Встановлено, що судова економічна експертиза має специфічну гносеологічну природу, оскільки її об’єктом виступають не матеріальні об’єкти у безпосередньому розумінні, а економічні процеси та господарські операції, відображені в системі бухгалтерського обліку, звітності та інших інформаційних джерелах. Це зумовлює опосередкований характер експертного пізнання через обліково-аналітичну інформацію, необхідність інтерпретації економічного змісту господарських операцій, а також поєднання документального підтвердження фактів із застосуванням аналітичних процедур та професійного судження судового експерта.

3. Аналіз міжнародної практики проведення судової економічної експертизи (forensic accounting) показав спільну функціональну спрямованість з вітчизняними підходами щодо дослідження економічних правопорушень та виявив відмінності у методологічних підходах, рівнем процесуальної регламентації та характером використання результатів. Встановлено доцільність інтеграції окремих аналітичних інструментів forensic accounting у систему обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи без порушення її процесуальної природи.

4. Обґрунтовано, що класифікація судових експертиз за процесуальними та організаційними ознаками безпосередньо впливає на характер пізнавальної діяльності судового експерта, рівень обґрунтованості висновків та гарантії їх неупередженості. Встановлено, що особливого значення в системі судової економічної експертизи набуває повторна експертиза, проведення якої пов’язане з необхідністю забезпечення методологічного та етичного нейтралітету експерта, а також створенням організаційних механізмів незалежної перевірки попереднього висновку. Запропоновано концептуальний підхід до реформування інституту повторної експертизи, який поєднує нормативний, інституційний та методологічний компоненти.

5. Проаналізовано структуру системи обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи та встановлено, що її формування ґрунтується на взаємодії нормативного, інституційного, інформаційного, методичного та процесуального рівнів. Запропоновано систематизацію зазначених елементів за функціональним призначенням, що дозволяє забезпечити цілісність експертного дослідження та підвищити узгодженість між правовими, інформаційними й методичними компонентами судової економічної експертизи.

6. Встановлено, що процес формування результату судової економічної експертизи має послідовний характер трансформації обліково-аналітичної інформації від етапу її накопичення до формування доказового висновку. На цій основі запропоновано об’єднання структурних елементів системи

обліково-аналітичного забезпечення у два взаємопов'язані блоки — нормативно-інституційне інформаційне середовище, яке охоплює сукупність правових норм, суб'єктів експертної діяльності та інформаційної бази дослідження та методично-процесуальний механізм експертного дослідження у результат судової експертизи, який включає застосування відповідних методів, реалізацію процесуальних процедур та формування експертного висновку.

7. Проведено розгорнутий науковий опис обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи з урахуванням експертних економічних спеціальностей. Встановлено, що обліково-аналітичне забезпечення судової економічної експертизи є багаторівневою системою, в межах якої інформаційний рівень формує об'єкт експертного дослідження, методичний рівень забезпечує трансформацію обліково-аналітичних даних у спеціальні знання, а процесуальний рівень надає результатам дослідження доказового та юридично значущого характеру. Виокремлено особливості реалізації кожного рівня за видом експертної спеціальності, що обумовлює різний зміст інформаційної бази, специфіку методичних прийомів та характер формування експертного висновку.

Показано взаємозв'язок структурних рівнів запропонованої схеми з експертними спеціальностями через їх функціональне навантаження, аналітичні акценти та очікуваний результат експертного дослідження.

8. Проведений аналіз етики судового економічного експерта показав її подвійну природу, оскільки вона одночасно виступає складовою професійної етики фахівця у сфері обліку, аналізу та контролю і елементом механізму забезпечення справедливого судочинства. Це зумовлює необхідність поєднання технічної точності експертних розрахунків із моральною відповідальністю за їх інтерпретацію та доказові наслідки.

9. Встановлено, що формування етичної системи судового економічного експерта повинно ґрунтуватися на інтеграції принципів незалежності, об'єктивності, професійної компетентності, доброчесності, відповідальності,

професійної таємниці, конфіденційності та обов'язку обережності, які в сукупності забезпечують належний рівень достовірності, наукової обґрунтованості та процесуальної придатності експертного висновку. Доведено, що кожен із зазначених принципів виконує самостійну функцію в системі судово-експертної діяльності. Встановлено, що реалізація принципу конфіденційності та обов'язку обережності забезпечує збереження довіри до цієї діяльності, гарантує повноту та достовірність інформаційної бази дослідження, мінімізує ризики викривлення результатів експертизи та узгоджується з міжнародними стандартами професійної етики у сфері forensic accounting і судово-експертної діяльності.

Запропоновано розглядати принцип професійної компетентності як динамічну категорію, зміст якої змінюється залежно від стадії експертної діяльності. На цій основі запропоновано диференціювати її на компетентність при прийнятті експертного завдання та компетентність у процесі його виконання, що дозволить забезпечити відповідність між складністю поставлених питань і професійними можливостями експерта, запобігаючи формуванню неналежно обґрунтованих висновків.

11. Систематизовано ризики порушення незалежності судових економічних експертів залежно від організаційної форми здійснення експертної діяльності - для державних експертів та експертів, які не є працівниками державних експертних установ. На цій основі доведено необхідність врахування зазначених ризиків у процесі реформування системи судових експертиз в Україні та формування концепції незалежності судового експерта, яка повинна ґрунтуватися на поєднанні законодавчих гарантій, професійних кодексів етики та механізмів судового контролю відповідно до положень статті 5 Закону України «Про судову експертизу».

Основні результати наукового дослідження опубліковані [41; 42; 45; 46; 47; 49]

РОЗДІЛ 2. ОБЛІКОВО-ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАВДАНЬ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

2.1. Організація обліково-інформаційного забезпечення судових економічних досліджень

Організація обліково-інформаційного забезпечення економічних досліджень у системі судової експертної діяльності є ключовою передумовою формування обґрунтованих, повних та об'єктивних висновків судової економічної експертизи. У сучасних умовах ускладнення господарських процесів, зростання обсягів інформації та підвищення вимог до доказової бази така організація набуває системного характеру та потребує наукового осмислення як окремого елементу методології експертної діяльності.

Обліково-інформаційне забезпечення в межах судової економічної експертизи доцільно розглядати не лише як сукупність джерел даних (первинних документів, регістрів бухгалтерського обліку, фінансової та податкової звітності), а як цілісну організаційно-методичну систему, що забезпечує формування інформаційної бази дослідження, її аналітичну обробку, трансформацію отриманих результатів у доказову форму.

Особливістю цієї системи є її похідний характер від завдань експертизи, які формулюються органом досудового розслідування або судом. Саме поставлені питання визначають:

- склад і структуру необхідної інформації;
- методи її обробки;
- глибину аналітичного дослідження.

У зв'язку з цим організація обліково-інформаційного забезпечення повинна будуватися за принципом відповідності типу експертного завдання, що, у свою чергу, обумовлює диференціацію підходів до формування та використання інформації.

Практика судових економічних експертиз свідчить, що залежно від характеру поставлених питань та змісту досліджуваних об’єктів обліково-аналітичні процедури суттєво відрізняються. У одних випадках достатнім є документальне підтвердження окремих фактів господарської діяльності, в інших - необхідним стає глибокий економічний аналіз або навіть реконструкція фінансових процесів. Це зумовлює необхідність систематизації підходів до організації інформаційного забезпечення експертних досліджень.

З огляду на зазначене, у межах даного дослідження обґрунтовується підхід, відповідно до якого організація обліково-інформаційного забезпечення судової економічної експертизи повинна враховувати вид судової економічної експертизи**,** що реалізується під час дослідження. Такий підхід дозволяє структурувати процес експертного аналізу, визначити релевантні джерела інформації, обґрунтувати вибір процедур дослідження та забезпечити логічну послідовність формування висновків.

У цьому контексті за трьома видами експертних спеціальностей (11.1 Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності, 11.2 Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій, 11.3 Дослідження документів фінансово-кредитних операцій) нами було виділені три базові підходи виконання завдань судового експерта, що відповідають різним рівням складності обліково-аналітичного забезпечення. Завдання в рамках зазначених видів спеціальностей закріплені відповідним нормативним документом - Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджену наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (надалі – Інструкція № 53/5) [50]. Першим підходом, який відповідає спеціальності 11.1 нами досліджувався документально-перевірочний спосіб обробки облікових даних, який орієнтований на встановлення фактів. Другий підхід згідно завдань за спеціальністю 11.2, спрямований на розкриття економічного змісту предмету судового експерта, має аналітико - інтерпретаційний характер, і третій вид експертної спеціальності 11.3 пов'язаний, на нашу думку, з дослідженням

фінансових процесів, тобто має ознаки фінансово-реконструктивного вивчення обліково-аналітичних даних.

Якщо прийняти за основу, що кожному з цих підходів відповідає специфічна сукупність інформаційних джерел, експертних процедур, методів аналізу і вивчення матеріалу, підходів до формування висновків (не за формою, а за логікою професійного судження), то ці обставини визначають особливості організації обліково-інформаційного забезпечення виконання завдань за кожним із видів експертної спеціальності.

Саме тому подальше дослідження організації обліково-інформаційного забезпечення нами виконувалось через призму конкретних експертних завдань і питань, що ставляться перед експертом у межах відповідних спеціальностей (Інструкція № 53/5). Це дозволило перейти від загальних теоретичних положень і норм законодавства до їх практичної реалізації, що знаходить відображення у систематизації процедур, доказів та підготовки висновків за кожним видом експертної діяльності.

Проведене структурування даних дозволяє встановити, що обліково-аналітичне забезпечення експертизи 11.1 має чітко виражений документально-орієнтований характер, однак ефективність виконання завдань значною мірою залежить від рівня і можливості застосування аналітичного інструментарію.

Дані нашого дослідження проведених судової експертиз, відображені в таблиці 2.1. дозволили сформувати спільні риси документального підґрунтя їх виконання та з урахуванням пропозицій автора виявити ключові закономірності:

- для всіх завдань базовим є облікове забезпечення, яке формує інформаційну основу дослідження;
- аналітичне забезпечення виконує допоміжну функцію, перетворюючи дані у доказові висновки;
- складність аналітичних процедур зростає від перевірки формальних ознак документів до виявлення прихованих взаємозв’язків (особливо у сфері оподаткування);

Таблиця 2.1

Обліково-аналітичне забезпечення виконання завдань судової економічної експертизи
за спеціальністю 11.1 Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності

№	Завдання експертизи	Облікове забезпечення	Аналітичне забезпечення	Пропозиції
1.	Визначення документальної обґрунтованості нестач/надлишків ТМЦ і грошових коштів та періоду їх утворення	Інвентаризаційні описи, акти інвентаризації, матеріальні звіти, касові документи, регістри обліку запасів і грошових коштів	Порівняльний аналіз фактичних і облікових даних, хронологічний аналіз руху активів, встановлення періоду виникнення відхилень	Використання цифрових інвентаризаційних систем; побудова моделей «ланцюга руху ТМЦ» для локалізації моменту виникнення нестач
2.	Обґрунтованість оформлення операцій з ТМЦ, коштами, ОЗ, послугами	Первинні документи (накладні, акти, договори), регістри обліку, облікова політика підприємства	Формально-логічний аналіз документів, перевірка повноти реквізитів, зіставлення взаємопов’язаних документів	Впровадження чек-листів валідності первинних документів; використання risk-based підходу до відбору операцій
3.	Обґрунтованість відображення в обліку операцій з активами	Журнали-ордери, головна книга, фінансова звітність, аналітичні рахунки	Аналіз кореспонденції рахунків, узгодженість синтетичного й аналітичного обліку, тестування відповідності стандартам	Розробка алгоритмів автоматичної перевірки кореспонденції рахунків; застосування data analytics
4.	Обґрунтованість відображення операцій з оплати праці	Табелі обліку робочого часу, розрахунково-платіжні відомості, кадрові документи, регістри обліку	Перевірка розрахунків, зіставлення нарахувань і виплат, аналіз відповідності законодавству	Використання цифрових HR- та payroll-систем для верифікації; аналіз аномалій виплат
5.	Обґрунтованість бази оподаткування податку на прибуток	Податкові декларації, фінансова звітність, податкові регістри, розрахунки різниць	Податковий аналіз (звірка фінансового результату і податкових різниць), логічний аналіз витрат і доходів	Застосування моделей виявлення агресивного податкового планування; автоматизація звірки «бухгалтерський–податковий облік»
6.	Обґрунтованість формування ПДВ (зобов’язання, кредит, відшкодування)	Податкові накладні, реєстри ПДВ, декларації, договори, банківські документи	Зіставлення податкового кредиту і зобов’язань, аналіз ланцюгів постачання, виявлення «розривів»	Використання мережевого аналізу контрагентів; застосування алгоритмів виявлення «скруток»
7.	Обґрунтованість окремих елементів податків і зборів	Податкові декларації, розрахунки, первинні документи, регістри обліку	Перевірка правильності визначення об’єктів оподаткування, ставок, бази	Розробка типових моделей перевірки для різних податків; впровадження стандартизованих шаблонів експертного аналізу

- сучасні умови потребують інтеграції цифрових інструментів та використання по можливості в рамках законодавства ризик-орієнтованих підходів.

Такі узагальнення дозволили обґрунтувати доцільність виділення трирівневої моделі обліково-аналітичного забезпечення експертизи на прикладі експертної спеціальності 11.1 Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності:

1. Базовий (документальний) - передбачає формування інформаційної бази;
2. Аналітичний - допускає застосування процедур перевірки та оцінки;
3. Інтелектуально-аналітичний — використання моделей, цифрових інструментів і ризик-орієнтованих підходів.

Особливості обліково-аналітичного забезпечення виконання завдань експертизи за видом 11.2 Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій, проведені автором в рамках професійної діяльності та практичного виконання таких видів експертиз відображено в таблиці 2.2.

Обліково-аналітичне забезпечення експертизи економічної діяльності підприємств характеризується по перше, присутністю базового (документального) підходу, який характерний для попереднього виду експертної діяльності. Разом з тим відмічаємо зміщенням акценту з формальної перевірки документів на інтерпретацію економічного змісту господарських процесів. У цьому контексті інформаційна база набуває комплексного характеру, охоплюючи не лише облікові дані, але й договірні, організаційні та управлінські аспекти діяльності, якщо такі визначені слідством, що виражається у відповідних питаннях слідчого (або суду).

В процесі вивчення особливостей облікового -аналітичного забезпечення за завданнями цього виду експертизи нами встановлено зростання ролі аналітичних процедур, спрямованих на:

Таблиця 2.2

Обліково-аналітичне забезпечення виконання завдань судової економічної експертизи за спеціальністю 11.2 Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій

№	Завдання експертизи	Облікове забезпечення	Аналітичне забезпечення	Пропозиції автора
1.	Встановлення реальності господарських операцій	Договори, акти виконаних робіт, накладні, регістри обліку, внутрішні документи підприємства	Порівняльний аналіз умов договорів і фактичних операцій, перевірка узгодженості обсягів і ресурсів	Використання концепції «economic substance over form»; застосування індикаторів фіктивності операцій
2.	Визначення економічної доцільності операцій	Облікові дані щодо витрат і доходів, калькуляції, кошториси	Економічний аналіз ефективності, рентабельності, доцільності витрат	Розробка критеріїв «економічної обґрунтованості» для експертної практики
3.	Встановлення відповідності господарської діяльності статутним цілям	Установчі документи, облікова політика, звітність	Логічний аналіз відповідності операцій цілям діяльності	Формування моделей ідентифікації нетипових операцій
4.	Аналіз розрахунків із контрагентами	Дебіторська/кредиторська заборгованість, договори, акти звірки	Аналіз структури заборгованості, строків, взаємозв’язків контрагентів	Використання мережевого аналізу (network analysis) для виявлення пов’язаних осіб
5.	Виявлення фіктивних або удаваних операцій	Первинні документи, дані контрагентів, податкова звітність	Аналіз ознак нереальності операцій (відсутність ресурсів, персоналу, активів)	Використання risk indicators (KRI) для ідентифікації фіктивних схем
6.	Оцінка впливу операцій на фінансовий стан підприємства	Фінансова звітність, управлінська звітність	Фінансовий аналіз (ліквідність, платоспроможність, рентабельність)	Інтеграція моделей прогнозування фінансового стану

Джерело: власна розробка автора

- встановлення причинно-наслідкових зв’язків між операціями;
- оцінку їх економічної доцільності;
- ідентифікацію ознак фіктивності або штучності господарських процесів (за умови наявності відповідних завдань зі сторони слідства).

Це відображено в таблиці за кожним із визначених завдань. На нашу думку потреби виконання завдань слідства за видом експертизи 11.2. обумовлюють необхідність використання більш розширеного інструментарію, який поєднує методи економічного аналізу, частково процедури аудиту та підходи, вироблені зарубіжними практиками в ході проведення дій з кримінальних досліджень бухгалтерії (forensic accounting). На сьогодні ці питання не узгоджено нормативними документами та методиками судових експертиз.

Обліково-аналітичне забезпечення виконання завдань експертизи за третім видом спеціальності 11.3 Дослідження документів фінансово-кредитних операцій відображено в таблиці 2.3.

Обліково-аналітичне забезпечення експертизи фінансово-кредитних операцій характеризується високим рівнем складності, що зумовлено необхідністю дослідження динамічних фінансових потоків та багаторівневих взаємозв’язків між суб’єктами.

На відміну від інших спеціальностей, ключовим об’єктом судового експерта є не лише документи, а й фінансові процеси, що відображають рух ресурсів у часі та просторі. Як видно із таблиці 2.3. виконання завдань уже здійснюється з використанням широкого комплексу аналітичних методів, таких як трасування грошових потоків, моделювання фінансових схем, виявлення прихованих взаємозв’язків між учасниками операцій.

Таблиця 2.3

Обліково-аналітичне забезпечення виконання завдань судової економічної експертизи за спеціальністю 11.3 Дослідження документів фінансово-кредитних операцій

№	Завдання експертизи	Облікове забезпечення	Аналітичне забезпечення	Пропозиції автора
1.	Встановлення руху грошових коштів	Банківські виписки, платіжні доручення, касові документи, облікові регістри	Трасування грошових потоків, побудова схем руху коштів	Використання flow-моделей і візуалізації транзакцій
2.	Аналіз кредитних операцій	Кредитні договори, графіки погашення, облікові дані	Аналіз умов кредитування, процентних ставок, забезпечення	Розробка моделей оцінки ризиковості кредитних операцій
3.	Встановлення законності фінансових операцій	Банківські документи, договори, звітність	Перевірка відповідності нормативам і умовам договорів	Використання compliance-аналізу
4.	Виявлення схем руху коштів	Банківські транзакції, взаєморозрахунки	Мережевий аналіз, ідентифікація транзитних операцій	Використання forensic tools для виявлення «ланцюгів»
5.	Аналіз операцій із цінними паперами та фінансовими інструментами	Договори, реєстри, фінансова звітність	Оцінка вартості, ліквідності, правомірності операцій	Інтеграція методів фінансового інжинірингу
6.	Оцінка платоспроможності та фінансового стану	Баланс, звіт про рух грошових коштів	Фінансовий аналіз, коефіцієнтний аналіз	Використання моделей прогнозування банкрутства (Altman, тощо)

Джерело: власна розробка автора

Разом з тим автором запропоновано поглибити ці підходи і використовувати результати розрахунків через використання flow-моделей і візуалізації транзакцій, моделей оцінки ризиковості кредитних операцій, використання compliance-аналізу, інтегрованих методів фінансового інжинірингу, а для визначення оцінки платоспроможності та фінансового стану - використання моделей прогнозування банкрутства. Щодо останнього слід зауважити, що як і для спеціальності 11.2. питання стосовно наявних ознак «доведення до банкрутства, фіктивного банкрутства, прихованого банкрутства станом на певну дату за результатами аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства» є доречним. І це потребує застосування спеціалізованих методів та моделей щодо оцінки банкрутства, хоча судовий експерт не виносить суджень з питань банкрутства, а лише наявності ознак цього явища.

В контексті усіх поставлених перед судовим експертом завдань важливого значення набуває використання інструментів фінансового аналізу та цифрових технологій, які дозволяють обробляти великі масиви транзакційних даних і виявляти нетипові закономірності.

Порівняльний аналіз обліково-аналітичного забезпечення експертних спеціальностей 11.1–11.3 дозволяє зробити висновок про наявність поглиблення аналітичної складової в методиках виконання завдань експертних досліджень від документально-орієнтованих процедур (11.1) до інтерпретації економічного змісту діяльності (11.2) та до моделювання фінансових потоків і схем (11.3).

Це обґрунтовує необхідність диференціації методичного інструментарію, впровадження ризик-орієнтованих підходів, активного використання цифрових технологій і аналітичних моделей.

У науковому аспекті це створює підґрунтя для формування багаторівневої концепції обліково-аналітичного забезпечення судової

економічної експертизи, адаптованої до специфіки кожної експертної спеціальності.

Відповідно до завдань в рамках кожного виду експертної спеціальності судової економічної експертизи Наказом № 53/5 сформовано орієнтовний перелік вирішуваних питань, які слідчий може поставити перед судовим експертом. Нами проведено дослідження процедур, які застосовує судовий експерт для виконання цих питань з метою вироблення узагальнених підходів, особливостей виконання та їх удосконалення з урахуванням сучасних запитів на інформацію з боку слідства. В розрізі питань для виду експертизи 11.1 Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності нами згруповано ключові експертні процедури та особливості їх виконання в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Процедурне забезпечення питань експертизи за 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності»

№	Питання експертизи	Ключові експертні процедури	Особливості виконання
1	2	3	4
1.	Підтвердження нестачі/надлишків грошових коштів у касі	Зіставлення даних касової книги з інвентаризаційним актом; перевірка касових ордерів; аналіз хронології руху коштів	Встановлення моменту виникнення розбіжностей і причин їх утворення
2.	Підтвердження нестачі/надлишків грошових коштів у касі	Зіставлення даних касової книги з інвентаризаційним актом; перевірка касових ордерів; аналіз хронології руху коштів	Встановлення моменту виникнення розбіжностей і причин їх утворення
3.	Підтвердження нестачі ТМЦ	Зіставлення інвентаризаційних даних з обліковими регістрами; перевірка руху запасів; аналіз документів надходження/вибуття	Важливе значення має перевірка повноти оприбуткування
4.	Підтвердження нестачі основних засобів	Зіставлення інвентарних карток із фактичною наявністю; аналіз актів введення/списання	Оцінюється не лише наявність, а й правильність обліку
5.	Визначення безпідставно виплаченої заробітної плати	Перевірка платіжних відомостей; зіставлення з кадровими документами; врахування висновків почеркознавчої експертизи	Інтеграція результатів інших експертиз (комплексний характер)

Продовження табл. 2.4

1	2	3	4
6.	Обґрунтованість витрат на відрядження	Перевірка авансових звітів; аналіз підтверджуючих документів; зіставлення з нормативами	Оцінюється відповідність витрат законодавству та меті відрядження
7.	Завищення обсягів і вартості робіт	Зіставлення актів виконаних робіт із первинними документами; аналіз кошторисів; врахування висновків будівельно-технічної експертизи	Важлива міжекспертна взаємодія
8.	Підтвердження заборгованості за договорами	Зіставлення договорів, актів, платіжних документів; аналіз розрахунків	Визначається реальність і обґрунтованість заборгованості
9.	Заниження об’єкта оподаткування	Перевірка декларацій; зіставлення з обліковими даними; аналіз податкових різниць	Встановлюється причинно-наслідковий зв’язок між операціями і податковими наслідками
10.	Відповідність доходів	Зіставлення первинних документів і декларацій; перевірка повноти відображення доходів	Виявлення не відображених операцій
11.	Відповідність витрат	Перевірка обґрунтованості витрат; аналіз їх зв’язку з господарською діяльністю	Особлива увага до «непов’язаних» витрат
12.	Формування собівартості	Аналіз структури витрат; перевірка калькуляцій; зіставлення з первинними документами	Встановлення правильності включення витрат
13.	Нарахування амортизації	Перевірка методів амортизації; зіставлення з обліковою політикою; аналіз розрахунків	Оцінка відповідності нормативним вимогам
14.	Операції з нерезидентами	Аналіз контрактів; перевірка валютних операцій; зіставлення з банківськими документами	Врахування валютного та податкового законодавства
15.	Завищення бюджетного відшкодування ПДВ	Зіставлення податкового кредиту і зобов’язань; аналіз податкових накладних	Виявлення «розривів» у ланцюгах постачання
16.	Оподаткування доходів нерезидентів	Аналіз виплат; перевірка джерела доходу; застосування норм міжнародного оподаткування	Врахування конвенцій про уникнення подвійного оподаткування

Джерело: власна розробка автора

Проведений аналіз процедурного забезпечення вирішення типових питань експертизи 11.1 дозволив встановити наступні узагальнюючі характеристики та специфіку застосування процедур.

По-перше, встановлено, що експертні процедури мають чітко виражену алгоритмічну структуру, яка базується на послідовному застосуванні процедур зіставлення інформації в документах, процедур перевірки, процедур аналітичної інтерпретації.

Це підтверджує можливість їх часткової стандартизації та формалізації.

По-друге, виявлено, що значна частина завдань передбачає інтеграцію результатів інших видів експертиз (почеркознавчої, оціночно-будівельної, товарознавчої, тощо), що свідчить про міжвидовий характер судової економічної експертизи та необхідність розробки узгоджених підходів до обміну результатами.

По-третє, процедурний аналіз показує, що прості завдання (інвентаризація, каса) базуються на прямих перевірочних процедурах чи процедурах зіставлення, а складні завдання (оподаткування, ПДВ, нерезиденти) потребують глибокого аналітичного опрацювання та встановлення причинно-наслідкових зв’язків.

По-четверте, у контексті попереднього дослідження підтверджується, що обліково-аналітичне забезпечення реалізується через трансформацію облікових даних у доказову інформацію, причому ключову роль відіграє саме аналітичний рівень.

Систематизація експертних процедур за визначеними Наказом № 53/5 питаннями за видами судової економічної експертизи дозволяє обґрунтувати доцільність формування процедурно-орієнтованої моделі судової економічної експертизи, у якій кожному типовому питанню відповідає стандартизований набір процедур, визначений перелік джерел інформації, типова логіка формування висновку. Це, в свою чергу, створює передумови для уніфікації експертної практики, підвищення об’єктивності висновків та формує передумови активного впровадження цифрових технологій у процес експертного дослідження.

Проведене дослідження на основі професійної діяльності автора з виконання судових експертиз за видом спеціальності 11.2 «Дослідження

документів про економічну діяльність підприємств і організацій» також підтвердило попередньо отримані результати щодо процедурного забезпечення вирішення питань експертизи за видом 11.1. Результати відображені у таблиці 2.5.

Проведений аналіз процедурного забезпечення вирішення питань експертизи економічної діяльності підприємств за результатами співставлення питань, визначених Наказом № 53/5 в розрізі виду спеціальності експертного дослідження 11.2 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій» дозволив зробити такі узагальнення.

По-перше, на відміну від експертизи 11.1, де домінують формалізовані перевірки документів, у межах спеціальності 11.2 ключову роль відіграють аналітичні процедури, які мають інтерпретаційний характер. Ці процедури спрямовані на встановлення економічної сутності господарських процесів.

По-друге, експертні процедури у цій сфері мають багаторівневу структуру обліково-аналітичного забезпечення, яка включає:

- первинну верифікацію документів;
- економічний аналіз показників;
- встановлення причинно-наслідкових зв’язків між діями суб’єктів і фінансовими результатами.

По-третє, значна частина питань (банкрутство, бюджетні кошти, державні закупівлі) передбачає оцінку не лише фактів, а й економічної обґрунтованості управлінських рішень, що потребує від судового економічного експерта використовувати професійне судження.

По-четверте, виявлена специфіка щодо дослідження окремих об’єктів в рамках сформульованих у Інструкції № 53/5 питань слідчих органів, яка стосується наступного: проведення судової експертизи бюджетних коштів і закупівель потребує окремого обліково-аналітичне забезпечення цих процесів, аналіз фінансового стану та банкрутства потребує використання комплексних моделей, дослідження корпоративних відносин (дивіденди, внески) вимагає поєднання економічного та правового підходів.

Таблиця 2.5.

Процедурне забезпечення питань експертизи за 11.2 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій»

№	Питання експертизи	Ключові експертні процедури	Особливості виконання
1.	Оцінка фінансового стану (ліквідність, платоспроможність, прибутковість)	Розрахунок фінансових коефіцієнтів; аналіз звітності; динамічний і структурний аналіз показників	Важлива інтерпретація показників у контексті діяльності підприємства
2.	Підтвердження внесків до статутного капіталу і розрахунок частки	Перевірка установчих документів; аналіз внесків; розрахунок частки майна	Враховується дата виходу учасника та зміни структури капіталу
3.	Заниження орендної плати	Аналіз договорів оренди; розрахунок належних платежів; зіставлення з фактичними	Оцінюється відповідність ринковим і договірним умовам
4.	Підтвердження постачання за договорами закупівель	Зіставлення договорів, актів, накладних; перевірка виконання умов договору	Обов’язкове врахування змін до договору (додаткові угоди)
5.	Нецільове використання бюджетних коштів	Аналіз кошторисів і звітів; зіставлення цільового призначення і фактичних витрат	Ключове значення має відповідність бюджетній програмі
6.	Розрахунок пенсійних виплат	Перевірка розрахунків; аналіз нормативної бази; зіставлення з обліковими даними	Враховується спеціальне законодавство
7.	Ознаки банкрутства (фіктивного, доведення, прихованого)	Фінансовий аналіз; оцінка ліквідності, платоспроможності; аналіз динаміки показників	Встановлюються причинно-наслідкові зв’язки дій керівництва і фінансового стану
8.	Заборгованість із заробітної плати	Зіставлення нарахувань і виплат; аналіз заборгованості	Оцінюється реальність і тривалість заборгованості
9.	Розрахунок дивідендів	Аналіз фінансового результату; перевірка розподілу прибутку; розрахунок часток	Враховується корпоративне законодавство
10.	Завищення обсягів державних закупівель	Зіставлення договорів, актів, кошторисів; аналіз цін і обсягів	Важливе порівняння з ринковими умовами
11.	Необґрунтоване перерахування бюджетних коштів	Аналіз платіжних документів; встановлення підстав платежів; зіставлення з договорами	Часто потребує комплексної експертизи

Джерело: власна розробка автора

Отже, узагальнення і систематизація процедур дозволяє обґрунтувати, що для експертизи 11.2 характерна аналітико-інтерпретаційна модель дослідження, у якій облікові дані виступають базою експертизи, аналітичні процедури її інструментом, а експертне судження — ключовим фактором формування висновку, особливо з складних об’єктів дослідження.

Це створює передумови для розробки методик оцінки економічної доцільності операцій в рамках відповідей на питання слідства, впровадження оцінки ризиків при визначенні складності об’єктів експертизи та необхідності отримати від слідства належне обліково-аналітичне забезпечення та формалізації типових аналітичних процедур у вигляді моделей і алгоритмів, здатних надавати вичерпні відповіді на питання слідства.

За матеріалами судових економічних експертиз також виконано дослідження процедур, проведених в рамках питань, сформульованих в Наказі № 53/5 експертної спеціальності 11.3 «Дослідження документів фінансово-кредитних операцій». Дані процедури розглядались автором з точки зору їх виконання (тобто процедурний аспект), проведення необхідних розрахунків (фінансово-аналітичний аспект) та визначення виявлених фактів в якості обґрунтування висновків (доказовий аспект), що дозволило представити узагальнюючі результати в таблиці 2.6.

Аналіз процедурного забезпечення експертизи фінансово-кредитних операцій за кожним із визначених нормативним документом можливих питань слідства свідчить, що цей вид експертизи характеризується максимальною складністю аналітичного інструментарію серед усіх економічних спеціальностей. Нами встановлено, що експертні процедури в основі своїй базуються на вивченні документів, разом з тим містять розрахунки динаміки, оскільки спрямовані не лише на перевірку документів, а на відтворення фінансових потоків і механізмів їх функціонування. Крім того ключовою особливістю визначено необхідність перерахунку фінансових показників (відсотків, заборгованості), аналіз умов договорів у поєднанні з фактичними операціями та встановлення економічних наслідків фінансових рішень.

Це становить на нашу думку специфіку характеру процедур судового економічного експерта для роботи в рамках питань слідства за видом спеціальності 11.3 «Дослідження документів фінансово-кредитних операцій».

Таблиця 2.6.

Процедурне забезпечення питань експертизи за 11.3
«Дослідження документів фінансово-кредитних операцій»

№	Питання експертизи	Ключові експертні процедури	Особливості виконання
1.	Оформлення кредитних операцій, нарахування відсотків	Аналіз кредитного договору; перевірка повноти пакета документів; зіставлення умов договору і фактичних операцій; перевірка розрахунку відсотків	Враховується відповідність банківським нормативам і внутрішнім положенням
2.	Відповідність пакета документів для отримання кредиту	Перевірка переліку документів; зіставлення з вимогами положень банку; аналіз достатності інформації про позичальника	Оцінюється повнота та належність кредитного досьє
3.	Метод нарахування процентів за депозитом	Аналіз договору; перевірка формули нарахування; зіставлення з нормативами	Важливе значення має тип процентної ставки (простий/складний відсоток)
4.	Визначення збитків банку	Аналіз кредитних операцій; розрахунок заборгованості; встановлення причин неповернення кредиту	Визначається причинно-наслідковий зв’язок між діями та збитками
5.	Нецільове використання кредиту	Зіставлення цільового призначення і фактичного використання коштів; аналіз платіжних документів	Виявляється відхилення від умов договору
6.	Розрахунок заборгованості позичальника	Перевірка графіків погашення; аналіз платежів; перерахунок заборгованості	Особлива увага до штрафів, пені, відсотків
7.	Метод нарахування процентів за кредитом	Перевірка застосованої методики; зіставлення з умовами договору і нормативами	Аналізується коректність застосування процентної ставки
8.	Внесення коштів за депозитом	Зіставлення банківських документів; перевірка бухгалтерських записів; підтвердження факту внесення	Важлива узгодженість між первинними документами і обліком

Джерело: власна розробка автора

Відмічаємо, що значна частина процедур пов’язана з перевіркою методів фінансових розрахунків, оцінкою відповідності банківським нормативам,

аналізом ризиків і наслідків кредитних операцій. Отже, ця спеціальність найбільшою мірою орієнтована на реконструкцію фінансових процесів, що зближує її з міжнародними підходами судової бухгалтерської експертизи.

Узагальнюючи результати, отримані в розрізі кожного окремо виду експертних спеціальностей судової економічної експертизи за проаналізованими результатами виконання завдань слідства відповідно до сформульованих питань, нами виявлено типові та специфічні процедури, обліково-аналітичне забезпечення, яке слугує доказами та відображається у експертному висновку та той підхід, яким керується судовий експерт для формулювання відповідей на поставлені питання (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Узагальнення доказової бази за видами спеціальностей експертного дослідження

№	Класифікація	Процедури	Обліково-аналітичне забезпечення доказової бази	Основа професійного судження для висновку
1	**2**	**3**	**4**	**5**
11.1 Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності				
1.	Типовий підхід	Зіставлення документів; перевірка облікових записів; арифметичний контроль	Первинні документи, регістри обліку, податкова звітність	Констатаційний (підтвердження/ спростування факту)
2.	Специфічні дослідження щодо податків	Податковий аналіз; логічне узгодження показників	Декларації, розрахунки, облікові дані	Оціночний (правильність визначення податкових зобов’язань)
11.2 Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій				
3.	Типовий підхід	Економічний аналіз; порівняння; встановлення причинно-наслідкових зв’язків	Договори, звітність, управлінські дані	Інтерпретаційний (економічна доцільність, реальність операцій)
4.	Специфічні дослідження щодо бюджетного обліку, закупівель	Зіставлення умов договорів і фактичних операцій; аналіз ефективності	Кошториси, акти, договори	Оціночний (обґрунтованість використання коштів)

Продовження табл.2.7

1	2	3	4	5
11.3 Дослідження документів фінансово-кредитних операцій				
5.	Типовий підхід	Трасування потоків; перерахунок; моделювання фінансових операцій	Банківські документи, договори, фінансові розрахунки	Діагностичний (механізм операцій, наявність порушень)
6.	Специфічні дослідження щодо кредитів, депозитів	Перевірка методик розрахунку; аналіз умов договорів	Кредитні/депозитні договори, виписки	Реконструктивний (відтворення фінансових процесів)

Джерело: власна розробка автора

Узагальнення вивчення трьох видів експертних спеціальностей дозволило обґрунтувати та визначити існування трьох підходів до експертного дослідження в судовій економічній експертизі, які обумовлені необхідністю формування доказової бази з використанням обліково-аналітичного забезпечення, специфікою завдань та сформульованих слідством питань, такі як документально-перевірочний**,** орієнтований на встановлення фактів і характерний для виду спеціальності 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності», аналітико-інтерпретаційний, спрямований на розкриття економічного змісту, характерний для виду спеціальності 11.2 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій» та фінансово-реконструктивний, що забезпечує відтворення складних фінансових механізмів фінансових установ і притаманний виду спеціальності 11.3 «Дослідження документів фінансово-кредитних операцій».

Ці висновки дозволяють сформулювати концепцію обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, яка враховує його трансформацію від перевірки даних до моделювання економічних процесів залежно від виду експертної спеціалізації (розділ 3 дисертації).

2.2. Методика дослідження використання облікової інформації при проведенні судових економічних експертиз в умовах воєнного стану

Процес трансформації обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану і, зокрема, вплив державних управлінських рішень на якість формування економічної доказової бази є одним із ключових об'єктів даного дослідження. З цією метою нами було організовано та проведене опитування експертів щодо якості первинних документів, доступності бухгалтерських регістрів, впливу цифровізації обліку на дії судового експерта, змін в обліковій політиці, особливості фіксації воєнних збитків, модифікації інформаційного поля для аналітичних процедур експерта.

Тобто об'єктом експертного дослідження було визначено економічний інформаційний масив, що є предметом судової економічної експертизи у кожному конкретному практичному випадку її призначення та проведення.

Процес організації, нормативного забезпечення та практичної реалізації судової економічної експертизи в умовах воєнного стану потребує наукового обґрунтування оскільки в умовах воєнного стану судова економічна експертиза стала інструментом документування збитків [37], залучається до проваджень щодо бюджетних правопорушень [23], функціонує в умовах обмежених ресурсів [123, с. 12], адаптується до цифрового документообігу [2], працює з пошкодженими або втраченими доказами [123, с. 162].

Отже, наукове обґрунтування напрямків трансформації процесу обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи під впливом воєнного стану є ключовим дослідницьким предметом, оскільки дозволить логічно поєднати державні рішення в цій сфері і реальну практику виконання судових економічних експертиз, розмежувати нормативний рівень і рівень реалізації, узгодити емпіричні факти з теоретичними узагальненнями.

Методологія дослідження регулювання обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану

ґрунтується на загально-наукових підходах щодо теоретичних основ, методів і засобів, які використовуються для вивчення стану формування і організації обліково- аналітичних матеріалів для цілей судової експертизи і має свої особливості з огляду на повномасштабне вторгнення російських військ. Обрана методологія покликана забезпечити логічність, обґрунтованість і наукову достовірність результатів дослідження.

Метою дослідження стало з'ясування стану та перспектив розвитку обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи під впливом факторів воєнного характеру на основі вивчення позицій експертів у галузі судової експертизи за економічними спеціальностями з визначенням того, наскільки ситуація відповідає в цій сфері потребам.

Завдання дослідження розкривають напрямки реалізації поставленої мети наступним чином:

1. Здійснити теоретичне обґрунтування дослідження з описом і характеристиками існуючих проблем, аналізом даних щодо впливу факторів воєнного характеру на регулювання та організацію обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, позитивних і негативних тенденцій у зазначених процесах, визначенням можливостей та загроз (факторів ризику), які існують в сфері обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, які слід враховувати для його поліпшення.
2. Розробити методику дослідження та визначити експертів, які є компетентними з проблеми дослідження для залучення їх до опитування.
3. Зібрати первинну інформацію, розробити опитувальний інструментарій для проведення даного дослідження.
4. Обробити та проаналізувати отримані відповіді експертів та розробити рекомендації щодо поліпшення обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи.

Об’єктом дослідження є сфера регуляторних актів та організаційних норм і правил щодо забезпечення судової економічної експертизи необхідною інформацією для цілей справляння правосуддя у боротьбі з економічними злочинами.

До експертів, які можуть кваліфіковано сприймати і оцінювати динаміку та стан у сфері забезпечення судової експертизи необхідною інформацією було обрано десять фахівців-експертів, які внесені до Реєстру атестованих судових експертів за економічними спеціальностями [107], здійснюють наукову та/або науково-педагогічну діяльність, фахово досліджують проблеми судової економічної експертизи, працюють судовими експертами науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України або судовими експертами, які не є працівниками державних спеціалізованих установ. Отримання інформації, яка ґрунтується на використанні знань, досвіду та професійного судження цієї категорії експертів з проблеми, яка досліджується, забезпечує акумуляцію наукових підходів та практичного досвіду вузьких спеціалістів в цій сфері.

В процесі дослідження передбачалось провести опитування у вигляді письмових відповідей на поставлені питання, що в сукупності забезпечить кваліфіковане оцінювання досліджуваної проблеми.

Для опрацювання отриманих даних, їх групування та оцінки нами використано гіпотези, як науково-обґрунтовані припущення про ймовірні результати дослідження. За допомогою сформованих гіпотез нами встановлювались зв’язки між істотними характеристиками регулювання та організації обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи. В якості інструменту оцінки відповідей респондентів, тобто перевірки висунутих гіпотез нами було передбачено провести SWOT-аналіз [148], спираючись на результати вивчення та узагальнення експертної думки. Цей вид аналізу полягає в оцінці внутрішніх та зовнішніх ресурсів (факторів) певного проєкту. Зовнішнє середовище формування обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи враховує чинники якості

інформації, такі як нормативні вимоги до її створення, зберігання. Внутрішнє середовище охоплює питання методичного забезпечення діяльності судових економічних експертів, нормативи і стандарти щодо виконання ними завдань слідства або суду.

Для потреб такого дослідження нами було сформовано чотири питання та відповідно чотири гіпотези про актуальність, масштабність та вплив факторів воєнного характеру на регуляторну політику в сфері бухгалтерського обліку, публічних закупівель тощо (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Методичне забезпечення опитування експертів

№	Питання в рамках опитування експертів	Гіпотеза, висунута в процесі дослідження
1.	Які державні рішення щодо обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану характеризують цей процес якнайбільш позитивно?	Припущення щодо позиції експертів про державні рішення щодо обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану, що характеризують цей процес якнайбільш позитивно.
2.	Які державні рішення щодо обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану характеризують цей процес якнайбільш негативно?	Припущення щодо позиції експертів про державні рішення в сфері обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану, що негативно характеризують цей процес
3.	Які найбільш позитивні характеристики реалізації процесу обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, що характеризують цей процес в умовах воєнного стану?	Припущення щодо позиції експертів щодо найбільш позитивних сторін реалізації процесу обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи
4.	Найбільш негативні обставини реалізації обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, що характеризують цей процес в умовах воєнного стану?	Припущення щодо позиції експертів щодо найбільш негативних обставин реалізації процесу обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи

Джерело: власна розробка автора

Методами опитування було визначено індивідуальні анкети для практичних експертів та науковців на стандартизовані відкриті питання,

відображені в таблиці 2.1. Спосіб передачі анкет – електронна розсилка, отримання відповідей – електронним листом. Форм організації роботи з експертами – індивідуальна взаємодія з кожним із десяти залучених фахівців. Індивідуальне обговорення відповідей уможливила отримання більш детальної та персоналізованої відповіді, можливість повно продемонструвати ідеї та оцінки об'єкту опитування.

За підсумками експертного опитування в межах визначеного порядку організації його проведення були отримані дані, які були опрацьовані шляхом їх групування, систематизації та оцінки якості. Після цього інформація була проаналізована та інтерпретована.

Надійність отриманих результатів опитування визначалась за двома чинниками: перший – висока кваліфікація експертів, їх здатність до розв'язання завдань на рівні, що потребує стратегічного мислення, другий – спосіб обробки отриманих даних, що передбачав групування та систематизацію експертних знань про досліджувану проблему.

Опрацювання результатів експертного опитування розпочалося з узгодження позицій респондентів. З цією метою було застосовано правило середньої оцінки, відповідно до якого думки експертів щодо кожного із поставлених запитань приводилися до узагальненого значення, а також здійснювався аналіз інформації, зібраної та систематизованої за кожним із питань.

Для реалізації цього підходу використовувався родовий критерій, згідно з яким підсумкова позиція, що відображає самостійний результат опитування, могла узагальнювати декілька подібних за змістом суджень. Таким чином відбувалося групування відповідей, які збігалися за сутнісними характеристиками, але відрізнялися за словесним формулюванням. Тобто на основі оцінки, наданої кожним експертом окремо (незалежно від позиції інших фахівців) здійснювалось їх опрацювання для групування за однорідними думками. Таким чином було сформовано єдиний підхід до обробки відповідей респондентів. Окремо було проаналізовано відповіді, які відображали позицію

лише одного експерта, що свідчило про його персональне професійне судження з того чи іншого питання. Ці відповіді аналізувались окремо, як висловлення окремої позиції респондента.

На цій підставі для кожного із сформульованих запитань була підготовлена таблиця, яка, з урахуванням відповідних дослідницьких гіпотез, відображала:

а) результати опитування, що підтвердили відповідні гіпотези;

б) результати опитування, які не були охоплені сформульованими гіпотезам;

в) припущення, що за підсумками попереднього етапу дослідження не отримали підтвердження.

Застосування такого підходу дало можливість встановити, що переважна частина висунутих гіпотез була підтверджена.

Підхід до опрацювання результатів експертного опитування передбачав їх аналіз після завершення етапу обробки. Така організація аналітичного процесу спрямована на забезпечення послідовної верифікації отриманих результатів. Її використання дозволяє мінімізувати ймовірність помилок та своєчасно виявляти прогалини або неузгодженості, забезпечуючи впорядкованість і логічну послідовність у проведенні дослідження.

Для цього використовувався єдиний прийом, який передбачав групування отриманої за всім обсягом інформації за розділами, які відображали висунуті гіпотези.

Використання такого підходу забезпечило стандартизоване оброблення даних для їх подальшого аналізу, що вплинуло на об’єктивність отриманих результатів, спростило інтеграцію різнорідних даних і сприяло цілісності дослідження.

Дані опитування експертів показало, якими є їхні думки з приводу стану забезпечення судової економічної експертизи в умовах війни та змін, що відбулись протягом останніх чотирьох років. Гіпотеза складалась з чотирьох

різновекторних складників, щодо кожного з яких було поставлене окреме питання про:

1.1. Державні рішення щодо обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану, які характеризують цей процес якнайбільш позитивно.

1.2. Державні рішення щодо обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану, які характеризують цей процес якнайбільш негативно.

1.3. Найбільш позитивні риси реалізації процесу обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, що характеризують цей процес в умовах воєнного стану.

1.4. Найбільш негативні риси реалізації обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, що характеризують цей процес в умовах воєнного стану.

Отримані результати були узагальнені щодо цих питань та подані у табличному вигляді з кількістю відповідей експертів, їх коментарями для кожного компонента гіпотези. При цьому спочатку розглядалась думка експертів щодо стану процесу формування, аналітичної обробки та використання обліково-економічної інформації у судовій економічній експертизі в умовах воєнного стану (його позитивні та негативні прояви).

Аналіз відповідей експертів свідчить, що вони відображали позитивний вплив державних рішень щодо державної політики за багатьма факторами, які стосувались різноманітних сфер (таблиця 2.8). Тому нами було виокремлено лише ті аспекти, які стосувались обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи. Не враховувались в даному дослідженні відповіді, які містили більш широку оцінку процесів інституційного функціонування судової економічної експертизи як спеціальної галузі знань в умовах воєнного стану в частині статусу судових експертів, реалізації принципу незалежності, особливостей фінансування, навантаження тощо. Отже, позитивні наслідки нами було згруповано навколо трьох ключових напрямів: цифровізація

облікової інформації, нормативна адаптація бухгалтерського регулювання та забезпечення доступу до інформаційних ресурсів.

Цифровізація розглядалась вісьмома експертами як системний фактор стабілізації обліково-аналітичного забезпечення. Вони зазначили, що впровадження електронного документообігу, дистанційного доступу до інформаційних систем та використання цифрових архівів забезпечило безперервність формування облікових даних, збереження доказової інформації, оперативність аналітичних процедур. Цифровізація стала ключовим інструментом підтримання функціональної спроможності експертної діяльності. Позитивно була оцінена гнучкість у регулюванні бухгалтерського обліку, що дозволило продовжити ведення обліку в умовах втрати частини документів, адаптувати процедури фіксації пошкодженого майна, зберегти основу для формування економічної доказової бази. Це свідчить про здатність регуляторного середовища частково врахувати кризові умови.

П’ять із десяти опитаних експертів (50 відсотків) підкреслили важливість інформаційної взаємодії шляхом збереження або у випадках призупинення - відновлення доступу до державних інформаційних ресурсів, що забезпечило можливість перевірки даних через альтернативні джерела, зменшення залежності від виключно паперових носіїв, розширення доказового масиву.

Отже, опитування показало, що позитивні державні рішення сприяли збереженню безперервності обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи та створили передумови для його часткової модернізації. Найбільш значущим фактором стало продовження розпочатої у передвоєнний час цифрової трансформації облікової інформації, яка компенсувала частину ризиків втрати даних, пов’язаних із воєнними умовами.

Таблиця 2.8

Експертна оцінка стану обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану (аналіз опитування)

Згруповані та узагальнені відповіді експертів	Кількість відповідей експертів, осіб	Результати інтерв'ювання, що підтвердили висунуту гіпотезу	Результати інтерв'ювання, що не охоплюються гіпотезою	Компоненти гіпотези, які не знайшли підтвердження
Питання 1. **Які державні рішення щодо обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану характеризують цей процес якнайбільш позитивно?**		***Гіпотеза 1.*** **Припущення щодо позиції експертів про державні рішення щодо обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану, що характеризують цей процес якнайбільш позитивно.**		
Нормативна адаптація регулювання до умов воєнного стану в частині запровадження спрощених правил ведення бухгалтерського обліку, врегулювання особливостей документування втрат і пошкодженого майна, можливість відтермінування подання податкової/фінансової звітності, адаптацію вимог до первинних документів в умовах їх фізичної втрати.	10	Нормативна адаптація обліку Підтверджено важливість спрощення правил обліку	Відповіді фокусуються на кадрових або фінансових питаннях	Якщо експерти не вважають нормативні зміни позитивними
Цифровізація облікової інформації шляхом розширення використання електронних ресурсів, інтеграція державних електронних реєстрів, розвиток дистанційного доступу до облікових даних, використання хмарних технологій для збереження бухгалтерської інформації.	8	Більшість експертів визначили електронний документообіг та хмарне збереження даних як ключовий позитивний чинник	Експерти наголосили більше на організаційних, а не цифрових змінах	Цифровізація не отримала значної підтримки, а використання штучного інтелекту розглядається як викривлюючий аспект результатів
Доступ до державних інформаційних ресурсів шляхом спрощення доступу експертів до податкових та митних баз даних, обмін даними між органами слідства та експертними установами, створення механізмів оперативного отримання фінансової інформації.	5	Відзначено позитивний вплив доступу до державних реєстрів	Наголос зроблено на методичних аспектах, а не на доступі	Якщо доступ до ресурсів не оцінено як істотний фактор

Регулювання методики визначення збитків та економічної шкоди в частині розроблення підходів до оцінки воєнних збитків, нормативне визначення окремих алгоритмів розрахунку шкоди, координація з міжнародними підходами до документування втрат	5	Спрямування на міжнародні підходи в оцінці збитків уніфікація окремих методичних рекомендацій	Використовуються раніше затверджені методики, які адаптуються до реалій військового часу	Відсутність адаптованої методики
Організаційно-управлінські рішення щодо функціонування експертних установ, гнучкості у строках проведення експертиз, організації дистанційної роботи, підвищення ролі аналітичних процедур у дослідженнях.	4	Забезпечення надійності доказової бази Відзначено збереження функціонування інформаційних систем	Надано більш широке трактування, в частині змін до Кримінально-процесуального кодексу, процесуального доступу до документів та доказів, кадрового забезпечення експертизи	Питання щодо використання результатів аналітичних процедур залишається дискусійним

Джерело: згруповано автором за даними проведеного опитування експертів

Таким чином, експертним шляхом підтверджено гіпотезу щодо напрямків розвитку обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи через домінування цифровізаційних та адаптивних рішень як найбільш позитивних загалом знаходить теоретичне обґрунтування та підтвердження (таблиця 2.8).

Аналіз відповідей експертів на питання 2 «Які державні рішення щодо обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану характеризують цей процес якнайбільш негативно?» дозволив виділити три системні проблемні блоки: нормативна нестабільність, обмеження інформаційного доступу та методична невизначеність (таблиця 2.9).

Більшістю експертів зазначено негативний вплив нестабільності регуляторного середовища, що ускладнили довгострокове планування облікових процедур, створили неоднозначність у застосуванні положень (стандартів) бухгалтерського обліку, вплинули на сталість аналітичної практики.

Отже, регуляторна турбулентність стала чинником додаткового професійного ризику, який посилився дією другого визначеного експертами фактора - обмеження доступу до інформації, негативний вплив якого оцінено через тимчасове закриття окремих реєстрів, труднощі або неможливість отримання інформації з постраждалих та окупованих територій, переривання інформаційних потоків внаслідок технічних обставин пов’язаних з військовими діями. Це впливає на повноту доказової бази та ускладнило вивчення даних.

Методичну неврегульованість оцінки воєнних збитків дев’ять із десяти опитаних експертів вважали однією з ключових проблем через відсутність уніфікованих підходів до визначення економічної шкоди, різні алгоритми розрахунку втраченої вигоди, неоднозначність оцінки вартості активів.

Таблиця 2.9

Експертна оцінка стану обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану (аналіз опитування)

Згруповані та узагальнені відповіді експертів	Кількість відповідей експертів, осіб	Результати інтерв'ювання, що підтвердили висунуту гіпотезу	Результати інтерв'ювання, що не охоплюються гіпотезою	Компоненти гіпотези, які не знайшли підтвердження
Питання 2. **Які державні рішення щодо обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану характеризують цей процес якнайбільш негативно**		***Гіпотеза 2.*** **Припущення щодо позиції експертів про державні рішення в сфері обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану, що негативно характеризують цей процес**		
Нестабільність нормативного регулювання бухгалтерського обліку: часті зміни нормативних актів, колізії між підзаконними документами, тимчасовий характер регуляторних рішень, відсутність чітких роз'яснень щодо застосування нових норм. Наслідок — зниження передбачуваності облікової практики та ускладнення експертного аналізу.	10	Більшість експертів відзначили часті зміни правил обліку як ключову проблему	Основний акцент зроблено на ресурсному забезпеченні	Нормативна нестабільність не отримала суттєвої підтримки
Обмеження доступу до інформаційних ресурсів, а саме обмеження або закриття окремих державних реєстрів, призупинення роботи електронних сервісів, складність отримання інформації з тимчасово окупованих територій, що прямо впливає на повноту економічної доказової бази.	9	Відзначено складність доступу до реєстрів та архівів	Експерти не вважають доступ до інформації критичною проблемою	Обмеження носить тимчасовий характер тому вплив оцінено як незначний
Неврегульованість методики визначення воєнних збитків, відсутність єдиної уніфікованої методики оцінки втрат, різні підходи до визначення розміру шкоди, невизначеність щодо врахування інфляційних та валютних факторів, нестачу методичних рекомендацій для експертів.	9	Переважна частина відповідей вказує на методичну невизначеність	Фокус зміщений на кадрові або фінансові проблеми	Експерти не розглядають методику як ключову проблему

Організаційно-фінансові обмеження, а саме недостатнє фінансування експертних установ, кадровий дефіцит, збільшення навантаження на експертів без відповідного ресурсного забезпечення, відсутність спеціалізованого програмного забезпечення.	5	Респонденти зазначили погіршення повноти та достовірності даних	Наголошено на збереженні якості попри труднощі	Експерти не фіксують зниження якості
Регуляторні обмеження строків та процедур, що ускладнюють глибокий аналіз, формалізація процедур без урахування воєнних реалій, складність підтвердження втрат за відсутності первинних документів, посилення процесуальних вимог без адаптації до кризових умов.	4			

Джерело: згруповано автором за даними опитування експертів

Це призводить до варіативності результатів та підвищення ризику різночитань під час судового розгляду. Найбільш негативний вплив на обліково-аналітичне забезпечення судової економічної експертизи мали фактори нормативної нестабільності та методичної невизначеності, які посилили варіативність практики та ускладнили формування уніфікованої доказової бази. Гіпотеза щодо домінування інформаційних та методичних обмежень як ключових негативних чинників загалом підтверджена.

Отже, державні рішення в умовах воєнного стану мали суперечливий вплив:

- цифровізація та гнучкість регулювання підтримали функціонування системи;
- нестабільність нормативного середовища та методична невизначеність створили додаткові ризики.

Таким чином, вплив державних рішень характеризується амбівалентністю, що й підтверджує вихідну гіпотезу дослідження.

У таблиці 2.10 представлено аналіз відповідей на питання 3 «Які найбільш позитивні характеристики реалізації процесу обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, що характеризують цей процес в умовах воєнного стану?». Відповіді дозволили оцінити внутрішню професійну трансформацію практики обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи та підтвердити гіпотезу щодо тенденції до його розвитку. Нами отримано свідчення, що процес не лише зберіг функціональність, а й набув якісно нових характеристик, коли воєнні умови в країні стали каталізатором розвитку аналітичних підходів, що раніше могли застосовуватися менш інтенсивно. Також, на думку семи з десяти експертів, відбувалась зміна акценту з формального документального підтвердження на дослідження економічної сутності операцій. За відсутності повної первинної документації експерти відмітили підвищення інтеграції професійних компетенцій.

Таблиця 2.10

Експертна оцінка реалізації обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану (аналіз опитування)

Згруповані та узагальнені відповіді експертів	Кількість відповідей експертів, осіб	Результати інтерв'ювання, що підтвердили висунуту гіпотезу	Результати інтерв'ювання, що не охоплюються гіпотезою	Компоненти гіпотези, які не знайшли підтвердження
Питання 3. **Які найбільш позитивні характеристики реалізації процесу обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, що характеризують цей процес в умовах воєнного стану?**		***Гіпотеза 3.*** **Припущення позиції експертів щодо найбільш позитивних сторін реалізації процесу обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи**		
Професійна адаптивність суб'єктів обліку та експертів, що передбачає швидку перебудову облікових процедур, здатність працювати з неповними або пошкодженими даними, використання альтернативних джерел інформації, підвищення аналітичної глибини досліджень.	7	Відзначено мобільність та гнучкість експертів	Експерти підкреслюють системні труднощі замість адаптивності	Респонденти не фіксують позитивної адаптації
Посилення аналітичної складової експертиз шляхом ширшого застосування фінансового аналізу, використання аналізу при визначенні збитків, поглиблене дослідження причинно-наслідкових зв'язків, поєднання бухгалтерських та економіко-математичних методів.	7	Більшість експертів вказали на зростання ролі аналітичних процедур	Акцент зроблено переважно на організаційних аспектах	Аналітична складова не визнана ключовою
Гнучкість у формуванні доказової бази, можливість використання цифрових копій документів, аналіз даних, реконструкцію облікових показників за непрямими ознаками, застосування розрахункових моделей при відсутності повної документації.	6	Вказано на використання альтернативних джерел інформації	Фокус зміщено на нормативні питання	Відновлення даних не оцінена позитивно
Розвиток практичних методик документування воєнних втрат шляхом формування нових алгоритмів розрахунку економічної шкоди, напрацювання підходів до оцінки втраченої вигоди, використання ринкових індикаторів.	4	Збереження функціональної спроможності	Наголошено на суттєвих перебоях	Якщо більшість вважає процес дестабілізованим

Судова економічна експертиза в умовах воєнного стану наблизилась до комплексного економічного дослідження, де поєднуються елементи бухгалтерського обліку та фінансового аналізу. За таких обставин зросла роль професійного судження експерта, адже у складних умовах саме експертна інтерпретація економічних даних стає визначальною.

Відповіді шести із десяти експертів свідчать, що процес обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи демонструє адаптивну стійкість. Навіть за наявності обмежень обліково-аналітичне забезпечення не втратило здатності формувати доказову базу. Окремі компоненти висунутої гіпотези не підтвердились, це свідчить про надмірну залежність процесу від зовнішніх умов, обмеженість професійних ресурсів, потребу у додатковому методичному забезпеченні.

Отже, емпіричні результати дозволяють розглядати реалізацію обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану не лише як кризове явище, а як процес структурної професійної модернізації, в якому зросла роль аналітичних методів, професійного судження та інтегрованого економічного підходу.

Аналіз відповідей експертів на питання 4 дозволив оцінити внутрішні слабкі місця практичної реалізації процесу обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи (табл. 2.11). Нами зроблено наступні узагальнення відповідей експертів, які покладено в основу подальших науково-теоретичних розробок її розвитку. По-перше, ключовою проблемою усіма опитаними експертами визнано дефіцит повної та структурованої інформації. Воєнні умови порушили цілісність інформаційних масивів, що є базою експертного дослідження. В окремих випадках експерти вимушені вдаватись до припущень і професійного судження, що не відповідає вимогам професії, адже це об’єктивно підвищує ризик різночитань і можливих оскаржень висновків. Розрахунок збитків внаслідок військових дій агресора є одним із основних завдань роботи судового експерта, тому за оцінками експертів його методичне забезпечення набуло характеристик варіативності

Таблиця 2.11

Експертна оцінка реалізації обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану (аналіз опитування)

Згруповані та узагальнені відповіді експертів	Кількість відповідей експертів, осіб		Результати інтерв'ювання, що підтвердили висунуту гіпотезу	Результати інтерв'ювання, що не охоплюються гіпотезою	Компоненти гіпотези, які не знайшли підтвердження
Питання 4. **Найбільш негативні обставини реалізації обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, що характеризують цей процес в умовах воєнного стану?**			***Гіпотеза 4.*** **Припущення позиції експертів щодо найбільш негативних обставин реалізації процесу обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи**		
Неповнота та фрагментарність облікової інформації через втрату первинних документів, відсутність доступу до архівів, знищення або пошкодження матеріальних носіїв інформації, неможливість підтвердити окремі господарські операції.	10		Знижує рівень доказовості експертних висновків обмеження в роботі з інформацією	Технологічні труднощі	За умови дотримання інструктивних положень не впливає
Зростання рівня невизначеності та ризику професійного судження, а саме необхідність формувати висновки на основі непрямих доказів, використання розрахункових моделей із високим рівнем припущень, складність встановлення причинно-наслідкових зв'язків.	9		Підвищений ризик оскарження експертних висновків	Нормативна регламентація не забезпечує якість	Професійне судження не використовується судовими експертами
Перевантаження експертів та обмежені ресурси, де експертами зазначалось значне збільшення кількості складних справ, дефіцит часу для проведення глибокого аналізу, психологічне навантаження в умовах воєнного стану.	9				

Джерело: згруповано автором за даними опитування експертів

замість стандартизованості. Відсутність усталеної практики у сфері воєнних збитків призвело, на думку респондентів, до методичної неоднорідності.

Більшість експертів (дев’ять із десяти) відмітили підвищення професійного навантаження внаслідок впливу різних факторів, серед яких розширення функцій і збільшення справ про збитки внаслідок воєнних дій.

Емпіричні результати засвідчили, що реалізація обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану характеризується підвищеним рівнем інформаційної фрагментарності, професійної невизначеності та методичної варіативності, що об’єктивно ускладнює забезпечення стабільної та уніфікованої доказової практики.

Таким чином комплексний аналіз відповідей експертів щодо державних рішень в частині регламентації обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану (питання 1–2) та практики їх реалізації (питання 3– 4) дозволив зробити системні наукові узагальнення.

По-перше, отримані результати підтверджують, що трансформація процесу має подвійний характер:

- з одного боку — відбулася цифровізація, посилення аналітичної складової, підвищення професійної адаптивності;
- з іншого — зафіксовано зростання інформаційної фрагментарності, методичної варіативності та професійної невизначеності.

Таким чином, процес обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи можна охарактеризувати як структурно трансформаційний.

По-друге, зміщення акценту з формальної документальності на економічну аналітику підтверджені емпіричними даними про те, що в умовах воєнного стану відбулося зменшення можливостей документального підтвердження операцій. Це означає посилення ролі аналітичних та

реконструктивних методів та зростання значення професійного судження експерта.

По-третє, збереження функціональної спроможності системи ґрунтується на наступному. Попри складні умови, більшість експертів визнають, що обліково-аналітичне забезпечення судової економічної експертизи отримало нові можливості через цифровізацію даних, чим забезпечено формування доказової бази. А сама судово-експертна діяльність адаптувалася до кризових обставин. Отже, система судової економічної експертизи продемонструвала адаптивну стійкість.

По-четверте, зростання ризиків варіативності та суб'єктивізації підтверджено експертами, адже разом із позитивними змінами зафіксовано підвищення залежності результатів від вихідних припущень слідства, методичну неоднорідність практики, різну глибину аналітичних процедур у подібних справах. Це свідчить про потребу в подальшій уніфікації методичних підходів.

По-пяте, структурна модернізація професійної діяльності. Узагальнюючи відповіді експертів, можна констатувати, що в умовах воєнного стану судова економічна експертиза стала більш інтегрованою з іншими видами діяльності, такими як аналіз, інформаційні технології, тому сформувалися нові практичні алгоритми оцінки економічної шкоди. Тобто відбулася не лише адаптація, а й часткова модернізація професійної практики.

Гіпотеза про системну трансформацію процесу обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану загалом знайшла підтвердження. Таким чином, емпіричні результати дозволяють розглядати воєнний стан як фактор, що спричинив структурну перебудову механізму обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, яка потребує подальшого методичного унормування та інституційної стабілізації.

2.3. Аналіз використання обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи для створення доказової бази слідства та суду

У сучасній практиці кримінального судочинства значна частина правопорушень у сфері економічної діяльності пов’язана з використанням документів бухгалтерського обліку та фінансово-господарської звітності для створення формальної видимості господарських операцій. У статті Скрипник М. І. про фальсифікацію фінансової звітності прямо зазначено, що шахрайство у сфері обліку пов’язане з маніпуляціями обліковими записами, первинними документами та звітністю, включаючи навмисне викривлення або приховування інформації [119]. Первинні документи та регістри бухгалтерського обліку, які відповідно до законодавства мають відображати реальні факти економічної діяльності суб’єктів господарювання, у ряді випадків використовуються як інструмент легалізації фіктивних операцій, формування необґрунтованих податкових вигод або приховування порушень фінансово-господарської дисципліни [23].

Особливої актуальності ця проблема набуває у кримінальних провадженнях, пов’язаних зі службовим підробленням документів фінансово-господарської діяльності, коли встановлення фактичного змісту господарських операцій потребує застосування спеціальних знань у сфері бухгалтерського обліку, аналізу та контролю. У таких випадках традиційні процесуальні засоби доказування не завжди дозволяють повною мірою встановити економічну сутність досліджуваних операцій, оскільки формальна наявність первинних документів може створювати уявлення про законність та реальність господарської діяльності.

У зв’язку з цим ключове значення набуває судова економічна експертиза, яка дозволяє дослідити обліково-аналітичну інформацію, встановити відповідність між документальним оформленням операцій і фактичними економічними процесами, а також виявити можливі викривлення

у системі бухгалтерського та податкового обліку [26, 140]. Разом з тим у науковій літературі недостатньо розкрито питання функціональної ролі судової економічної експертизи у встановленні обставин кримінальних правопорушень, пов'язаних із фальсифікацією фінансово-господарських документів, зокрема її доказового, діагностичного та аналітичного потенціалу.

У цьому контексті важливим є аналіз конкретних судових рішень, які дозволяють продемонструвати практичну роль судової економічної експертизи у виявленні невідповідності між формальним документальним оформленням господарських операцій та їх реальним економічним змістом. Такий підхід сприяє більш глибокому розумінню можливостей експертного дослідження у процесі встановлення фактичних обставин кримінального правопорушення та формування доказової бази у справах економічного характеру.

У контексті дослідження ролі, функцій та висновків судової економічної експертизи у кримінальних провадженнях, пов'язаних із порушеннями у сфері бухгалтерського обліку та документального оформлення господарських операцій, нами було проведено аналіз справ, розміщених у відкритому доступі в Єдиному державному реєстрі судових рішень [30]. Аналіз суддівських вироків у справах щодо підроблення документів фінансово-господарської діяльності, які не відображали реальних господарських операцій, але використовувалися для формування підстав відображення таких операцій у бухгалтерському та податковому обліку контрагентів засвідчив суттєву роль судової економічної експертизи.

Нами проведено аналіз справ і вироків судів у кримінальних провадженнях щодо підроблення документів, зокрема за Справою № 761/13620/14-к, Провадження №1-кп/761/597/2014 Шевченківського районного суду м. Києва у кримінальному провадженні щодо службового підроблення, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України (далі – Справа № 761/13620/14-к).

Фактичні обставини справи свідчать про створення службовою особою підприємства ТОВ «Бізтрейд» документів фінансово-господарської діяльності, які не відображали реальних господарських операцій, але використовувалися для формування підстав відображення таких операцій у бухгалтерському та податковому обліку контрагента.

Згідно з матеріалами справи, обвинувачений, перебуваючи на посаді директора підприємства та виконуючи організаційно-розпорядчі й адміністративно-господарські функції, був відповідальним за організацію бухгалтерського обліку, достовірність первинних документів та подання звітності до державних органів. Водночас у період з лютого 2012 року по травень 2013 року він склав та видав офіційні документи (договори щодо поставки сільськогосподарської продукції), зміст яких не відповідав фактичним обставинам господарської діяльності.

З матеріалів справи вбачається, що директор підприємства склав та підписав низку цивільно-правових договорів щодо поставки сільськогосподарської продукції (соняшнику) на адресу ПрАТ «Креатив», а також інші документи, які створювали формальні підстави для формування валових витрат та податкового кредиту з податку на додану вартість. При цьому обвинувачений усвідомлював, що зазначені господарські операції фактично не здійснюватимуться, а відомості, внесені до відповідних документів, не відповідають дійсності. Таким чином, документальне оформлення господарських операцій було використано як інструмент створення фіктивного інформаційного середовища бухгалтерського обліку.

У таких категоріях кримінальних проваджень особливе значення має судова економічна експертиза, яка виконує низку взаємопов’язаних функцій – доказову, діагностичну та аналітичну.

Доказова функція судової економічної експертизи полягає у встановленні об’єктивних економічних фактів на підставі дослідження первинних документів, бухгалтерських регістрів, фінансової та податкової звітності. У даному випадку експертне дослідження дозволило встановити, що

документи, складені від імені ТОВ «Бізтрейд», не підтверджують реального здійснення операцій із постачання сільськогосподарської продукції. Відсутність документального підтвердження фактичного руху товарно-матеріальних цінностей, транспортних операцій, складського обліку або інших економічних показників, які зазвичай супроводжують реальну господарську діяльність, свідчить про формальний характер відповідних документів. Таким чином, результати судової економічної експертизи можуть виступати доказом того, що фінансово-господарські документи містять недостовірні відомості.

Діагностична функція судової економічної експертизи проявляється у встановленні ознак, характеру та можливих причин викривлення облікової інформації шляхом дослідження первинних документів, регістрів бухгалтерського обліку, фінансової та податкової звітності. У межах своїх процесуальних повноважень судовий експерт не встановлює фіктивність господарських операцій і не надає правової оцінки діям учасників господарських відносин, оскільки такі висновки належать до компетенції слідства та суду. Водночас дослідження економічного змісту документів дозволяє судовому експерту виявляти невідповідності між документальним оформленням господарських операцій та їх відображенням в обліку, встановлювати розбіжності між різними джерелами обліково-аналітичної інформації, а також визначати вплив таких розбіжностей на показники фінансової та податкової звітності. У цьому контексті діагностична функція реалізується через виявлення ознак викривлення облікових даних та встановлення механізмів їх формування, що створює інформаційну основу для подальшої правової оцінки встановлених обставин у процесі судового розгляду.

На відміну від української моделі судової економічної експертизи, у межах якої експерт обмежений дослідженням поставлених питань та не встановлює факти шахрайства чи фіктивності операцій, зарубіжна практика forensic accounting передбачає ширші можливості щодо виявлення та

документування схем шахрайства, а також проведення спеціалізованих розслідувань економічних правопорушень.

Аналітична функція судової економічної експертизи полягає у дослідженні взаємозв'язків між даними первинних документів, бухгалтерського обліку, фінансової та податкової звітності з метою встановлення їх узгодженості, повноти та відповідності вимогам нормативно-правових актів. У результаті такого дослідження судовий експерт має можливість виявити розбіжності між окремими джерелами обліково-аналітичної інформації, визначити їх вплив на показники звітності та розрахувати наслідки відображення відповідних операцій у системі обліку. Зокрема, у досліджуваній Справі № 761/13620/14-к аналітичні процедури дозволили встановити наявність документального оформлення господарських операцій та їх відображення у податковому обліку, а також оцінити вплив таких операцій на формування валових витрат і податкового кредиту з податку на додану вартість. Отримані результати створили підґрунтя для подальшої правової оцінки встановлених обставин судом, яким і було визнано їх фіктивними.

Отже, у досліджуваному кримінальному провадженні судова економічна експертиза виступила важливим інструментом встановлення фактичних економічних обставин справи. Завдяки застосуванню спеціальних знань у сфері бухгалтерського обліку, аналізу фінансово-господарської діяльності та податкових розрахунків експертне дослідження дозволило виявити невідповідність між документальним оформленням операцій та їх економічною сутністю шляхом встановлення розбіжностей з іншими документами та обліковими регістрами. У цьому полягає її ключове значення для формування доказової бази у кримінальних провадженнях, пов'язаних із службовим підробленням документів фінансово-господарської діяльності.

Узагальнення результатів судової економічної експертизи та їх значення для встановлення обставин кримінального правопорушення відбуваються з використанням обліково-аналітичного забезпечення згідно матеріалів,

переданих судовому економічному експерту і досліджених ним відповідно до завдання слідства, суду або третіх сторін судового процесу.

Згідно матеріалів за Справою № 761/13620/14-к, у кримінальному провадженні щодо службового підроблення, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України була проведена судова економічна експертиза. Аналіз фактичних обставин справи засвідчив, що документи, складені директором ТОВ «Бізтрейд», були використані для формального документального оформлення господарських операцій із постачання соняшнику на адресу ПрАТ «Креатив», які фактично не здійснювалися, як встановило слідство і суд. При цьому у межах експертного дослідження було встановлено наявність розбіжностей між даними первинних документів, облікових регістрів та іншими матеріалами справи. І далі, з урахуванням висновків судової експертизи та інших доказів, досліджених судом, у кримінальному провадженні було розглянуто питання щодо відповідності документально оформлених операцій їх фактичному економічному змісту.

У цьому контексті судова економічна експертиза має ключове значення для встановлення фактичних економічних обставин справи та перевірки достовірності відображення господарських операцій у бухгалтерському і податковому обліку. Дослідження експертом первинних документів, договорів, податкових накладних, бухгалтерських регістрів і звітності дозволяє оцінити економічний зміст задекларованих операцій та встановити їх відповідність і узгодження з рухом активів і фінансових ресурсів, відображеним в облікових регістрах підприємства.

Експертні висновки серед відкритих матеріалів справи, розміщених на Єдиному державному реєстрі судових рішень не представлені. Разом з тим, вони використовувались в якості доказів у суді, тому наводились в відповідних документах справи. Нами були вивчені всі доступні матеріали, згідно яких, маючи досвід та навички роботи судовим економічним експертом, були зроблені наступні узагальнення, представлені в таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Ознаки викривлення господарської діяльності у висновках судової економічної експертизи та їх обґрунтування

№	Експертний висновок	Обгрунтування експертного висновку
1.	Відсутність фактичного здійснення господарських операцій.	Підтверджується відсутністю документів, що засвідчують реальний рух товарно-матеріальних цінностей, зокрема товарно-транспортних накладних, складських документів або інших доказів фізичного переміщення продукції.
2.	Формальний характер складених фінансово-господарських документів.	Виявлені розбіжності між даними первинних документів та відповідними показниками бухгалтерського обліку щодо руху, оприбуткування і використання активів, відображених у зазначених документах.
3.	Можливість використання документів для формування податкових переваг.	Встановлені розбіжності між даними первинних документів та іншими матеріалами справи за одночасного відображення відповідних операцій у бухгалтерському і податковому обліку контрагента, що вплинуло на показники витрат та податкового кредиту з податку на додану вартість.
4.	Невідповідність документального оформлення фактичним обставинам господарської діяльності.	Інформація, відображена у складених договорах та інших документах фінансово-господарської діяльності, не відповідає реальному стану господарських відносин між суб'єктами господарювання.
5.	Порушення вимог бухгалтерського та податкового законодавства.	Внесення до звітних показників завідомо неправдивих відомостей суперечить вимогам законодавства, що свідчить про викривлення інформації щодо господарської діяльності підприємства.

Джерело: складено автором за матеріалами [30]

Як зазначено в таблиці 2.12, аналіз судовою експертизою первинних документів та даних бухгалтерського обліку дозволив сформувати п'ять висновків щодо викривлення господарської діяльності. Так, першим висновок про відсутність фактично проведених господарських операцій свідчить про те, що поставки сільськогосподарської продукції (соняшнику), передбачені укладеними договорами, фактично не здійснювалися. Документальні підтвердження описуються судовою експертизою у експертному висновку.

Другий висновок підкреслює формальний характер складених фінансово-господарських документів, що підтверджено обліково-документальними доказами. Можливість використання документів для формування податкових переваг обґрунтована підтвердженими судовою експертизою документів, які відображали фіктивні операції, і які були використані контрагентом для безпідставного формування валових витрат і податкового кредиту з податку на додану вартість, що призвело до викривлення показників податкової звітності. За четвертим висновком обґрунтовано, що інформація, відображена у складених договорах та інших документах фінансово-господарської діяльності, не відповідає реальному стану господарських відносин між суб'єктами господарювання. П'ятий висновок свідчить про порушення вимог бухгалтерського та податкового законодавства через внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей.

Отже, результати судової економічної експертизи дозволили встановити економічну сутність досліджуваних операцій та підтвердити їх документальний, але не фактичний характер через встановлені розбіжності у бухгалтерському обліку підприємства. Проведене експертне дослідження дозволило встановити, що відомості, відображені в окремих первинних документах, не знаходять належного підтвердження у взаємопов'язаних даних бухгалтерського обліку, звітності та інших матеріалах справи, що може свідчити про наявність суттєвих розбіжностей між документальним оформленням господарських операцій та їх відображенням в обліково-аналітичній системі підприємства.

Таким чином, судова економічна експертиза забезпечує науково обґрунтоване дослідження фінансово-господарських документів і виступає важливим інструментом встановлення фактичних економічних обставин кримінального правопорушення, що дозволило суду об'єктивно оцінити дії службової особи та підтвердити наявність складу правопорушення, передбаченого частиною першою статті 366 Кримінального кодексу України.

Аналізуючи матеріали справ щодо розслідування економічних злочинів та вироки суду, розміщених у відкритому Єдиному державному реєстрі судових рішень, можна підсумувати роль судової економічної експертизи у встановленні обставин кримінального правопорушення.

Аналіз вироку Шевченківського районного суду м. Києва у кримінальному провадженні № 320 щодо директора ТОВ «Бізтрейд» дозволяє зробити висновок, що судова економічна експертиза відіграла важливу доказову та аналітичну роль у дослідженні правомірності відображення господарських операцій у бухгалтерському та податковому обліку. Значення експертизи для встановлення об'єктивної сторони правопорушення було визначальним. У розглянутій справі складання директором підприємства цивільно-правових договорів із завідомо неправдивими відомостями свідчить про можливе використання підприємства у схемах документального оформлення операцій, які фактично не здійснювались. Саме судова економічна експертиза у експертному висновку надала відповіді на питання слідства:

- чи мали місце фактичні поставки сільськогосподарської продукції;
- чи були відповідні операції відображені у бухгалтерському обліку;
- чи відповідають дані первинних документів фінансовій звітності та податковій звітності підприємства;
- чи існують економічні підстави для відображення таких операцій.

Таким чином, судова економічна експертиза допомагає встановити об'єктивну сторону правопорушення – тобто фактичні економічні обставини, що підтверджують використання документів у господарській діяльності, які іншими видами судових експертиз згодом визнаються як підроблені, а судом – фіктивними.

У таких кримінальних провадженнях судова економічна експертиза виступає ключовим інструментом дослідження економічної складової правопорушення. Її завдання полягає у перевірці документального

підтвердження господарських операцій, коли експерт досліджує первинні документи, договори, податкові накладні, бухгалтерські регістри та інші документи з метою встановлення відповідності їх змісту фактичним господарським операціям, де на основі аналізу бухгалтерського обліку, руху товарно-матеріальних цінностей, фінансових потоків та взаєморозрахунків між суб'єктами господарювання судовий експерт формулює висновок щодо документального відображення фактичного здійснення відповідних операцій або їх відсутності.

Наступним завданням є перевірка правильності ведення бухгалтерського та податкового обліку, адже у даній справі особливе значення має дослідження того, чи відображались операції у бухгалтерському обліку відповідно до вимог законодавства та чи мали вони економічне підґрунтя. Визначення економічних наслідків правопорушення дозволяє встановити, чи призвело використання неправдивих документів до викривлення фінансової звітності або податкових зобов'язань підприємства. І у підсумку судова економічна експертиза надала матеріали, які сформували доказову базу для суду. Висновок експерта є джерелом доказів, що допомагає суду оцінити економічний зміст дій службової особи та підтвердити або спростувати факт службового підроблення. Узагальнені завдання судової експертизи представлено на рис. 2.1. Вони узгоджуються з вимогами Розділу ІІІ п. 1.1. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (далі Інструкція № 53/5) щодо основних завдань експертизи документів бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності [50].

У результаті якість експертного висновку залежить від обліково-аналітичного забезпечення судової експертизи, де судовим експертом визначаються елементи доказової бази [1; 123]. Це сприяє формуванню об'єктивної позиції суду щодо наявності або відсутності службового підроблення та інших економічних правопорушень.

Рис. 2.1. Завдання судової економічної експертизи в рамках кримінального провадження

Джерело: власна розробка автора

Аналіз досліджуваних судових рішень, наведених у таблиці 2.13, продемонстрував, що судова економічна експертиза виконує системоутворюючу роль у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із фальсифікацією фінансово-господарських документів. Вона забезпечує науково обґрунтоване дослідження бухгалтерських і фінансових даних, дозволяє встановити економічну сутність господарських операцій та перевірити достовірність інформації, відображеної у документах підприємства.

Таблиця 2.13

Матеріали обліково-аналітичного забезпечення судового експерта

№	Зміст економічного злочину, що є об'єктом слідства	Вимоги Розділу ІІІ п. 1.2. та п. 2.1. Інструкції № 53/5
1.	*Будівництво навчального закладу (Івано-Франківська область).* Детективами Національне антикорупційне бюро України та прокурорами Спеціалізована антикорупційна прокуратура було викрито схему заволодіння бюджетними коштами, виділеними на будівництво освітнього комплексу в Івано-Франківській області. За даними слідства, службові особи органу капітального будівництва та керівник підконтрольної компанії організували схему, за якою у документах приймання виконаних робіт відображалися роботи, що фактично не були виконані. У результаті державному бюджету було завдано збитків на суму понад 14,8 млн грн, оскільки частина будівельних робіт існувала лише у звітних документах.	*Документальне підтвердження:* завищення обсягу і вартості виконаних робіт; заявлений у позовних вимогах позивача розмір заборгованості за поставлені підприємству товарно-матеріальні цінності, виконані роботи (надані послуги) за договором за певний період; витрат підприємства за певний період, що формують собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг; здійснених фінансово-господарських операцій із придбання товарів, робіт, послуг за бюджетні кошти; розрахунків економічного показника майнової шкоди (збитки, втрачена вигода), проведених суб'єктами фінансово-господарського контролю, органами досудового розслідування або заявлених у позовних вимогах.
2.	*Будівництво житла для військовослужбовців.* У межах іншого кримінального провадження детективи Національне антикорупційне бюро України встановили факти заволодіння бюджетними коштами, виділеними на будівництво житла для військовослужбовців. Посадові особи підписали документи про готовність об'єкта та здійснили оплату забудовнику, хоча будинок фактично не був добудований і не був придатний для проживання. Сума збитків державі перевищила 18 млн грн, а підставою для перерахування коштів стали недостовірні відомості у фінансово-господарських документах.	
3.	*Реалізація державного інфраструктурного проєкту («Стіна»).* Під час розслідування масштабного інфраструктурного проєкту з облаштування державного кордону («Стіна») слідством було встановлено, що учасники схеми завищували обсяги фактично виконаних робіт у актах приймання будівельних робіт. У документах відображалися роботи, які частково або повністю не виконувалися, що створювало формальні підстави для перерахування бюджетних коштів підрядним організаціям.	
4.	*Будівництво очисних споруд.* Слідчі органів Національна поліція України задокументували факт привласнення бюджетних коштів, виділених на будівництво очисних споруд у місті Галич. Директор підрядної організації у змові з посадовою особою, відповідальною за технічний нагляд, підписував документи про виконання робіт, які фактично не були виконані або були виконані частково. У результаті таких дій частина бюджетних коштів була незаконно привласнена	

Джерело: складено автором за матеріалами [82, 92]

Судова економічна експертиза виконує комплексну функцію: вона дозволяє встановити відповідність або невідповідність відображених у бухгалтерському обліку операцій їх фактичному економічному змісту, визначити розмір завданих матеріальних збитків, а також виявити механізм формування викривлених фінансових показників. Саме результати експертних досліджень забезпечують об'єктивну доказову базу для прийняття процесуальних рішень органами досудового розслідування та судом. У таблиці 2.12 нами наведено відповідні завдання, які регламентовано п. 1.2. та п. 2.1. Розділу ІІІ Інструкції № 53/5 [50].

Узагальнення наведених прикладів у таблиці 2.13 свідчить, що значна частина економічних злочинів у сфері використання бюджетних коштів або оподаткування пов'язана з викривленням даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності, а також із внесенням недостовірних відомостей до первинних документів фінансово-господарської діяльності. У таких кримінальних провадженнях саме первинні облікові документи, регістри бухгалтерського обліку, договори, акти виконаних робіт, податкові накладні та інші документи виступають ключовими джерелами доказової інформації. Відповідно, їх дослідження потребує застосування спеціальних економічних знань, що реалізуються у формі судової економічної експертизи.

Таким чином, аналіз практики кримінальних проваджень у сфері економічних правопорушень підтверджує, що судова економічна експертиза є одним із ключових інструментів дослідження фінансово-господарських операцій, який дозволяє встановити реальний економічний зміст господарських процесів та забезпечує належне доказове обґрунтування висновків суду.

Водночас результати судової економічної експертизи мають важливе методологічне значення для економічного правосуддя, оскільки сприяють формуванню об'єктивної доказової бази у справах економічного характеру. Експертне дослідження дозволяє трансформувати складні економічні процеси та облікові дані у систему доказів, зрозумілу для суду та інших учасників

кримінального провадження, що забезпечує належне обґрунтування процесуальних рішень та підвищує ефективність протидії економічним правопорушенням.

У контексті дослідження судової економічної експертизи нами вивчено вплив шахрайства на викривлення фінансової звітності, який розглядається більшістю вчених як системний фактор, що формує спотворену інформаційну базу для прийняття економічних, управлінських та судових рішень.

Шахрайство у сфері фінансової звітності є однією з найбільш небезпечних форм економічних правопорушень, оскільки воно призводить до суттєвого викривлення інформації про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства [23]. Відповідно до міжнародних досліджень у сфері бухгалтерського обліку та аудиту, шахрайство у фінансовій звітності визначається як навмисне викривлення або приховування інформації у фінансових документах з метою введення в оману користувачів фінансової звітності – інвесторів, кредиторів, державних органів та інших зацікавлених сторін [173].

З точки зору економічної експертизи, шахрайство виступає джерелом формування суттєвих викривлень у фінансовій звітності, які можуть проявлятися у завищенні доходів і активів, заниженні витрат або зобов’язань, маніпулюванні обліковими оцінками та приховуванні важливої інформації. Такі дії призводять до спотворення ключових фінансових показників діяльності підприємства, зокрема прибутковості, ліквідності, рентабельності активів та фінансової стійкості, що унеможливлює об’єктивну оцінку реального економічного стану суб’єкта господарювання. Скрипник М. І. до обставин, що сприяють ризикам недобросовісних дій віднесла «відсутність організації контролю з метою запобігання фактам корупції; брак ефективних механізмів контролю з метою запобігання ризикам недобросовісних дій у сфері матеріально-технічного забезпечення; відсутність оцінки надійності й репутації партнерів по бізнесу; посилення фінансового тиску на компанії; спотворення фінансової інформації, а також інформації, яка не

відображається у фінансовій звітності, чиїми користувачами є регулюючі органи» [119, С. 100].

У науковій літературі зазначається, що найбільш поширеними формами шахрайського викривлення фінансової звітності є:

- фальсифікація або підроблення первинних документів та бухгалтерських записів;
- навмисне відображення неіснуючих або неповністю здійснених господарських операцій;
- маніпулювання обліковими політиками і оцінками;
- приховування зобов'язань або збитків;
- використання схем позабалансового фінансування для приховування боргових зобов'язань [192].

Згідно з результатами зарубіжних емпіричних досліджень, поширення шахрайства у фінансовій звітності часто пов'язане з наявністю значного фінансового тиску на керівництво підприємства, високих фінансових цілей, слабких механізмів внутрішнього контролю та недостатнього рівня корпоративного управління. Ці фактори формують передумови для виникнення так званого «трикутника шахрайства», який пояснює мотивацію та можливості управлінського персоналу до викривлення фінансової інформації [39].

Викривлення фінансової звітності, спричинене шахрайством, має значні економічні та соціальні наслідки. Воно призводить до помилкових інвестиційних рішень, втрати довіри до фінансової інформації, зниження ефективності функціонування фінансових ринків та збільшення ризиків для кредиторів і державних органів. Крім того, виявлення фактів шахрайства нерідко супроводжується значними фінансовими втратами підприємств, зниженням їхньої ринкової вартості та негативними наслідками для працівників, включаючи скорочення робочих місць і зниження заробітної плати.

У цьому контексті судова економічна експертиза відіграє важливу роль у встановленні фактичних обставин викривлення фінансової звітності, виявленні механізмів здійснення шахрайських операцій та визначенні розміру завданих економічних збитків. Проведення таких експертиз дозволяє не лише встановити наявність викривлень у фінансовій інформації, але й реконструювати реальний економічний зміст господарських операцій, що є важливим для доказування у кримінальних, господарських та цивільних провадженнях.

Незважаючи на наявність сучасних методик та моделей, що дозволяють визначити високий ризик фальсифікації фінансової звітності (наприклад, моделі *Beneish, Altman Z-score*, аналіз аномалій облікових даних [157]), їх застосування у рамках судової економічної експертизи має певні обмеження, зумовлені законодавчими нормами та функціональними завданнями експертизи.

Відповідно до статей 8 та 10 Закону України «Про судову експертизу» [105], основним завданням судового експерта є проведення економічного аналізу та надання висновку з конкретних питань, поставлених перед ним слідчим, прокурором або судом**.** Судова економічна експертиза не є інструментом превентивного виявлення шахрайських схем, оскільки її завданням не є встановлення наявності або відсутності кримінального правопорушення в принципі, а лише надання об’єктивної та науково обґрунтованої оцінки фактів фінансово-господарської діяльності**,** відображених у документах.

Таким чином, експерт аналізує ті матеріали, які надає йому слідство, і дає відповідь на поставлене запитання, наприклад:

- чи відповідає фінансова документація фактичним господарським операціям;
- чи дотримано порядок ведення обліку та складання звітності;
- чи є підстави для оцінки завданих збитків [50].

Методики прогнозного визначення шахрайства або оцінки ймовірності фальсифікації фінансової звітності застосовуються, зокрема, у внутрішньому аудиті, аналітичному контролі або превентивному моніторингу, але не належать до прямих завдань судової економічної експертизи, оскільки їх використання без відповідного процесуального доручення може виходити за межі законодавчо визначеної компетенції експерта.

Відповідно, судова економічна експертиза обмежується наданням доказової та аналітичної оцінки на підставі наданих слідством матеріалів**,** а діагностичні методики для виявлення потенційного шахрайства можуть застосовуватися лише як допоміжний інструмент за окремим процесуальним завданням, сформульованим слідством чи судом.

Узагальнені нами результати порівняння інструментів виявлення шахрайства засобами судової економічної експертизи та методиками виявлення шахрайства представлено у таблиці 2.14.

Порівняльний аналіз інструментів виявлення шахрайства та судової економічної експертизи свідчить про їхню спільну спрямованість на дослідження фінансово-господарських процесів, однак принципову відмінність за метою, процесуальним статусом і характером результатів.

Передусім різниться основна мета: судова економічна експертиза орієнтована на надання об’єктивної, доказово значущої та аналітично обґрунтованої оцінки конкретних фактів у межах поставленого процесуального питання. Натомість способи виявлення шахрайства мають превентивно-аналітичний характер і спрямовані на ідентифікацію підвищеної ймовірності викривлень або маніпуляцій у фінансовій звітності.

Важливою відмінністю є процесуальна підстава застосування. Судова економічна експертиза проводиться виключно на підставі процесуального рішення слідчого, прокурора або суду та обмежена рамками поставлених питань. Водночас методики виявлення шахрайства можуть застосовуватися ширше – у межах аудиту, внутрішнього контролю чи аналітичних досліджень, не обов’язково в процесуальному контексті.

Таблиця 2.14

Компаративна характеристика інструментів виявлення шахрайства та завдань судової економічної експертизи в системі доказування

№	Категорія / Функція	Судова економічна експертиза (згідно з Законом «Про судову експертизу»)	Методики виявлення потенційного шахрайства (Beneish, Altman Z-score, аналіз аномалій облікових даних)
1.	**Основна мета**	Надання об'єктивної, доказової та аналітичної оцінки фактів фінансово-господарської діяльності за конкретним запитанням слідства чи суду.	Прогнозування високої ймовірності наявності шахрайських операцій та фальсифікацій у фінансовій звітності.
2.	**Процесуальна підстава застосування**	Лише за завданням слідчого, прокурора або суду; експерт відповідає на конкретне питання, сформульоване слідством.	Можуть застосовуватися у аудиті, внутрішньому аудиті, або за окремим процесуальним дорученням.
3.	**Функції**	Доказова Аналітична Діагностична	Діагностична Аналітична (превентивна)
4.	**Використання результатів**	Висновки експерта використовуються як доказ у кримінальних, господарських та цивільних провадженнях; підтверджують або спростовують факти господарських операцій.	Результати можуть сигналізувати про підвищений ризик шахрайства; не є доказом у суді без додаткового дослідження.
5.	**Обмеження**	Експертиза не виявляє шахрайство сама по собі; вона лише оцінює надані слідством матеріали та відповідає на конкретне запитання.	Методики визначають лише ймовірність фальсифікації; не встановлюють кримінальну відповідальність і не замінюють процесуального експертного завдання.

Джерело: складено автором за матеріалами [157; 162; 192; 205; 206; 210]

За функціональним призначенням експертиза виконує передусім доказову функцію (підтвердження або спростування фактів), а також аналітичну і частково діагностичну. Остання здійснюється обмежено, як виявлення порушень облікових правил за конкретним матеріалом, – в рамках завдання слідства чи суду. Детальніше функції судової економічної експертизи описані вище. Методики ж виявлення шахрайства мають домінуючу діагностичну функцію, оскільки спрямовані на виявлення аномалій

та ризикових зон, а їх аналітична функція носить переважно превентивний характер.

Суттєво різниться і характер використання результатів. Висновок судового експерта має статус джерела доказів і може бути використаний у судовому провадженні. Натомість результати застосування методик виявлення шахрайства лише сигналізують про наявність ризиків і потребують подальшого підтвердження в межах процесуальних процедур, зокрема через призначення експертизи.

Також відмінності проявляються у обмеженнях: судова економічна експертиза не здійснює самостійного пошуку шахрайства, а оцінює вже надані матеріали, тоді як аналітичні методики не встановлюють юридичних фактів і не можуть замінити доказову функцію експертного дослідження.

Таким чином, зазначені підходи є взаємодоповнюючими: методики виявлення шахрайства формують інформаційно-аналітичну базу для ідентифікації ризиків, тоді як судова економічна експертиза забезпечує їх процесуальну верифікацію та доказове підтвердження.

У межах дисертаційного дослідження як емпіричний матеріал розглядається відоме кримінальне провадження за фактом привласнення коштів, що належали ПАТ «Укрсоцбанк» службовими особами агрохолдингу «Креатив» в особливо великих розмірах та пов’язаних підприємств (ПП «Еллада», ТОВ «Трейдойл», ПАТ «Яготинське ХПП», ТОВ «Креатив Постач»). Джерелом інформації слугували матеріали судової ухвали Кіровського районного суду м. Кіровограда (Справа про стягнення Ощадбанком від Креативу 912/578/18) за фактами фальсифікації фінансової звітності агрохолдингу (номер кримінального провадження 12016120000000060 згідно Єдиного державного реєстру судових рішень [30]) та ухвали про виїмку фінансової звітності і інших документів за кримінальною справою № 404/3854/16-к, номер провадження 1-кс/404/754/16 у Єдиному державному реєстрі судових рішень [30]. Деталізований опис матеріалів

судових справ, проаналізованих автором відповідно до завдань дослідження, наведено у додатках Д, Е, Є та Ж.

Слідством було встановлено, що 10.09.2012 між банком і ПрАТ «Креатив» було відкрито кредитну лінію з лімітом 255 млн дол. США, який 19.07.2013 збільшено до 300 млн дол. США. Забезпеченням виступало заставне майно (сировина та продукція), контроль за наявністю якого здійснювала компанія ТОВ «Балтік Контрол Юкрейн». Попри позитивні результати аудитів фінансової звітності, якими підтверджувалось наявність застави (разом із відповідним документами) до липня 2015 року, вже у серпні 2015 року встановлено фактичну відсутність заставного майна. Залучені незалежні сюрвейєр і аудитор (Drum Risk Management та «Крестон Джі Сі Джі Аудит») виявили суттєві розбіжності між умовами договорів, даними бухгалтерського обліку та звітами моніторингу, зокрема значне завищення обсягів активів у звітах ТОВ «Балтік Контрол Юкрейн».

За матеріалами справи, зазначені викривлення мали ознаки фальсифікації даних щодо заставного майна, що здійснювалася як при отриманні кредиту, так і в процесі його обслуговування. Станом на момент розгляду справи заборгованість становила 73,9 млн дол. США.

Наведена ситуація виступала підґрунтям для слідства можливих засобів достовірності облікових і звітних даних та встановлення фактів їх викривлення засобами судової економічної експертизи.

Аналіз наведених матеріалів кримінального провадження дозволив з наукової точки зору обґрунтовано стверджувати, що у даному випадку мало місце системне викривлення (фальсифікація) облікової інформації та звітних показників, яке було встановлено слідством, а згодом визначено в судовому розслідуванні з використанням результатів судової економічної експертизи як спеціалізованого інструменту документально-аналітичного дослідження.

Передусім, ключовою ознакою фальсифікації є наявність суттєвих розбіжностей між різними інформаційними джерелами, які за своєю природою повинні бути узгодженими. Судова економічна експертиза не має

повноважень визначати фіктивність даних обліку чи первинних документів. Разом з тим її результати можуть свідчити про наявні розбіжності між ними. У матеріалах справи зафіксовано, що дані звітів сюрвейєра щодо обсягів заставного майна (насіння соняшнику та соняшникової олії) істотно перевищували як фактичну наявність активів, так і їх відображення у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності підприємства. Така невідповідність свідчить про порушення базових принципів бухгалтерського обліку, зокрема принципу достовірності та повного висвітлення інформації, що, у свою чергу, є однією з класичних ознак викривлення фінансової звітності. Отже, судовою економічною експертизою було засвідчено факт розбіжності облікових даних, за якими слідством було встановлено фіктивність операцій.

Додатковим підтвердженням фальсифікації є встановлений факт відсутності заставного майна під час незалежного аудиту, проведеного іноземним сюрвейєром, що прямо суперечить попереднім звітам, на підставі яких формувалися управлінські рішення та, ймовірно, фінансова звітність. З позицій судової економічної експертизи це означає, що первинні або похідні документи, які слугували джерелом облікової інформації, не відображали реального економічного змісту господарських операцій.

Особливої уваги заслуговує встановлений факт систематичного відтворення у фінансових звітах фіксованих (нормативно визначених договором) обсягів заставного майна незалежно від фактичних результатів перевірки. Такі дії посадових осіб ПрАТ «Креатив» свідчили про формальний характер документування господарських процесів і вказували на наявність навмисного викривлення інформації з метою створення уявлення про належне забезпечення кредитних зобов’язань. У висновках судової економічної експертизи це було зазначено як розбіжність між надходженнями зерна та його наявністю у належній кількості на звітну дату, що дало підстави відображати у звітності документально сконструйовані показники.

Крім того, за матеріалами справи було встановлено факт знищення та вивезення бухгалтерських і складських документів за досліджуваний період, що є типовою ознакою приховування слідів фінансових порушень. У контексті експертного дослідження це ускладнило безпосередню перевірку первинних даних, однак одночасно підсилило значення непрямих доказів, зокрема аналізу руху грошових коштів, співставлення даних різних інформаційних систем, а також реконструкції господарських операцій.

Саме в цьому аспекті проявляється значення судової економічної експертизи як інструменту фінансово-реконструктивного аналізу. Зокрема, дослідження руху коштів на банківських рахунках, встановлення джерел їх надходження та напрямів використання дозволило виявити невідповідність між задекларованими господарськими операціями та реальними фінансовими потоками. Такий підхід дав можливість встановити відсутність економічного змісту операцій, що лежать в основі формування податкового кредиту, зобов'язань або інших показників звітності.

З наукової точки зору, описана ситуація відповідає класичній моделі шахрайського викривлення фінансової звітності, яка характеризується:

– створенням фіктивних або недостовірних первинних документів;
– узгодженим спотворенням інформації на різних рівнях обліково-аналітичної системи;
– розривом між фактичним станом активів і їх документальним відображенням;
– використанням контрольних механізмів (зокрема зовнішнього моніторингу) як формального інструменту легітимації недостовірних даних.

У цьому контексті судова економічна експертиза виконує комплексну функцію:

– доказову: шляхом підтвердження факту невідповідності облікових даних через розбіжність обліку активів у різних облікових регістрах;

– аналітичну: через встановлення причин і механізмів викривлення інформації;

– діагностичну: шляхом виявлення системних ознак розбіжності облікової і звітної інформації що трактується слідством як ознаки її фальсифікації.

Отже, сукупність встановлених у матеріалах даної справи обставин — зокрема невідповідність між обліковими даними, звітами аудиту та фактичним станом активів, відсутність первинних документів, а також штучне формування показників заставного майна — дозволило зробити у суді науково обґрунтований висновок про наявність фальсифікації фінансової інформації. Виявлення та доведення цих фактів є результатом застосування спеціальних знань у межах судової економічної експертизи, що підтверджує її ключову роль у встановленні істини у справах, пов’язаних із економічними правопорушеннями.

Практика проведення судових економічних експертиз та опрацювання матеріалів, за якими здійснюється експертне дослідження дозволили згрупувати комплекс факторів, які можуть спричиняти навмисне або ненавмисне відображення недостовірних даних у системі бухгалтерського обліку та фінансової звітності (рис. 2.2.).

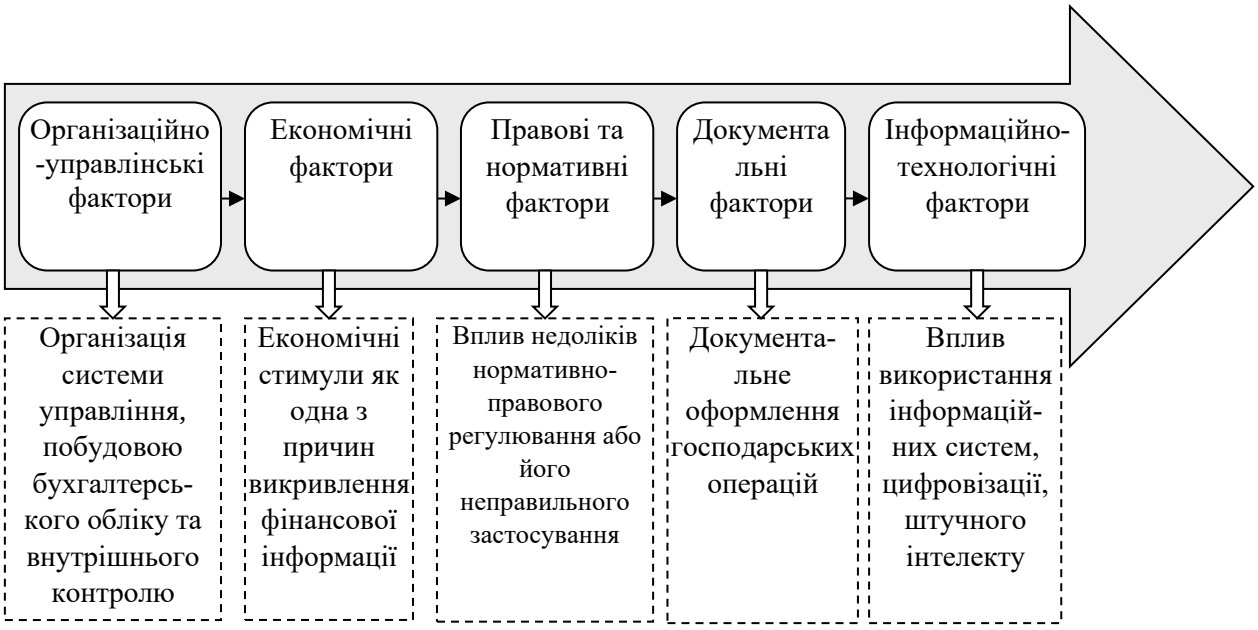

Рис. 2.2. Фактори формування обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи

Джерело: складено автором за матеріалами [14; 19; 39; 52; 88; 121]

Аналіз таких факторів є важливим для встановлення причин виникнення викривлень чи розбіжностей, механізму їх формування та оцінки їх впливу на результати господарської діяльності.

До групи організаційно-управлінських факторів віднесено фактори, пов'язані з організацією системи управління підприємством, побудовою бухгалтерського обліку та звітності, системи внутрішнього контролю, які через низку негативних проявів впливатимуть на обліково-аналітичну інформацію. Це перш за все недостатній рівень внутрішнього контролю за здійсненням господарських операцій, концентрація управлінських повноважень у вузькому колі посадових осіб, відсутність належного розподілу функцій між працівниками бухгалтерської служби, недостатній професійний рівень працівників, відповідальних за ведення обліку, відсутність або формальний характер внутрішніх регламентів щодо документування господарських операцій.

У межах судової економічної експертизи ці фактори аналізуються з точки зору того, чи створювали вони умови для внесення недостовірних відомостей до первинних документів або регістрів бухгалтерського обліку.

Друга група факторів об'єднує ті економічні стимули, які прямо чи опосередковано стають причинами викривлення фінансової інформації. До них можуть належати: прагнення керівництва підприємства приховати збитковість діяльності, необхідність створення штучно позитивних фінансових показників для отримання кредитів або інвестицій, бажання мінімізувати податкові зобов'язання, штучне завищення витрат або заниження доходів з метою оптимізації податкового навантаження, використання фіктивних господарських операцій для незаконного формування податкового кредиту чи валових витрат.

Для судового експерта-економіста важливим є встановлення економічної доцільності або її відсутності у здійснених операціях.

Серед третьої групи правові та нормативні фактори можуть впливати на достовірність фінансової звітності та документального підтвердження її

показників внаслідок неоднозначності тлумачення норм бухгалтерського або податкового законодавства, використання прогалин у законодавстві для формального обґрунтування сумнівних операцій, недотримання встановлених правил документального оформлення господарських операцій, порушення порядку ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності.

У процесі експертного дослідження такі фактори аналізуються через порівняння фактичної практики обліку з вимогами нормативних актів.

Окрему групу становлять фактори, пов’язані з документальним оформленням господарських операцій, де нами виділено: складання первинних документів із завідомо неправдивими відомостями, оформлення безтоварних або фіктивних операцій, використання підроблених договорів, актів виконаних робіт, накладних, відсутність підтверджуючих документів щодо здійснених операцій, невідповідність між даними первинних документів, регістрів бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Саме ці фактори найчастіше стають предметом дослідження під час проведення судової економічної експертизи.

У сучасних умовах значну роль відіграють фактори, пов’язані з використанням інформаційних систем, цифрових технологій, яким можуть бути притаманні: несанкціоноване внесення змін до електронних облікових систем, використання різних баз даних для формування управлінської та офіційної звітності, відсутність належного контролю за доступом до облікових програм, можливість коригування електронних документів без належного відображення в системі контролю.

Таким чином, викривлення фінансової звітності, з точки зору судової економічної експертизи, є результатом дії комплексу взаємопов’язаних факторів, що впливають на процес формування обліково-аналітичної інформації. Виявлення та аналіз таких факторів дозволяє судовому експерту встановити механізм формування недостовірних фінансових показників, визначити причини їх виникнення та оцінити їх вплив на результати

фінансово-господарської діяльності підприємства, що має суттєве значення для доказування у кримінальних, господарських та цивільних справах.

Висновки до розділу 2

1. Проаналізовано особливості виконання судових експертиз за економічними спеціальностями 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності», 11.2 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій», 11.3 «Дослідження документів фінансово-кредитних операцій» та встановлено, що кожна з них характеризується різним рівнем складності обліково-аналітичного забезпечення, що зумовлює відмінності у підходах до виконання експертних завдань. На цій основі виокремлено три базові підходи до організації експертного дослідження, які відображають поступовий перехід від документального підтвердження господарських операцій до поглибленого аналітичного та інтелектуально-аналітичного опрацювання інформації.

2. Порівняльний аналіз обліково-аналітичного забезпечення експертних спеціальностей 11.1–11.3 дозволив встановити закономірне посилення аналітичної складової судової економічної експертизи – від документально-орієнтованих процедур до інтерпретації економічного змісту діяльності та моделювання фінансових потоків. Це обґрунтовує необхідність диференціації методичного інструментарію залежно від виду експертної спеціальності, а також впровадження ризик-орієнтованих підходів, цифрових технологій та аналітичних моделей у систему обліково-аналітичного забезпечення експертизи.

3. Запропоновано трирівневу модель обліково-аналітичного забезпечення судових економічних експертиз з урахуванням видів спеціальностей, яка включає базовий (документальний), аналітичний та інтелектуально-аналітичний рівні. Такий підхід дозволяє систематизувати

процес трансформації облікової інформації у доказовий результат, забезпечити адаптацію експертного дослідження до складності поставлених завдань та створює методологічні передумови для подальшого розвитку цифрових і ризик-орієнтованих інструментів у судовій економічній експертизі.

4. Проведене опитування судових експертів дозволило виявити основні проблеми обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, пов’язані з якістю та доступністю облікової інформації, впливом цифровізації обліку, змінами в обліковій політиці підприємств, а також особливостями документування господарських операцій і збитків в умовах воєнного стану. Результати опитування показали, що найбільший вплив на ефективність експертних досліджень мають інформаційні та методичні проблеми, пов’язані з неповнотою документів, трансформацією електронного облікового середовища та ускладненням аналітичних процедур.

Узагальнення відповідей експертів засвідчило, що в умовах воєнного стану суттєво зросла роль аналітичних процедур, професійного судження судового експерта та необхідність використання інтегрованого підходу до оцінки облікової інформації. Отримані результати свідчать про трансформацію обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи та необхідність подальшого вдосконалення її методичного й організаційного забезпечення.

5. У результаті аналізу кримінальних проваджень, розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень, встановлено, що судова економічна експертиза у справах, пов’язаних із порушеннями у сфері бухгалтерського обліку та документального оформлення господарських операцій, реалізує доказову, діагностичну та аналітичну функції. Надані характеристики цих функцій, що дозволило виявити специфіку їх реалізації у справах, пов’язаних із шахрайством у фінансовій звітності.

6. На підставі емпіричного аналізу даних справ, розміщених у відкритому доступі в Єдиному державному реєстрі судових рішень

(вибірковим способом, де була залучена судова економічна експертиза) було встановлено, що типовим механізмом вчинення економічних злочинів у сфері використання бюджетних коштів є викривлення первинної та облікової документації з метою створення формальної видимості законності господарських операцій. Аналіз кримінальних проваджень показав, що бухгалтерський облік і фінансова звітність у таких випадках використовуються не як система відображення реальних господарських процесів, а як інструмент приховування безтоварних операцій, завищення обсягів виконаних робіт, необґрунтованого формування податкового кредиту та штучного збільшення витрат.

Установлено, що дослідження таких правопорушень потребує не лише формальної перевірки документів, а комплексного аналізу економічного змісту господарських операцій, взаємозв’язків між первинними документами, даними бухгалтерського обліку, податкової звітності та фактичними результатами діяльності. Це дозволило визначити судову економічну експертизу як ключовий інструмент встановлення причинно-наслідкових зв’язків між документальним оформленням операцій та їх реальним економічним змістом, а також обґрунтувати необхідність подальшого розвитку аналітичного інструментарію експертних досліджень для виявлення фіктивних та економічно необґрунтованих операцій.

7. Порівняльний аналіз методик виявлення шахрайства та інструментів судової економічної експертизи при дослідженні викривлень фінансової звітності показав, що попри спільну спрямованість на аналіз фінансово-господарських процесів, зазначені підходи відрізняються за метою, процесуальним статусом, функціональним призначенням та характером результатів. Судова економічна експертиза орієнтована на формування доказово значущого висновку в межах процесуального завдання, тоді як методики виявлення шахрайства мають превентивно-аналітичний характер і спрямовані на виявлення ризиків та аномалій у фінансовій звітності.

Визначено взаємодоповнюючий характер цих підходів, відповідно до якого методики виявлення шахрайства формують інформаційно-аналітичну основу для ідентифікації потенційних викривлень, а судова економічна експертиза забезпечує їх процесуальну верифікацію, дослідження економічного змісту господарських операцій та доказове підтвердження встановлених фактів.

8. Встановлено, що формування обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи перебуває під впливом комплексу взаємопов'язаних організаційно-управлінських, економічних, нормативно-правових, документальних та інформаційно-технологічних факторів, які впливають на достовірність облікової інформації та якість документального підтвердження господарських операцій. Аналіз зазначених факторів показав, що викривлення фінансової звітності найчастіше пов'язане з недоліками системи внутрішнього контролю, економічною зацікавленістю у спотворенні фінансових показників, використанням фіктивних документів та можливістю несанкціонованого втручання в електронні облікові системи.

Запропоновано розглядати викривлення фінансової звітності як результат комплексного впливу факторів на процес формування обліково-аналітичної інформації. Це дозволяє розширити підхід до судової економічної експертизи від формальної перевірки документів до системного дослідження умов формування облікових даних, механізмів їх викривлення та взаємозв'язку між організаційними, економічними й інформаційно-технологічними процесами.

Основні результати наукового дослідження опубліковані [41; 42; 43; 44; 46; 49]

РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ ВИКЛИКІВ

3.1. Передумови та фактори трансформації обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи

Дослідження реального стану судової економічної експертизи, представлені в розділі 2 даного дисертаційного дослідження засвідчили вплив на її практичну складову таких основних факторів, як цифровізація бухгалтерського обліку та звітності, використання штучного інтелекту та умов військового стану в країні.

Цифровізація економічних процесів стала одним із ключових чинників трансформації сучасної системи бухгалтерського обліку, фінансової звітності, економічного аналізу та судової економічної експертизи. Її вплив виходить далеко за межі автоматизації окремих облікових процедур, оскільки цифрові технології змінюють саму природу формування, передачі, зберігання та використання економічної інформації. У зв’язку з цим трансформуються і підходи до організації обліково-аналітичного забезпечення судово-економічної експертизи, оскільки об’єкти експертного дослідження дедалі частіше існують у цифровій формі, а механізми викривлення інформації набувають складнішого технологічного характеру.

У сфері бухгалтерського обліку цифровізація проявляється насамперед через автоматизацію процесів документування та реєстрації господарських операцій. Традиційні паперові документи поступово замінюються електронними первинними документами, електронними підписами, цифровими реєстрами обліку, ERP-системами, хмарними платформами та інтегрованими базами даних. Внаслідок цього змінюється сама структура облікової інформації: вона стає більш масивною, динамічною, інтегрованою та залежною від інформаційних систем.

Сучасне цифрове середовище формує нові особливості бухгалтерського обліку, такі як безперервність формування інформаційних потоків [6], автоматизоване відображення господарських операцій [11], інтеграцію бухгалтерських, банківських, податкових і управлінських даних, зменшення ролі паперових носіїв [32], підвищення значення електронних слідів операцій, залежність достовірності обліку від параметрів інформаційної системи [18].

У науковій літературі цифровізація розглядається як комплексний процес впровадження цифрових технологій у систему управління, господарську діяльність та інформаційний обіг суб'єктів економіки. На думку Шваба К., цифрова трансформація є наслідком «четвертої промислової революції», у межах якої відбувається інтеграція фізичних, інформаційних та кібернетичних систем у єдиний цифровий простір [189]. У працях Кастельса М. цифровізація визначається як формування мережевого інформаційного суспільства, у якому економічні процеси функціонують через електронні інформаційні потоки та цифрові комунікації [197].

Цифровізація бухгалтерського обліку визначається не лише як процес автоматизації облікових процедур, а й як комплексна трансформація системи формування, обробки та використання економічної інформації. Науковці поступово перейшли від вузького технічного розуміння цифровізації до її трактування як методологічної зміни всієї системи обліково-аналітичного забезпечення управління та контролю.

Одним із перших напрямів дослідження цифровізації став технологічний підхід, у межах якого цифровізація ототожнювалась із автоматизацією бухгалтерського обліку. Такі підходи були характерні для праць, присвячених впровадженню інформаційних систем, ERP-платформ та електронного документообігу. Зокрема, Вольська К.О. та Дикий А.П. досліджували вплив хмарних технологій на організацію бухгалтерського обліку та підкреслювали, що використання cloud-середовища змінює способи зберігання й обробки облікової інформації, забезпечуючи оперативність доступу до даних та інтеграцію інформаційних ресурсів підприємства [18].

Другий підхід — інформаційно-аналітичний — трактував цифровізацію як трансформацію інформаційного середовища бухгалтерського обліку. У центрі уваги таких досліджень знаходились якість інформації, інтеграція баз даних, швидкість обробки інформаційних потоків, аналітичні можливості цифрових платформ та взаємозв'язок між обліком, аналізом і контролем. Так, Безручук С.Л. та Грабчук І.Л. у праці «Основні концепції впливу цифровізації на якість бухгалтерського обліку» зазначали, що цифровізація змінює не лише технічний механізм ведення обліку, а й якісні характеристики облікової інформації. Науковці підкреслювали, що сучасна цифрова економіка формує нові вимоги до релевантності, оперативності та інтегрованості облікових даних. При цьому авторами критично оцінювались підходи, у межах яких цифровізація зводиться лише до використання комп'ютерної техніки, оскільки цифрові технології фактично трансформують інформаційну природу бухгалтерського обліку [6]. Жиглей І.В., Лайчук С.М. та Поліщук І. Р. у роботі, присвяченій організації документообігу, підкреслювали, що електронний документ поступово стає домінуючою формою фіксації господарських операцій [32]. Новіченко Л. та Стойка Н. аналізують трансформацію документування як елемента методу бухгалтерського обліку в умовах цифровізації. Автори підкреслюють, що електронний документ поступово стає домінуючою формою фіксації господарських операцій, а це, у свою чергу, визначило зміни у процедурах контролю, підтвердження та перевірки достовірності облікових даних [83].

Третій підхід — концептуально-трансформаційний — виходить із того, що цифровізація змінює саму методологію бухгалтерського обліку. У межах цього підходу облік розглядається як частина цифрової екосистеми управління підприємством, а облікова інформація — як елемент інтегрованого цифрового середовища. Так, Легенчук С.Л., Завалій Т. О. та Денисюк О.М., зазначали, що цифровізація бухгалтерського обліку є наслідком розвитку цифрової економіки та інформаційних технологій, у межах яких облікова система перетворюється з механізму реєстрації господарських операцій на

інформаційно-аналітичну платформу управління даними [66]. Науковці підкреслили, що сучасний бухгалтерський облік функціонує в умовах Big Data, автоматизованого документообігу та інтегрованих інформаційних систем, що змінює як зміст облікової роботи, так і вимоги до професійних компетентностей бухгалтера.

Водночас Жиглей І.В., Лайчук С.М. та Поліщук І.Р. розглядали цифровізацію як процес переходу від традиційної моделі бухгалтерського обліку до інтегрованих цифрових інформаційних систем [32]. Дослідники акцентували увагу на тому, що сучасний облік дедалі більше функціонує в умовах автоматизованих платформ, ERP-систем, електронного документообігу та цифрових реєстрів. Особливого значення, на думку авторів, набула проблема безпеки облікових даних, кіберризиків та залежності достовірності інформації від параметрів програмного середовища.

Муравський В.М. та Шевчук О.В. розглядали цифровізацію бухгалтерського обліку у контексті глобальної цифрової економіки. На їх думку, сучасний бухгалтерський облік перетворюється на інформаційну основу цифрового управління та контролю, а його функції виходять за межі традиційної реєстрації господарських операцій [80]. Автори акцентували увагу на автоматизації контрольних процедур, цифровому моніторингу господарських процесів та інтеграції облікових і аналітичних функцій.

Соколенко Л.Ф. розглядала цифровізацію як передумову трансформації організаційно-методологічних засад бухгалтерського обліку. Дослідниця підкреслила, що цифровізація є логічним етапом розвитку економічних відносин [120]. Особливого значення авторка надала зміні організації документообігу, розвитку хмарних сервісів та переходу від локальних інформаційних систем до інтегрованих цифрових платформ. Орлов І., досліджуючи цифровізацію бухгалтерського обліку через вплив технологій блокчейну, Інтернету речей та Big Data, звернув увагу на те, що цифрова економіка змінює не лише технічний інструментарій обліку, а й систему

ризиків, пов’язаних із достовірністю інформації, кіберзахистом та цифровими маніпуляціями [85].

Водночас у вітчизняній літературі недостатньо дослідженим залишається вплив цифровізації на судову економічну експертизу. Більшість наукових праць орієнтована на бухгалтерський облік, аудит або управлінські процеси, тоді як проблематика використання цифрових даних у судово-експертній діяльності лише починає формуватися як окремий науковий напрям. Дійсно, цифровізація створює нові ризики викривлення фінансової інформації. Якщо в традиційній системі обліку основним джерелом маніпуляцій були паперові документи або подвійне ведення обліку, то в цифровому середовищі фальсифікації можуть здійснюватися через модифікацію електронних баз даних, зміну параметрів автоматизованих систем, використання фіктивних цифрових транзакцій, маніпуляції електронними підписами або приховане коригування інформації в облікових програмах. Це суттєво ускладнює процес встановлення достовірності господарських операцій та потребує нових підходів до експертного дослідження.

Цифровізація також впливає на характер доказової бази у судово-економічній експертизі. Якщо раніше основними джерелами експертного дослідження були паперові первинні документи, бухгалтерські регістри та фінансова звітність, то нині дедалі більшого значення набувають електронні бази бухгалтерських програм, цифрові журнали операцій, дані ERP- та CRM-систем, електронне листування, банківські цифрові транзакції, метадані електронних документів, інформація з податкових серверів та електронних реєстрів.

Унаслідок цього обліково-аналітичне забезпечення судово-економічної експертизи перестає бути лише системою роботи з бухгалтерськими документами у традиційному розумінні. Воно трансформується у складну інформаційно-аналітичну систему, яка поєднує облікові, цифрові, аналітичні та контрольні компоненти.

Особливого значення цифровізація набуває для виявлення економічних правопорушень та фінансового шахрайства. Сучасні механізми викривлення звітності часто реалізуються через технологічні інструменти — штучне формування податкового кредиту, транзитні операції, автоматизоване дублювання документів, використання фіктивних електронних контрагентів, приховане коригування електронних реєстрів. У таких умовах судово-економічна експертиза повинна враховувати не лише економічний зміст операцій, а й цифровий механізм їх формування та відображення в інформаційних системах.

Крім того, цифровізація змінює і сам характер експертного мислення. Судовий експерт вже не обмежується аналізом окремих документів або арифметичною перевіркою показників. Експертне дослідження дедалі більше орієнтується на аналіз інформаційних потоків, взаємозв'язків між цифровими даними, реконструкцію економічних процесів та виявлення аномалій у масивах фінансової інформації. Це формує потребу у поєднанні бухгалтерських, аналітичних та цифрових компетентностей у межах судово-економічної експертизи.

Таким чином, цифровізація виступає не лише технологічною передумовою модернізації бухгалтерського обліку, а й фундаментальним фактором трансформації обліково-аналітичного забезпечення судово-економічної експертизи. Вона змінює джерела доказової інформації, методи експертного дослідження, структуру інформаційних потоків та механізми формування економічних правопорушень. Саме тому сучасна концепція обліково-аналітичного забезпечення судово-економічної експертизи повинна враховувати цифрову природу економічної інформації, інтеграцію електронних даних та необхідність адаптації експертних методик до умов цифрової економіки.

Аналіз наукових підходів дозволив виокремити основні траєкторії цифровізації бухгалтерського обліку:

– технологічну, яка зосереджується на автоматизації облікових процедур;

– інформаційно-аналітичну, у межах якої цифровізація розглядається як трансформація інформаційного середовища обліку;

– концептуально-трансформаційну, що трактує цифровізацію як зміну самої методології бухгалтерського обліку та його місця у системі цифрової економіки.

Узагальнення наведених підходів дозволило зробити висновок, що науковці розглядають цифровізацію бухгалтерського обліку у кількох взаємопов'язаних аспектах:

– як автоматизацію облікових процедур;

– як трансформацію інформаційного середовища бухгалтерського обліку;

– як зміну методології документування та контролю;

– як інтеграцію облікових систем із цифровою економікою;

– як фактор виникнення нових ризиків викривлення фінансової інформації.

Саме це зумовлює необхідність розвитку концепції обліково-аналітичного забезпечення судово-економічної експертизи з урахуванням цифрової природи сучасної економічної інформації, електронних доказів, цифрових слідів господарських операцій та ризиків інформаційних маніпуляцій.

Наступним фактором, який визначає суттєвий вплив на концепцію судової економічної експертизи є використання штучного інтелекту як у формуванні облікової інформації, так і під час виконання судової економічної експертизи.

Сама по собі автоматизація обліку є надзвичайно важливою, особливо в умовах сучасного цифрового світу, де швидкість, точність та прозорість фінансових операцій стають критичними для успішного функціонування будь-якого підприємства [218].

Управління фінансами передбачає обробку великих обсягів обліково-аналітичних даних [219]. Традиційна автоматизація обліку передбачає використання програмного забезпечення для виконання рутинних завдань, таких як обробка документів, ведення облікових записів та складання звітності. Технології ШІ крім автоматизації обліку додають інтелектуальні можливості, що дозволяють системам навчатися, аналізувати та передбачати результати на основі облікових даних.

Використання штучного інтелекту (ШІ) як для обліку, аналізу, так і відповідно судової економічної експертизи стає необхідністю через потребу в підвищенні ефективності, точності та економії ресурсів. На основі опрацьованих обліково-аналітичних даних за допомогою ШІ, керівники уже приймають оперативні та ефективні управлінські рішення в частині управління фінансами [149].

Використання технологій ШІ в системі обліково-аналітичного забезпечення формує відчутні конкурентні переваги та визначає тенденції розвитку підприємства [130]. Перспективами розвитку ШІ є революціонізація професій бухгалтера, фінансового аналітика, судового експерта, що сприятиме їх професійному зростанню, розкриваючи потенціал і підвищуючи цінність таких фахівців [147]. Факти збільшення обсягів інвестицій на запровадження технологій ШІ у систему бухгалтерського обліку та звітності суб’єктів господарювання таких країнах, як США, Китай, Великобританія, Німеччина, Японія слугують таким підтвердженням [217].

Обсяги інвестицій на інтеграцію штучного інтелекту в систему бухгалтерського обліку та звітності залежить від рівня розвитку економіки та інфраструктури відповідної країни. Серед лідерів у сфері інтеграції новітніх технологій ШІ, включаючи автоматизацію обліку та звітності є США. Серед великих технологічних компаній доцільно виділити Google, Microsoft, IBM та Oracle, які активно працюють над впровадженням штучного інтелекту у фінансову сферу, включаючи облік і звітність. Разом з тим, фінансові інститути, такі як JPMorgan Chase та Goldman Sachs, повноцінно

використовують ШІ для автоматизації облікових процесів, прогнозування фінансових показників і виявлення фінансових ризиків [195].

Обсяги інвестицій у сфері технологій штучного інтелекту в США, зростають із кожним роком завдяки високому попиту з боку корпорацій та урядових установ. У 2024 р. році обсяг інвестицій у галузь технологій штучного інтелекту в США складав більше 40 млрд.дол, зокрема через розширене використання RPA (роботизована автоматизація процесів) і інструментів для автоматичного складання звітів.

На рис. 3.1. узагальнено обсяги інвестицій на запровадження штучного інтелекту, в тому числі в систему бухгалтерського обліку передових західних країн за 2023-2025 рр.

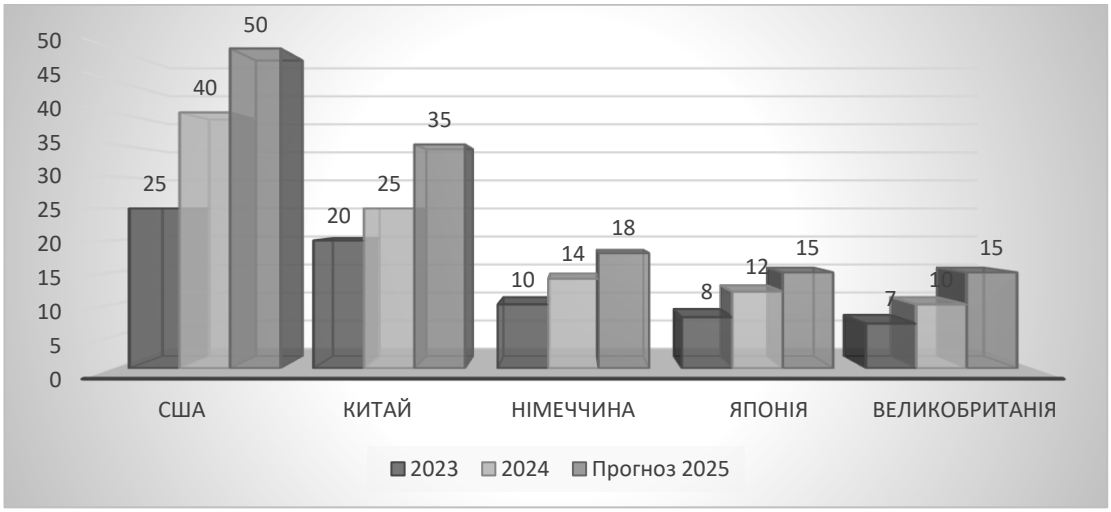

Рис. 3.1. Обсяги інвестицій на запровадження штучного інтелекту, в тому числі в систему бухгалтерського обліку передових західних країн за 2023-2025 рр., млрд. дол

Джерело: узагальнено автором за матеріалами [223]

За прогнозами на 2025 р. інвестиції у сферу ШІ для автоматизації обліку та звітності активно зростають та можуть досягти таких показників: США (45-50 млрд. дол), Китай (30-35 млрд. дол.), Німеччина: (15-18 млрд. дол), Японія (13-15 млрд. дол), Великобританія (12-15 млрд. дол).

Серед лідерів виділено Китай, який активно інвестує у розвиток ШІ, має

на меті стати глобальним лідером у цій галузі до 2030 року. Великі китайські технологічні компанії, такі як Alibaba, Tencent та Baidu, впроваджують ШІ для автоматизації фінансових процесів, включаючи облік і звітність. Китайські банки та фінансові організації активно інтегрують ШІ для оптимізації операцій та автоматизації збору та обробки фінансових даних [224].

Великобританія активно інвестує в ШІ в багатьох сферах, зокрема в облік і фінансові послуги. Лондон є важливим фінансовим центром, де багато фінансових організацій використовують ШІ для автоматизації фінансового обліку, аналізу та звітності. Великі британські банки, такі як HSBC та Barclays, вже активно використовують ШІ для автоматизації обробки рахунків, складання звітності та прогнозування фінансових результатів.

Німеччина активно інвестує в технології ШІ, особливо у виробничі та фінансові сектори. Німецькі компанії, такі як Siemens та Deutsche Bank, використовують ШІ для автоматизації фінансового обліку та оптимізації процесів звітності. Уряд Німеччини підтримує інвестиції в дослідження та розробки в галузі ШІ, зокрема через ініціативи, спрямовані на інтеграцію ШІ в державні фінанси та управлінський облік [153].

Японія активно розвиває штучний інтелект для підвищення ефективності в бізнес-процесах, включаючи облік та фінансові звіти. Японські корпорації, як Sony, Toyota та Mitsubishi, використовують ШІ для автоматизації фінансових процесів, підвищення точності фінансових прогнозів та створення інтелектуальних систем обліку. Японський уряд також підтримує інновації в цій галузі через різноманітні програми для інтеграції ШІ у фінансову сферу [146].

З огляду на зростання обсягів інвестицій у запровадження технологій штучного інтелекту, зокрема в системи автоматизації обліку, підвищення ефективності управління фінансами, зменшення витрат, цей фактор нами буде враховано при розробці концепції обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи.

Наведені нижче результати досліджень зазначають, як відбувається

трансформація технологій бухгалтерського обліку та звітності – і відповідно, обліково-аналітичне забезпечення судової економічної експертизи - під впливом штучного інтелекту.

Цао П. у своїй роботі наводить послідовну еволюцію реконструкції етапів розпізнавання елементів бухгалтерського обліку в традиційній автоматизованій системі до механізму розпізнавання облікових даних за допомогою ШІ в електронній комерції [161].

Результати дослідження Абдулли А. Х. та Альмактарі Ф. А. засвідчили, що запровадження ШІ у систему бухгалтерського обліку призведуть до повної автоматизації обліково-аналітичного процесу, підвищення достовірності, прозорості даних фінансової звітності, ефективності прийняття управлінських рішень. Однак такий підхід створює проблему в частині розмежування традиційних автоматизованих систем обліку та ШІ в системі обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи. [145]

Крім того, штучний інтелект збільшує вартість професійної діяльності, адже його впровадження призводить до зростання оплати праці, і разом з тим включає підвищення масштабованості та економію коштів, актуалізує зосередження на діяльності з вищою цінністю [202]. Тому при інтеграції технологій ШІ у діяльність судового економічного експерта важливо розуміти особливості та фінансові обмеження, варіантом подолання яких є узагальнення характеристик, виробничих потужностей та вартості інтеграції сучасних технологій ШІ в систему обліково-аналітичного забезпечення його роботи.

Залишаються об'єктивні труднощі при інтеграції технологій ШІ у систему обліково-аналітичного забезпечення, які пов'язані із витратною частиною, оптимізацією витрат, специфікою бюджетного процесу тощо. Частково проблема оцінки витратної складової при запровадженні технологій ШІ досліджена в роботі [201].

Технології ШІ у системі бухгалтерського обліку має ряд можливостей порівняно із людським ресурсом, серед яких можна виділити:

– активний перехід від «паперових» до електронних форм документообігу, зберігання даних за допомогою баз даних;

– забезпечення безперервності діяльності на основі регулярного автоматизованого резервного копіювання, зберігання архівних копій баз даних у хмарі та швидкого відновлення після непередбачених подій;

– мобільність використання баз даних, розташованих у хмарі, у будь-якій точці світу, де є Інтернет та відповідне комп'ютерне обладнання;

– автоматичне оновлення програмних продуктів провайдером без участі персоналу компанії та зменшення потреби в обслуговуванні обладнання та мереж зв'язку;

– масштабність інфраструктури в міру зростання діяльності установи;

– суттєве зниження витрат користувачів інформаційних технологій (будівництво центрів обробки даних, закупівля серверів та мережевого обладнання, закупівля програмно-апаратних рішень для забезпечення безперервності та ефективності роботи), які на себе беруть провайдери [196].

На відміну від традиційних систем автоматизації обліку, які працюють за заздалегідь визначеними правилами та алгоритмами, ШІ здатний навчатися, адаптуватися та приймати рішення на основі аналізу великих обсягів даних, що дозволяє виконувати функції, які суттєво відрізняються від класичної автоматизації обліку.

При формуванні концепції обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи необхідно враховувати відмінності між традиційною автоматизацією обліку та технологіями штучного інтелекту в системі обліково-аналітичного забезпечення, ключові з яких узагальнено в табл. 3.1.

Отже, ключовими відмінностями між традиційною автоматизацією обліку та технологіями ШІ в системі обліково-аналітичного забезпечення, є:

- самонавчання та адаптація, коли традиційні системи автоматизації працюють за жорсткими алгоритмами не можуть самостійно змінювати свою роботу, а ШІ використовує машинне навчання для самонавчання на основі наявних даних і досвіду;

Таблиця 3.1

Відмінності між традиційною автоматизацією обліку та технологіями ШІ в системі обліково-аналітичного забезпечення

Загальні відмінності	Види відмінностей	Характеристика
Самонавчання та адаптація	Автоматичне навчання категоризації операцій	ШІ самостійно аналізує транзакції, навчається їх класифікувати та автоматично розподіляє їх за відповідними обліковими категоріями
	Адаптація до нових умов	Якщо змінюються правила обліку або з'являються нові типи документів, ШІ може адаптуватися без додаткового програмування
Прогнозування та аналітика	Прогнозування грошових потоків	ШІ аналізує історичні дані та створює прогнози для майбутніх фінансових результатів або потенційних ризиків.
	Виявлення трендів та аномалій	Системи на основі ШІ ідентифікують аномальні операції, які можуть вказувати на помилки або шахрайство
Виявлення помилок і шахрайства	Аналіз транзакцій на наявність аномалій	ШІ аналізує великі обсяги даних і виділяє незвичні фінансові операції.
	Контроль дотримання політик і стандартів	ШІ автоматично перевіряє, чи відповідають облікові записи нормативним вимогам.
Інтелектуальна обробка документів	Інтелектуальне розпізнавання документів	ШІ автоматично сканує рахунки, договори, квитанції, витягуючи потрібну інформацію для обліку.
	Автоматична інтеграція в систему	Дані з документів автоматично вносяться до облікових записів без необхідності втручання людини
Роботизовані фінансові помічники	Чат-боти для фінансових запитів	ШІ-помічники надають консультації з питань обліку, податків і звітності
	Голосові помічники	Використання ШІ для голосових команд при пошуку облікової інформації або створенні звіті
Розширена аналітика та візуалізація	Побудова інтерактивних дашбордів	Аналіз великих обсягів даних і візуалізація ключових показників
	Автоматичні рекомендації	ШІ пропонує оптимальні рішення для покращення фінансової діяльності
Глибока інтеграція	Об'єднання даних з ERP, CRM та податкових систем	ШІ інтегрує дані з різних джерел для комплексного аналізу.
	Синхронізація в реальному часі	Постійне оновлення фінансових даних

Джерело: узагальнено автором за матеріалами [196; 206]

- прогнозування та аналітика, де традиційні автоматизовані системи

можуть створювати звіти на основі існуючих даних, але не можуть робити прогнози або виявляти приховані закономірності;

- автоматичне виявлення помилок і шахрайства, коли традиційні системи автоматизації працюють на основі фіксованих правил контролю, при цьому ШІ здатний аналізувати дані в реальному часі та виявляти нетипові операції, які можуть свідчити про шахрайство або помилки;

- інтелектуальна обробка документів, за яких традиційні системи автоматизації вимагають ручного введення даних, а ШІ може автоматично зчитувати та обробляти документи завдяки технологіям розпізнавання символів (OCR) і машинного навчання;

- роботизовані фінансові помічники, коли традиційні системи автоматизації не можуть взаємодіяти з користувачами в режимі реального часу, ШІ забезпечує роботу цифрових помічників, які відповідають на запити та допомагають в облікових завданнях;

- розширена аналітика та візуалізація, де традиційні системи надають статичні звіти, при цьому ШІ дозволяє створювати динамічні та інтерпретовані аналітичні звіти з рекомендаціями;

- глибока інтеграція, за якої традиційні системи мають обмежену комунікацію, а ШІ забезпечує багатовекторну інтеграцію з різними програмами й платформами для об'єднання даних.

Таким чином, ШІ не лише повноцінно автоматизує обліково-аналітичні процеси, але й робить їх інтелектуальними, адаптивними та ефективними, що дозволяє приймати обґрунтовані управлінські рішення суб’єктами господарювання. Такі можливості доцільно використати і врахувати при розробці концепції обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи.

Оскільки технології ШІ трансформують облікові та аналітичні процеси, нами узагальнено найбільш поширені технології ШІ за функціональним призначенням, що відображено у табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Технології ШІ, які використовуються в аналітичних та облікових процесах суб'єктів господарювання

Назва	**Характеристика**	**Функції**	**Останні зміни**
1	2	3	4
QuickBooks Online Advanced (Intuit)	Хмарна бухгалтерська система для малого та середнього бізнесу з елементами штучного інтелекту	Автоматична категоризація операцій. Прогнозування грошових потоків. Розпізнавання витрат та доходів на основі історичних даних. Інтеграція з банківськими рахунками для автоматичного оновлення транзакцій	Покращений модуль аналітики на основі машинного навчання для рекомендацій з оптимізації витрат
Xero AI	Бухгалтерський сервіс, що активно використовує ШІ для автоматизації фінансового обліку	Автоматичне зчитування документів за допомогою OCR. Прогнозування фінансових результатів та бюджетування. Виявлення аномалій у транзакціях. Інтеграція з аналітичними дашбордами	Інтеграція з інструментами для фінансового планування в реальному часі, що дозволяє будувати прогнози на основі поточних даних
Zoho Books AI	Хмарна система обліку з можливостями ШІ для державних установ	Автоматизація рутинних бухгалтерських завдань (введення, обробка рахунків). Виявлення помилок у фінансових звітах. Прогнозування витрат і доходів. Вбудовані аналітичні інструменти для побудови звітів та рекомендацій	Покращена інтеграція з іншими системами через API для консолідації фінансових даних
Microsoft Dynamics 365 Finance	Потужна ERP-система для великих компаній з інтегрованими ШІ-алгоритмам	Прогнозування фінансових результатів та автоматичне бюджетування. Аналіз ефективності витрат і оптимізація робочих процесів. Виявлення ризиків та аномалій у фінансових даних. Автоматичне складання фінансових звітів у режимі реального часу	Використання Azure AI для прогнозування й оптимізації фінансових потоків
Oracle NetSuite AI	Хмарна ERP-система для фінансового управління з можливостями ШІ	Прогнозування обігових коштів. Автоматичне оновлення бухгалтерських записів. Аналітика витрат та доходів у реальному часі. Машинне навчання для оптимізації фінансових операцій	Інтеграція з Oracle AI для глибокої аналітики та управління ресурсами

Продовження табл.3.2

1	2	3	4
IBM Watson Analytics	Потужний сервіс для обробки та аналітики великих обсягів фінансових даних на основі ШІ	Аналіз трендів та виявлення закономірностей у фінансових показниках. Автоматичне прогнозування бюджетів та витрат. Інтелектуальні рекомендації для підвищення ефективності обліку	Вдосконалена функція Natural Language Processing (NLP) для створення фінансових звітів на основі запитів користувача
UiPath (RPA + AI)	Система роботизованої автоматизації процесів (RPA), інтегрована зі штучним інтелектом для обліку	Автоматизація обробки рахунків-фактур та фінансових документів. Розпізнавання та класифікація фінансових транзакцій. Швидке виконання рутинних операцій обліку з мінімальним втручанням людини	Інтеграція з AI Builder для інтелектуального аналізу даних та зменшення помилок
Tableau + Einstein Analytics (Salesforce)	Аналітична платформа для глибокого аналізу фінансових та облікових даних із ШІ-алгоритмами	Автоматичне створення аналітичних звітів. Прогнозування витрат, доходів і можливих ризиків. Візуалізація даних з інтегрованими рекомендаціями на основі ШІ	Інтеграція з Einstein GPT для формування звітів і рекомендацій у текстовому форматі на основі запитів

Джерело: складено автором за матеріалами [194; 221]

Перед тим, як розглядати фактор штучного інтелекту при формуванні концепції обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, варто враховувати не лише потужність технологій, але і їх вартість інтеграції в таку діяльність. Для нашої країни це питання стає критичним в умовах військової агресії. Тому доцільним є проведення аналізу середньої вартості інтеграції технологій на основі ШІ в систему обліково-аналітичного забезпечення на прикладі підприємств. Результати такого аналізу узагальнено в табл. 3.3.

Як видно з даних таблиці, такі технології Oracle NetSuite AI, UiPath (RPA + AI), QuickBooks Online Advanced (Intuit), Microsoft Dynamics 365 Finance, Tableau + Einstein Analytics (Salesforce) мають досить високу вартість, що для переважної більшості підприємств на етапі початкової інтеграції є недоцільним або критичним.

Таблиця 3.3

Середня вартість інтеграції технологій на основі ШІ в систему обліково-аналітичного забезпечення

Назва	Середня вартість інтеграції
Oracle NetSuite AI	Базові підписка: 999 дол/місяць (базова плата за платформу). Вартість за кожного додаткового користувача: 99 дол–150 дол/місяць. Впровадження та налаштування: залежно від складності процесу: від 10,000 дол до 100,000 дол/одноразово. Додаткові модулі та функції: Розширена автоматизація на основі ШІ: може збільшити вартість на 20–30%.
UiPath (RPA + AI)	UiPath Studio: від 350 дол/рік за користувача. UiPath Orchestrator: від 2,000 дол/рік за основну ліцензію. UiPath Robot: від 1,500 дол/рік за робот (Attended) та від 4,000 дол/рік (Unattended). AI Fabric та AI Center: від 10,000 дол/рік.
QuickBooks Online Advanced (Intuit)	Базова підписка: 200 дол/місяць Кількість користувачів: до 25 користувачів одночасно. Додаткові витрати: підключення додаткових інструментів (наприклад, HubSpot, Salesforce, Expensify) Навчання персоналу: від 500 дол до 2,000 дол для великих команд.
Microsoft Dynamics 365 Finance	Базова вартість: 180 дол/місяць на одного користувач Розширені модулі до 300 дол/місяць на користувача. Загальні витрати на впровадження для великих комерційних організацій можуть сягати від 50,000 дол до 200,000 дол, включно з налаштуванням, підтримкою та навчанням.
Tableau + Einstein Analytics (Salesforce)	Tableau: Tableau Creator: 70 дол/місяць Tableau Explorer:35 дол/місяць; Tableau Viewer: 12 дол/місяць Salesforce Einstein Analytics: Einstein Analytics Plus: 75–150 дол/місяць CRM Analytics Plus: 125 дол/місяць Einstein Analytics Platform: 250 дол/місяць
Xero AI	Базова вартість від 14 дол/місяць - 54 дол/місяць (Premium). AI-функції доступні в усіх тарифах, за розширені прогнози й аналітику доплата додатково 7 дол/місяць з Xero Analytics Plus.
Zoho Books AI	Базова вартість 15 дол/місяць (Standard). AI-функції з автоматизацією та прогнозною аналітикою доступні у планах Premium (60 дол/місяць). Повна вартість залежить від кількості користувачів, інтеграцій та обсягу автоматизації. Zoho Books є одним із найбільш доступних рішень.
IBM Watson Analytics	Базова вартість: 0 дол для початкових тестових версій. Для повноцінних функцій аналітики і ШІ вартість може варіюватися від 99 дол/місяць (Standard) до 500 дол/місяць (Premium) для більш розширених можливостей. Для великих організацій та спеціалізованих рішень, ціна може змінюватися в залежності від обсягу та налаштування платформи.

Джерело: узагальнено на основі матеріалів[179].

Технологія IBM Watson Analytics для початкових тестових версій є безкоштовною, але у подальшому використанні очевидно, використання такої технології передбачає щомісячні витрати від 99 дол/місяць (Standard) до 500 дол/місяць.

Менш вартісними нами виділено технології:

- Xero AI, вартість варіюється від 14 дол/місяць - 54 дол/місяць, розширені прогнози й аналітика коштуватимуть додатково 7 дол/місяць;

- Zoho Books AI, вартість варіюється від 15 дол/місяць - 60 дол/місяць.

З огляду на зазначене, останні дві технології Xero AI та Zoho Books AI по вартості є найбільш прийнятними для використання. Однак враховуючи можливості, які є практично ідентичними, доходимо висновків, що саме технологія Zoho Books AI є одним із найбільш доступних рішень та підходить як для підприємств з обмеженим бюджетом, так і може розглядатись для її впровадження в роботу судової економічної експертизи.

Вплив штучного інтелекту на автоматизацію системи обліково-аналітичного забезпечення підприємств є значним та багатогранним. Штучний інтелект трансформує традиційні методи ведення бухгалтерії та фінансового аналізу, покращуючи ефективність, точність, прозорість та оперативність облікових процесів.

Серед основних факторів впливу штучного інтелекту на системи обліково-аналітичного забезпечення дослідники виділяють автоматизацію обробки первинної документації, облікових процесів, покращення точності даних та зниження помилок, аналіз даних та прогнозування, підвищення прозорості даних підзвітності та звітності, виявлення фінансових порушень та оптимізація бюджетного процесу [203]. Ці фактори впливу штучного інтелекту на систему обліково-аналітичного забезпечення суб’єктів господарювання, відображені на рис. 3.2., нами буде враховано при формуванні концепції забезпечення судової економічної експертизи.

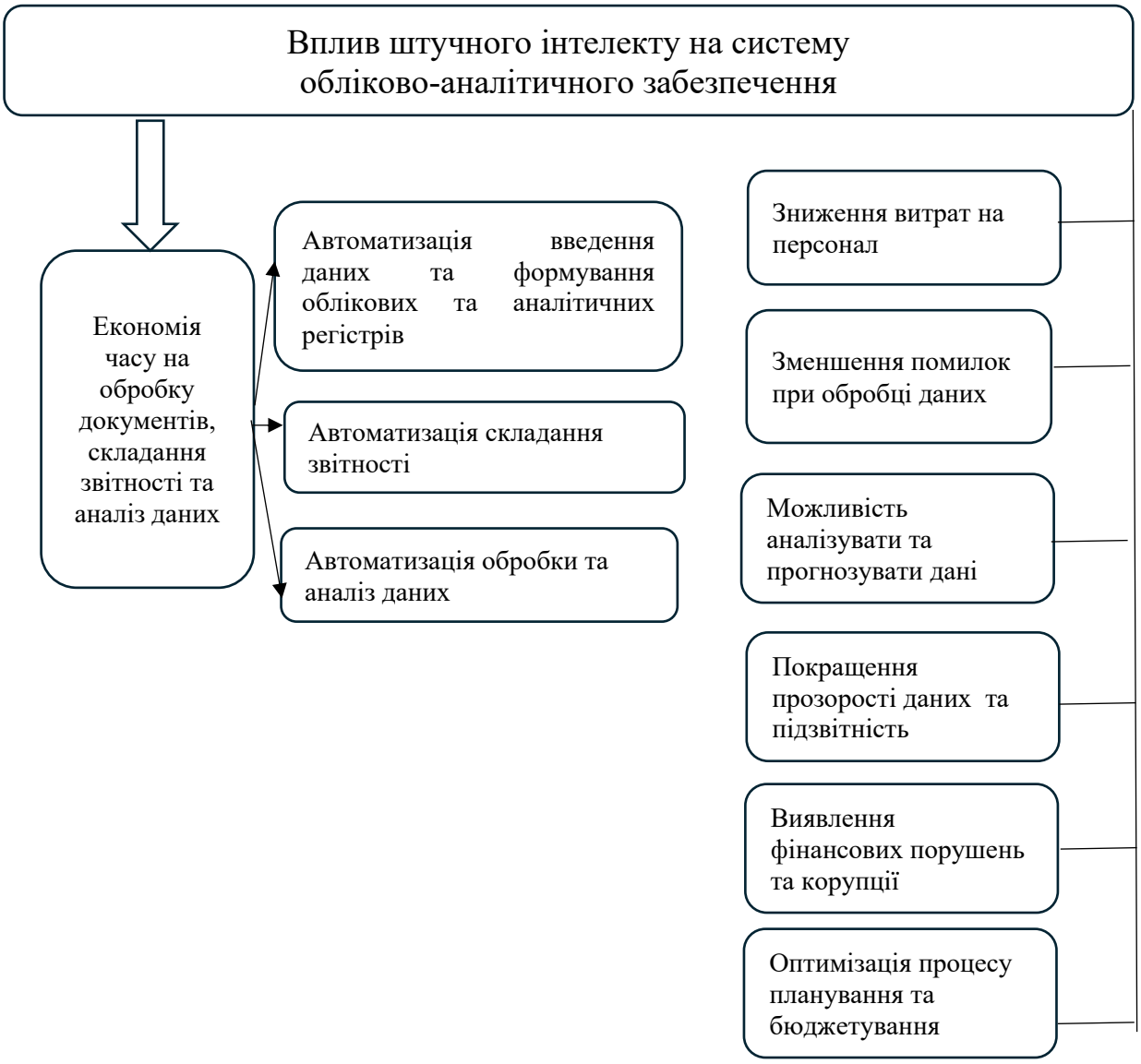

Рис. 3.2. Фактори впливу штучного інтелекту на систему обліково-аналітичного забезпечення суб'єктів господарювання

Джерело: власна розробка автора

Серед наведених на рисунку 3.2. ключових факторів доцільно виділити ті, які призводять до економії часу на обробку документів, складання звітності та аналіз даних, а саме: автоматизація введення даних та формування облікових та аналітичних регістрів, автоматизація складання звітності, автоматизація обробки та аналіз даних.

Фактор воєнного стану є одним із визначальних зовнішніх чинників, що впливає на сучасний розвиток системи обліково-аналітичного забезпечення судово-економічної експертизи. Це підтверджено результатами опитування експертів, представленими в п. 2.2. даної роботи. Повномасштабна військова агресія спричинила суттєву трансформацію економічних процесів, механізмів державного регулювання, порядку здійснення господарської діяльності, податкового адміністрування, бюджетного фінансування, валютного контролю, публічних закупівель та облікового відображення відповідних операцій. У зв'язку з цим змін зазнало і середовище функціонування судової економічної експертизи, оскільки її предмет безпосередньо пов'язаний із дослідженням фінансово-господарських процесів, які документально фіксуються у системі бухгалтерського обліку та звітності.

В умовах воєнного стану особливого значення набули питання документального підтвердження операцій із державними та міжнародними коштами, закупівлями для потреб оборони, гуманітарною допомогою, релокацією підприємств, компенсацією збитків, обліком втраченого або знищеного майна, а також дослідження економічних правопорушень, пов'язаних із використанням бюджетних ресурсів. Відповідно, трансформація законодавства у сфері бухгалтерського обліку, оподаткування, державного фінансового контролю та кримінального процесу безпосередньо впливає на інформаційну базу та методичний інструментарій судово-економічної експертизи.

За той час, коли наша країна протистоїть військовій агресії, суттєво зросла кількість кримінальних проваджень, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів, корупцією з оборонними закупівлями, зловживаннями з гуманітарною допомогою, шахрайством щодо відновлення зруйнованого майна, привласненням міжнародного фінансування, приховуванням активів, ухиленням від оподаткування, фіктивними фінансово-господарськими операціями.

Це об’єктивно розширило предметне поле судово-економічної експертизи та вплинуло на практичні аспекти обліково-аналітичного забезпечення за всіма трьома її спеціальностями — як у сфері дослідження бухгалтерських документів, так і при аналізі економічної діяльності чи фінансово-кредитних операцій.

Разом із тим, попри очевидний вплив воєнного стану на практику здійснення судово-економічних експертиз, на нашу думку, концептуальні засади розвитку обліково-аналітичного забезпечення не можуть формуватися виключно крізь призму воєнних умов. Воєнний стан є надзвичайним та тимчасовим фактором, який змінює окремі параметри економічного середовища, однак не повинен визначати довгострокову наукову траєкторію розвитку судово-економічної експертизи як спеціальної галузі знань.

Формування концепції обліково-аналітичного забезпечення судово-економічної експертизи повинно ґрунтуватися на більш широких та системних закономірностях розвитку економічної науки, бухгалтерського обліку, цифрових технологій, фінансового контролю, доказового процесу та інформаційних систем. Саме тому поряд із впливом воєнного стану визначальними чинниками розвитку залишаються цифровізація економіки, інформатизація облікових систем, розвиток інформаційних технологій, інтеграція міжнародних стандартів, поширення цифрових доказів, використання великих масивів даних, розвиток аналітичних інструментів та технологій штучного інтелекту.

Таким чином, воєнний стан доцільно розглядати як важливий фактор трансформації сучасної практики судово-економічної експертизи, який впливає на зміст обліково-аналітичного забезпечення, характер економічних правопорушень та структуру експертних завдань. Водночас вважаємо, що наукова концепція судово-економічної експертизи не може формуватися виключно на основі умов воєнного часу, оскільки її розвиток повинен мати системний, довгостроковий та методологічно стійкий характер, орієнтований

не лише на кризові явища, а й на загальні тенденції трансформації економічного середовища та судово-експертної діяльності.

3.2. Концепція обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи

Узагальнення теоретичних положень дослідження, а також аналіз сучасного стану нормативного та методичного забезпечення судово-економічної експертизи за окремими видами спеціальностей, проведені у межах даної роботи, дали змогу обґрунтувати концепцію обліково-аналітичного забезпечення судово-економічної експертизи з урахуванням особливостей професійного судження судового експерта залежно від спеціальності, у межах якої здійснюється експертна діяльність.

В основі даної концепції нами покладено два важливих елемента – спочатку модель обліково-аналітичного забезпечення, адже вона вже є сформованим поняттям в обліковій науці, а потім додано професійне судження судового експерта відповідно до виду економічної спеціальності експертного дослідження.

У науковій літературі сформовано значну кількість підходів до побудови моделей обліково-аналітичного забезпечення, які відрізняються як за складом елементів, так і за логікою їх взаємозв’язку. Це зумовлено насамперед тим, що такі моделі розробляються для різних об’єктів дослідження - управління підприємством, окремих видів діяльності, стратегічного розвитку, контролю, аудиту тощо. Відповідно, змінюється як функціональне призначення обліково-аналітичної системи, так і її структурні компоненти.

Узагальнення існуючих підходів дозволило виділити кілька типових напрямів побудови моделей обліково-аналітичного забезпечення.

По-перше, поширеним є підхід, за яким обліково-аналітичне забезпечення розглядається як підсистема управління, що забезпечує

інформаційну підтримку прийняття рішень [11; 115]. У межах цього підходу ключовими елементами виступають:

- об’єкти бухгалтерського обліку;
- інформаційні потоки;
- прямі та зворотні зв’язки між обліком і управлінням;
- вплив на ефективність управлінських рішень.

Такі моделі орієнтовані на інтеграцію обліку в систему управління та підкреслюють його сервісну функцію.

По-друге, у наукових дослідженнях широко представлений функціональний підхід, відповідно до якого обліково-аналітичне забезпечення розглядається через реалізацію управлінських функцій (планування, організація, контроль, аналіз) [84]. У цьому випадку структура моделі визначається функціональними завданнями відповідної діяльності (наприклад, зовнішньоекономічної), а облік виступає інструментом реалізації цих функцій.

По-третє, окрему групу становлять моделі, побудовані за принципом процесного підходу, де основна увага приділяється етапам здійснення певної діяльності (наприклад, експортно-імпортних операцій) [51, 21]. У таких моделях елементами виступають етапи процесу, відповідні облікові та контрольні процедури, механізми управління ризиками, інформаційне забезпечення кожного етапу.

По-четверте, існують концептуальні моделі, які мають більш узагальнений характер і включають мету, принципи, функції, суб’єкти та об’єкти, форми реалізації діяльності [14].

Такі моделі спрямовані на теоретичне узагальнення системи обліково-аналітичного забезпечення і формують методологічну основу подальших прикладних розробок.

Аналіз зазначених підходів дозволяє зробити висновок, що склад і структура елементів моделей обліково-аналітичного забезпечення залежать від п’яти основних факторів, таких як об’єкт забезпечення, цільове

призначення, користувачі інформації, рівень аналітичної складності, нормативне середовище.

Об’єкт обліково-аналітичного забезпечення може бути дуже різноманітним (зовнішньоекономічна діяльність, виробництво, бюджетні процеси, судова експертиза тощо). Він визначає склад інформаційних джерел, специфіку облікових даних та характер аналітичних процедур.

Цільове призначення моделі обліково-аналітичного забезпечення може бути орієнтованим на управління та його функції контролю, аналізу і доказування (як у судовій експертизі). Відповідно змінюється і структура моделі. Користувачі інформації у випадку управління, аудиту – це менеджмент, ті, кого наділено найвищими повноваженнямии, аудитори, наглядові органи, у випадку судової експертизи – суд, слідство чи треті сторони. Ці фактори визначають вимоги до змісту та форми інформації.

Рівень аналітичної складності впливає на побудову моделі обліково-аналітичного забезпечення, які можуть бути описовими (інформаційними), аналітичними, реконструктивними (здатними відтворювати процеси).

Нормативне середовище є важливим для судової економічної експертизи, де діяльність експерта жорстко регламентована. На відміну від більшості існуючих моделей, орієнтованих на управління або аналіз діяльності підприємства, обліково-аналітичне забезпечення судово-економічної експертизи має специфічну мету — формування доказової інформації для судового процесу. Саме ця особливість визначає необхідність іншого підходу до структурування моделі.

Запропонована нами концепція обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, що базується на трьох типах експертного мислення, а саме документально-перевірочному, аналітико-інтерпретаційному та фінансово-реконструктивному, обрана з огляду на такі міркування.

По-перше, вона враховує диференціацію об’єктів експертизи, які суттєво відрізняються за своєю природою залежно від видів економічних спеціальностей судового експерта:

- облікові дані (експертна спеціальність 11.1);
- економічна діяльність (експертна спеціальність 11.2);
- фінансово-кредитні операції (експертна спеціальність 11.3).

По-друге, модель відображає різні рівні складності обліково-аналітичного забезпечення від простого підтвердження фактів до аналітичної інтерпретації, і далі до реконструкції економічних процесів або виявлення викривлень та шахрайства.

По-третє, вона враховує специфіку доказової функції судової експертизи, яка відрізняє її від управлінських і аналітичних систем. У межах цієї функції важливими є не лише дані, а й логіка та методика їх обробки, спосіб формування експертних висновків, рівень обґрунтованості доказів. На противагу аудиту, діяльність якого регламентована стандартами, судова економічна експертиза за основу діяльності отримує затверджені методики, яких недостатньо через множину об’єктів експертизи і різноманітність її завдань.

По-четверте, запропонований підхід дозволяє інтегрувати різні наукові підходи, що охоплюють документальний (традиційний облік та звітність), аналітичний (економічний аналіз) та реконструктивний (судова експертиза).

Таким чином, різноманітність моделей обліково-аналітичного забезпечення зумовлена різноманітністю об’єктів, цілей та умов їх застосування. На нашу думку, для судово-економічної експертизи, як специфічного виду діяльності, доцільним є використання такої моделі, яка враховує одночасно характер експертних завдань, тип об’єкта дослідження, рівень аналітичної складності та доказову спрямованість результатів.

Саме тому нами запропонована концепція, побудована на основі типів професійного судження судового експерта, яка дозволяє найбільш повно

відобразити специфіку обліково-аналітичного забезпечення судово-економічної експертизи та забезпечити її методологічну цілісність.

В якості теоретичних засад даної концепції нами покладено необхідність переосмислення обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи як динамічної багаторівневої системи, що не обмежується сукупністю джерел інформації та методичних прийомів, а включає також типологію експертного мислення як визначальний фактор формування висновку.

Традиційно обліково-аналітичне забезпечення розглядається як система облікових даних, аналітичних процедур, методичних підходів, що детально описано вище. Однак такий підхід є недостатнім для пояснення відмінностей у формуванні експертних висновків, специфіка яких визначається не лише завданнями, поставленими перед експертом слідством або судом, а й сукупністю інших чинників, зумовлених видом спеціальності судово-економічної експертизи. У зв'язку з цим нами розроблена концепція, відповідно до якої обліково-аналітичне забезпечення судово-економічної експертизи є функцією не лише інформаційної бази та методів, але й типу експертного мислення, що визначає спосіб трансформації даних у доказову інформацію.

Цей підхід узгоджується з позиціями зарубіжних дослідників у сфері судової бухгалтерії (forensic accounting). Зокрема, Сільверстоун Г.зазначає, що експерт у сфері фінансових розслідувань не обмежується перевіркою фактів, а «реконструює економічну реальність на основі фрагментарних даних» [213]. Аналогічно, Нігріні М. підкреслює, що сучасна фінансова експертиза базується на переході «від перевірки до виявлення закономірностей і аномалій» [200].

У сучасних умовах розвитку судово-економічної експертизи дедалі більшого значення набуває не лише інформаційна та методична складова експертної діяльності, а й інтелектуальний механізм формування експертного висновку. Саме тому запропонована концепція обліково-аналітичного

забезпечення ґрунтується на переосмисленні його сутності як динамічної багаторівневої системи, у межах якої визначальне значення має професійне судження судового експерта. Це дозволяє відійти від сприйняття судово-економічної експертизи виключно як технічної процедури перевірки документів та розглядати її як складний процес професійного пізнання економічної реальності.

Категорія професійного судження найбільш ґрунтовно розроблена в теорії та практиці аудиту. Відповідно до Міжнародних стандартів аудиту професійне судження визначається як застосування відповідних знань, досвіду та професійної компетентності при прийнятті обґрунтованих рішень щодо дій аудитора в конкретних обставинах завдання [72]. Такий підхід закріплений у МСА 200 «Загальні цілі незалежного аудитора та проведення аудиту відповідно до Міжнародних стандартів аудиту», де підкреслюється, що аудитор не може діяти виключно механічно або формально, оскільки оцінка доказів, суттєвості, ризиків та економічного змісту операцій завжди потребує професійної інтерпретації.

У науковій літературі професійне судження розглядається як інтелектуальний результат аналітичної діяльності фахівця, сформований на основі спеціальних знань, досвіду, нормативного регулювання та оцінки конкретних обставин. Зокрема, Роберт Х. Ештон наголошував, що професійне судження виникає в умовах невизначеності та необхідності оцінки альтернативних пояснень економічних фактів [154]. Шиппер К. підкреслювала, що професійне судження є невід’ємним елементом застосування принципово-орієнтованих стандартів, оскільки економічна реальність не може бути повністю формалізована через жорсткі алгоритми або правила [212]. Усатенко О.В., Пашкевич М.С. визнали, що дотримання стандартів ведення бухгалтерського обліку та завтності вимагає застосоування професійного мислення та оцінок. [128]

Аналогічна природа професійного судження простежується і в судово-економічній експертизі. Судовий експерт не лише здійснює технічну

перевірку документів, а й інтерпретує взаємозв’язки між господарськими операціями, оцінює їх економічну сутність, встановлює відповідність між документальним оформленням та фактичним змістом діяльності. Особливо це проявляється у випадках дослідження фіктивних операцій, викривлення фінансової звітності, безтоварних операцій, прихованого руху активів або маніпулювання податковими показниками, де прямі докази часто мають фрагментарний або суперечливий характер.

У цьому контексті професійне судження судового експерта фактично виступає формою спеціалізованого експертного мислення, яке забезпечує перехід від окремих документальних фактів до встановлення економічної сутності досліджуваних процесів. На відміну від звичайного бухгалтерського аналізу, таке судження формується в умовах процесуального обмеження, доказового значення висновку та необхідності забезпечення об’єктивності й наукової обґрунтованості результатів дослідження.

Водночас, на відміну від аудиту, де професійне судження орієнтоване переважно на оцінку достовірності фінансової звітності та аудиторського ризику, у судово-економічній експертизі воно набуває доказового характеру. Експертне судження спрямоване не лише на оцінку економічної інформації, а й на встановлення фактів, які можуть мати юридичне значення для кримінального, цивільного або господарського провадження. Саме тому професійне судження у системі обліково-аналітичного забезпечення судово-економічної експертизи нами розглядається як окремий елемент концепції, що поєднує інформаційні, методичні та когнітивні аспекти експертної діяльності.

Першому, базовому рівню за змістом експертної діяльності за спеціальністю 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності» відповідає документально-перевірочний тип професійного судження. Його сутність проявляється в тому, що по - перше, він є базовим, характерним для усіх інших видів економічних спеціальностей судової експертизи і, по - друге, орієнтований на встановлення фактичних обставин,

перевірку достовірності облікових даних, підтвердження або спростування конкретних фактів (рис. 3.3.).

Орієнтація судово-економічної експертизи на встановлення фактичних обставин ґрунтується на загальновизнаному положенні про те, що судова бухгалтерія є процесом визначення фактів у межах судового розгляду [8]. Зокрема, у науковій літературі зазначається, що експертне дослідження спрямоване на «визначення і встановлення фактів у підтримку судового процесу». Подібну позицію займають Крамблі Л. та інші дослідники, які підкреслюють, що основна мета судово-бухгалтерської експертизи полягає саме у фактичному встановленні обставин економічних правопорушень [164].

У вітчизняній науковій традиції ця ідея також є базовою: судово-економічна експертиза розглядається як дослідження, спрямоване на встановлення обставин справи на основі спеціальних знань [138].

Функція перевірки достовірності облікової інформації є класичною для аудиту і трансформується у судовій експертизі в більш жорстку доказову форму. Зокрема, відповідно до підходу Болоньї Д., Ліндквіста Р., Веллса Дж. судова бухгалтерія передбачає застосування «аудиторських процедур для перевірки фінансових даних у контексті доказування» [157]. Аналогічно, у роботах Г. Сільверстоуна зазначається, що судовий експерт використовує облікові та аудиторські інструменти для збору та оцінки доказової інформації, що підтверджує або спростовує достовірність фінансових даних [213]. У вітчизняній практиці це відповідає традиційному розумінню судової економічної експертизи як процесу документальної перевірки господарських операцій.

Судово-економічна експертиза у своїй класичній формі орієнтована на формування висновку типу «підтверджується - не підтверджується», що відображає її доказову природу. Як зазначає Зісман А., експертне дослідження полягає у «зіставленні доказів із встановленими критеріями для визначення їх відповідності» [222]. Крім того, відповідно до позиції Сінглтона Т. В., судова бухгалтерія передбачає збір доказів для доведення або заперечення наявності

КОНЦЕПЦІЯ: обліково-аналітичне забезпечення судової економічної експертизи поєднує інформаційну базу, методи, типи експертного професійного судження, що визначає спосіб трансформації даних у доказову інформацію за видами економічних експертних спеціальностей.

ЗМІСТ зміст експертної діяльності за відповідною спеціальністю залежить від типу професійного судження, за допомогою якого формується експертний висновок.

ХАРАКТЕРИСТИКА

1) Документально-перевірочний тип професійного судження (спеціальність 11.1):
встановлення фактичних обставин;
перевірка достовірності облікових даних;
підтвердження або спростування конкретних фактів.

2) Аналітико-інтерпретаційний тип професійного судження (спеціальність 11.2):
розкриття економічного змісту операцій;
встановлення причинно-наслідкових зв'язків;
оцінка доцільності господарських рішень.

3) Фінансово-реконструктивний тип професійного судження (спеціальність 11.3):
відтворення фінансових потоків;
реконструкція економічних процесів;
виявлення прихованих схем.

Роль професійного судження у обліково-аналітичному забезпеченні

1. *Документально-перевірочний тип (спеціальність 11.1):* формує первинний рівень обліково-аналітичного забезпечення. Він забезпечує:
   доказову базу;
   об'єктивність;
   формальну визначеність висновків.
2. *Аналітико-інтерпретаційний тип (спеціальність 11.2)*:
   розширює межі експертного дослідження;
   дозволяє оцінювати економічну доцільність;
   формує змістовне наповнення висновків.
3. *Фінансово-реконструктивний тип (спеціальність 11.3):*
   забезпечує глибину дослідження;
   дозволяє виявляти складні фінансові механізми та взаємозвязки;
   формує діагностичні та прогностичні висновки.

Рис. 3.3. Концептуальні засади обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи. *Джерело:* власна розробка автора

шахрайства [215]. Таким чином, підтверджувальна функція є ключовою ознакою професійного судження документально-перевірочного типу.

У цьому випадку обліково-аналітичне забезпечення має формалізований характер, а основною одиницею аналізу виступає документ.

Характерними рисами цього рівня експертної діяльності є домінування процедур зіставлення і перевірки, використання нормативних критеріїв, мінімальний рівень інтерпретації, орієнтація на однозначний результат.

Науковим підґрунтям, що виступає обгрунтуванням даного підходу є підхід, характерний класичній школі бухгалтерського контролю. Зокрема, у працях Віттінгтона Р. наголошується, що перевірка достовірності фінансової інформації ґрунтується на «доказах, отриманих шляхом систематичного зіставлення документів» [220]. В українській науці подібні підходи простежуються у роботах, присвячених судово-бухгалтерській експертизі, де акцент робиться на документальній перевірці як основному методі [8].

Цей тип професійного судження судового експерта формує первинний рівень обліково-аналітичного забезпечення, без якого неможливі більш складні форми аналізу. Він забезпечує доказову базу, що відповідає завданням слідства чи суду, об’єктивність, формальну визначеність експертних висновків.

Наступним рівнем обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, як відображено на рис. 3.3. є рівень для спеціальності 11.2 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій», де застосовується аналітико-інтерпретаційний тип професійного судження. Цей тип професійного судження орієнтований на розкриття економічного змісту операцій, встановлення причинно-наслідкових зв’язків, оцінку доцільності господарських рішень і відображення їх у експертному висновку.

Розкриття економічного змісту операцій в ході експертного дослідження грунтується на підході, який домінує у сучасній теорії обліку. Відповідно до

нього облікова інформація повинна відображати економічну сутність операцій. Зокрема, Хендріксен Е. С. наголошував, що фінансова інформація має передавати «економічну реальність, а не лише юридичну форму». У судовій бухгалтерії ця ідея трансформується у необхідність аналізу операцій «за їх фактичним економічним змістом» [176], що підтверджується визначенням, де судовий експерт інтерпретує фінансові дані для встановлення реальної сутності подій.

У вітчизняній науці це відповідає підходам, згідно з якими судова експертиза повинна виходити за межі формального аналізу документів.

Аналітична функція судової економічної експертизи за спеціальністю 11.2. передбачає не лише фіксацію фактів, а й пояснення їх виникнення, тобто встановлення причинно-наслідкових зв’язків. Як зазначається у сучасних зарубіжних дослідженнях, судова бухгалтерія (forensic accounting) включає аналіз фінансових даних з метою встановлення зв’язків між операціями, діями суб’єктів і їх наслідками [151, 165]. Цю ідею підтримує Нігріні М., який розглядає аналітичні процедури як інструмент виявлення закономірностей та аномалій у фінансових даних [200]. Таким чином, експерт переходить від простого встановлення фактів до пояснення механізмів їх виникнення.

Аналітико-інтерпретаційний тип професійного судження передбачає також оцінку економічної обґрунтованості дій суб’єктів господарювання, інакше – надає оцінку доцільності господарських рішень в рамках запитань слідства чи суду.

Зокрема, у працях Джонса М. підкреслюється, що фінансовий аналіз дозволяє «інтерпретувати результати діяльності та оцінювати ефективність рішень» [185, 186]. У судовій бухгалтерії це проявляється у здатності експерта формувати висновки щодо економічної доцільності операцій, ефективності використання ресурсів, обґрунтованості управлінських рішень.

Ми не ототожнюємо судову бухгалтерію (forensic accounting) з судовою економічною експертизою, про що було зазначено у розділі 1 даної дисертації. У вітчизняних дослідженнях ця функція пов’язується з розширенням ролі

експерта як аналітика економічних процесів. Обліково-аналітичне забезпечення набуває тут змішаного характеру, поєднуючи документальну базу з аналітичними моделями. Його характерними рисами можна назвати зростання ролі економічного аналізу, використання порівняльних і коефіцієнтних методів, необхідність професійного судження при виконанні оцінок, багатоваріантність інтерпретацій в рамках завдання слідства чи суду.

Цей підхід узгоджується з концепцією «substance over form», що широко використовується у міжнародній практиці, тобто принцип превалювання сутності над формою, реалізований у вітчизняному законодавстві з бухгалтерського обліку [65]. Так, Хендріксен Е. С. зазначав, що облікова інформація повинна відображати «економічну сутність операцій, а не лише їх юридичну форму» [176], а Джонс М. підкреслював, що фінансовий аналіз є «інструментом інтерпретації, який дозволяє перетворити дані на економічні висновки» [185].

Аналітико-інтерпретаційний тип професійного судження забезпечує другий рівень обліково-аналітичного забезпечення, який розширює межі експертного дослідження, дозволяє оцінювати економічну доцільність, формує змістовне наповнення висновків (рис. 3.3.).

Сутність типу професійного судження за спеціальністю 11.3 «Дослідження документів фінансово-кредитних операцій») названого нами фінансово-реконструктивним, є найбільш складним. Професійне мислення судового експерта, який працює за спеціальністю 11.3. спрямоване на відтворення фінансових потоків, реконструкцію економічних процесів, виявлення прихованих схем. Тут судова економічна експертиза орієнтована на реконструкцію фінансових операцій, особливо у випадках складних схем.

Як зазначається у наукових джерелах, експерт використовує методи аналізу для відтворення руху коштів і встановлення їх походження. Цей підхід прямо відображає ідею Болоньї Д., який розглядає експертизу як процес дослідження «невирішених фінансових ситуацій» через аналіз потоків і транзакцій [157].

Фінансово-реконструктивне професійне судження також спрямоване на своєрідну реконструкцію економічних процесів, тобто передбачає побудову цілісної картини подій на основі фрагментарних даних.

Як підкреслює Сільверстоун Г., судовий експерт застосовує аналітичні та дослідницькі навички для відтворення економічної реальності та інтерпретації доказів [213]. Це узгоджується з підходами, відповідно до яких судова економічна експертиза є процесом збирання, аналізу та інтерпретації доказів для формування цілісного висновку.

Виявлення прихованих механізмів і схем також є однією з ключових характеристик судової економічної експертизи в рамках спеціальності 11.3.

Як зазначається у зарубіжних дослідженнях, судова бухгалтерія використовує аналітичні та цифрові методи для виявлення аномалій, шахрайських схем та прихованих операцій. Цю позицію підтримують Крамблі Л. та інші дослідники, які підкреслюють необхідність застосування комплексних аналітичних інструментів для виявлення економічних правопорушень. Таких саме підходів, проте в межах завдань слідства, дотримуються фахівці судової експертизи в нашій країні.

Обліково-аналітичне забезпечення отримує так званий модельний характер, де облікові дані (документально підтверджені) використовуються для побудови аналітичних конструкцій. Характерними рисами такої експертної діяльності є використання методів трасування та моделювання, аналізу динамічних процесів, інтеграції різних джерел інформації (рис.3.3.). Цей підхід відповідає сучасним концепціям судової економічної експертизи. Зокрема, Болонья Д. визначає судову бухгалтерію як процес «відновлення економічної картини подій на основі непрямих доказів» [157], а Крамблі Л. підкреслює, що експерт «повинен мислити як слідчий, аналітик і економіст одночасно» [165].

Фінансово-реконструктивний тип професійного судження формує вищий рівень обліково-аналітичного забезпечення у концепції, адже забезпечує глибину дослідження, дозволяє виявляти складні фінансові

механізми, формує діагностичні та прогностичні висновки, якщо такі завдання визначені слідством чи судом.

Отже, запропонована концепція уявляє собою інтегровану модель, яка передбачає, що обліково-аналітичне забезпечення функціонує як ієрархічна система трьох рівнів:

1-й рівень - документальний, спрямований на встановлення фактів;

2-й рівень – аналітичний, полягає у інтерпретації змісту;

3-й рівень – реконструктивний, передбачає можливість моделювання процесів (рис. 3.3.).

При цьому кожен наступний рівень у концепції базується на попередньому, а перехід між рівнями супроводжується зростанням ролі професійного експертного судження. Також змінюється характер доказів, від прямих до непрямих, отриманих шляхом аналітичних процедур та виявлення прихованих схем.

Слід зауважити, що мова йде не ієрархічне подання дій судового експерта за спеціальностями – всі спеціальності є рівнозначними. Мова йде саме про формування обліково-аналітичного забезпечення судової експертизи з урахуванням потреб слідства, суду та вимог до професійного мислення судового експерта, який має сформувати належний експертний висновок.

Концепція обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи має розглядатися як когнітивно-інформаційна система, де ключову роль відіграє тип професійного судження судового експерта. Запропонована концепція, що ґрунтується на типології професійного судження дозволяє пояснити відмінності у методиках судової експертизи, обґрунтувати диференціацію методів, підвищити якість експертних висновків.

Разом з тим концепція створює підґрунтя для розробки адаптивних методик судової експертизи, впровадження цифрових аналітичних інструментів, інтеграції підходів судової бухгалтерії (forensic accounting) у національну практику.

Для практикуючих судових експертів розуміння концептуальної диференціації обліково-аналітичного забезпечення в судовій експертизі дозволить підвищити об’єктивність експертних досліджень шляхом застосування відповідного професійного судження, забезпечити системність аналізу та мінімізувати ризики помилкових висновків.

У контексті формування сучасної концепції обліково-аналітичного забезпечення судово-економічної експертизи особливого значення набуває питання допустимих меж використання технологій штучного інтелекту. Як було зазначено вище, цифровізація і використання ШІ в обліково-аналітичному забезпеченні виступає чинниками його розвитку. Наукові оцінки свідчать про домінування технологічно-оптимістичного підходу до оцінки ролі штучного інтелекту в обліку, аудиті та судово-експертній діяльності. Переважна більшість публікацій акцентує увагу на перевагах автоматизації обробки інформації, швидкості аналізу великих масивів даних, можливостях виявлення аномалій, цифровізації документообігу та підвищенні ефективності експертної роботи. Водночас у науковому дискурсі практично відсутні комплексні критичні дослідження ризиків, обмежень та потенційних негативних наслідків використання штучного інтелекту саме у сфері судово-економічної експертизи.

Особливої уваги потребує те, що більшість наукових праць розглядає штучний інтелект переважно як універсальний інструмент оптимізації професійної діяльності, не враховуючи специфіку правової природи судової експертизи. Натомість відповідно до положень Закону України «Про судову експертизу» судова експертиза є не просто аналітичною чи інформаційною процедурою, а процесуально регламентованим дослідженням, яке здійснюється експертом на основі спеціальних знань з метою надання висновку щодо обставин справи. Така законодавча конструкція передбачає персоніфікований характер експертного пізнання, індивідуальну відповідальність експерта, принцип внутрішнього переконання та

необхідність професійного тлумачення економічного змісту досліджуваних операцій.

Попри це, у багатьох дослідженнях проблематика штучного інтелекту фактично ототожнюється із загальною цифровізацією облікових процесів або автоматизацією фінансового аналізу. Унаслідок цього поза належною науковою увагою залишаються питання:

- ризику алгоритмічних помилок при інтерпретації фінансових даних;
- можливості викривлення результатів через неякісні або неповні масиви інформації;
- непрозорості логіки функціонування окремих ШІ-моделей;
- проблеми відтворюваності результатів;
- відсутності процесуальної відповідальності штучного інтелекту;
- ризику підміни професійного експертного судження автоматизованими аналітичними висновками.

Фактично у сучасній науковій літературі недостатньо досліджено суперечність між алгоритмічною природою штучного інтелекту та гносеологічною сутністю судово-експертного пізнання. Судово-економічна експертиза передбачає не лише обробку інформації, а й складний процес професійної інтерпретації, критичного аналізу, встановлення причинно-наслідкових зв’язків та оцінки доказового значення документів. Ці елементи не можуть бути повністю формалізовані або зведені до математичних моделей без ризику втрати змістовної та процесуальної складової експертного дослідження.

Крім того, наукові праці переважно не аналізують потенційні наслідки помилкового використання штучного інтелекту в умовах кримінального чи господарського провадження, де будь-яка аналітична помилка може впливати на результати судового розгляду, кваліфікацію правопорушення, визначення розміру збитків або оцінку доказів. Відсутність належного критичного

осмислення цієї проблематики формує певний дисбаланс у наукових дослідженнях, коли технологічні переваги цифрових систем досліджуються значно активніше, ніж потенційні ризики їх впливу на об’єктивність, незалежність та достовірність судово-експертної діяльності.

Таким чином, сучасний стан наукових досліджень у сфері використання штучного інтелекту в судово-економічній експертизі характеризується недостатнім рівнем критичного аналізу, що зумовлює необхідність формування окремого наукового напряму, присвяченого дослідженню меж допустимого використання ШІ-технологій у процесуально-доказовій діяльності судового експерта.

Наша точка зору з цього питання полягає у необхідності розмежування технічної автоматизації інформаційних процесів та безпосередньої експертної діяльності, яка має процесуальний, доказовий та інтелектуально-оціночний характер. Саме тому доцільним є підхід, відповідно до якого системи штучного інтелекту можуть використовуватися на етапі опрацювання, структурування та первинного розуміння документального масиву, однак не повинні замінювати професійне судово-експертне дослідження, інтерпретацію доказів та формування експертного висновку.

Ми описали вплив штучного інтелекту як чинника і передумови формування концепції обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи у п. 3.1 даної роботи. Разом з тим варто зазначити принципові обмеження його використання в рамках нашої концепції.

Такий підхід обумовлений самою природою судово-економічної експертизи як процесуальної форми спеціального пізнання. Висновок експерта не є результатом механічної обробки інформації, а формується шляхом інтелектуального аналізу, професійної оцінки доказів, співставлення суперечливих даних, врахування нормативного середовища, причинно-наслідкових зв’язків та специфіки конкретної господарської ситуації. Відповідно, експертне мислення має не алгоритмічний, а гносеологічний

характер, що унеможливлює повну заміну експерта автоматизованими системами.

У межах концепції обліково-аналітичного забезпечення судово-економічної експертизи доцільно розмежовувати:

- інформаційно-технологічний рівень підтримки експерта;
- власне експертно-аналітичний рівень дослідження.

На першому рівні використання штучного інтелекту є не лише допустимим, але й об’єктивно необхідним в умовах цифровізації бухгалтерського обліку та зростання масивів електронної інформації. Йдеться насамперед про автоматизоване розпізнавання документів, класифікацію первинних документів, виявлення дублікатів, систематизацію договорів, банківських виписок, податкових накладних, пошук аномальних операцій, формування хронології подій, зіставлення реквізитів документів, виявлення невідповідностей між обліковими регістрами та звітністю, аналітичне групування фінансових даних.

Фактично йдеться про допоміжний цифровий інструментарій, який забезпечує підготовку інформаційного середовища для подальшого професійного дослідження експертом.

Особливо актуальним це є для спеціальності 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності», де експерт працює з великими масивами первинної документації, реєстрами бухгалтерського обліку, податковими деклараціями та електронними системами адміністрування податків. У таких випадках системи штучного інтелекту можуть використовуватись для автоматичного зіставлення даних різних документів, виявлення нетипових бухгалтерських проведень, пошуку ознак фіктивності операцій, виявлення розривів у податковому кредиті, встановлення невідповідностей між складським та бухгалтерським обліком.

Водночас остаточний висновок щодо достовірності господарської операції не може бути сформований автоматизованою системою, оскільки

потребує оцінки економічного змісту операції, аналізу реальності господарських відносин та врахування процесуального контексту справи.

Для спеціальності 11.2 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій» роль штучного інтелекту також має обмежений характер. Тут можливе використання алгоритмів для аналізу фінансових коефіцієнтів, виявлення аномальної динаміки показників, порівняльного аналізу звітності, виявлення ризикових тенденцій, моделювання фінансових потоків.

Однак встановлення причин фінансової неспроможності, визначення економічної обґрунтованості операцій, оцінка впливу управлінських рішень чи встановлення причинно-наслідкових зв'язків між господарськими подіями залишаються сферою професійного судово-експертного аналізу.

Найбільш чутливим є питання використання штучного інтелекту у судових економічних експертизах за спеціальністю 11.3 «Дослідження документів фінансово-кредитних операцій». Тут цифрові системи можуть бути ефективними при аналізі банківських транзакцій, виявленні циклічних переказів, побудові схем руху коштів, ідентифікації пов'язаних контрагентів, аналізі великих масивів платіжних даних.

Разом із тим оцінка економічної сутності фінансових механізмів, встановлення ознак прихованого кредитування, штучного формування заборгованості, легалізації коштів або визначення облікових розбіжностей для встановлення ознак фіктивності фінансових операцій потребує складного професійного судження, яке неможливо повністю алгоритмізувати.

Наукове обґрунтування такого підходу полягає також у процесуальному статусі експертного висновку. Висновок судового експерта є джерелом доказів, а тому повинен бути персоніфікованим, ґрунтуватися на внутрішньому переконанні експерта, бути результатом застосування спеціальних знань конкретною уповноваженою особою, передбачати персональну відповідальність експерта.

Штучний інтелект не може нести процесуальну відповідальність, бути суб’єктом кримінальної відповідальності за завідомо неправдивий висновок або забезпечувати дотримання принципів незалежності, професійної етики та внутрішнього переконання експерта.

Таким чином, у системі обліково-аналітичного забезпечення судово-економічної експертизи штучний інтелект доцільно розглядати не як суб’єкта експертного дослідження, а як допоміжний цифровий інструмент інформаційно-аналітичної підтримки експерта. Його застосування є виправданим на етапах накопичення, систематизації, структурування обліково-аналітичних даних та іншої інформації, яка передана судовому експерту в рамках експертної справи, а також на етапах попереднього аналізу та опрацювання даних.

Натомість етапи експертної інтерпретації фактів, оцінки доказового значення документів, формування причинно-наслідкових висновків, встановлення економічної сутності операцій та складання експертного висновку повинні залишатися сферою професійної діяльності судового експерта як носія спеціальних знань і процесуальної відповідальності.

На етапі накопичення інформації використання штучного інтелекту є найбільш виправданим. Сучасні кримінальні провадження у сфері економічних правопорушень характеризуються значними масивами цифрових даних: банківських виписок, електронних договорів, податкової звітності, бухгалтерських регістрів, листування, даних ERP-систем, електронного документообігу тощо. Фізичне опрацювання таких обсягів інформації потребує значних часових ресурсів та створює ризик втрати окремих документів або взаємозв’язків між ними. У цьому випадку системи штучного інтелекту можуть забезпечувати автоматизований пошук документів, розпізнавання текстів та реквізитів, конвертацію неструктурованих даних, цифрове вилучення інформації з різних форматів та автоматичне групування документів за типами чи контрагентами (рис 3.4.).

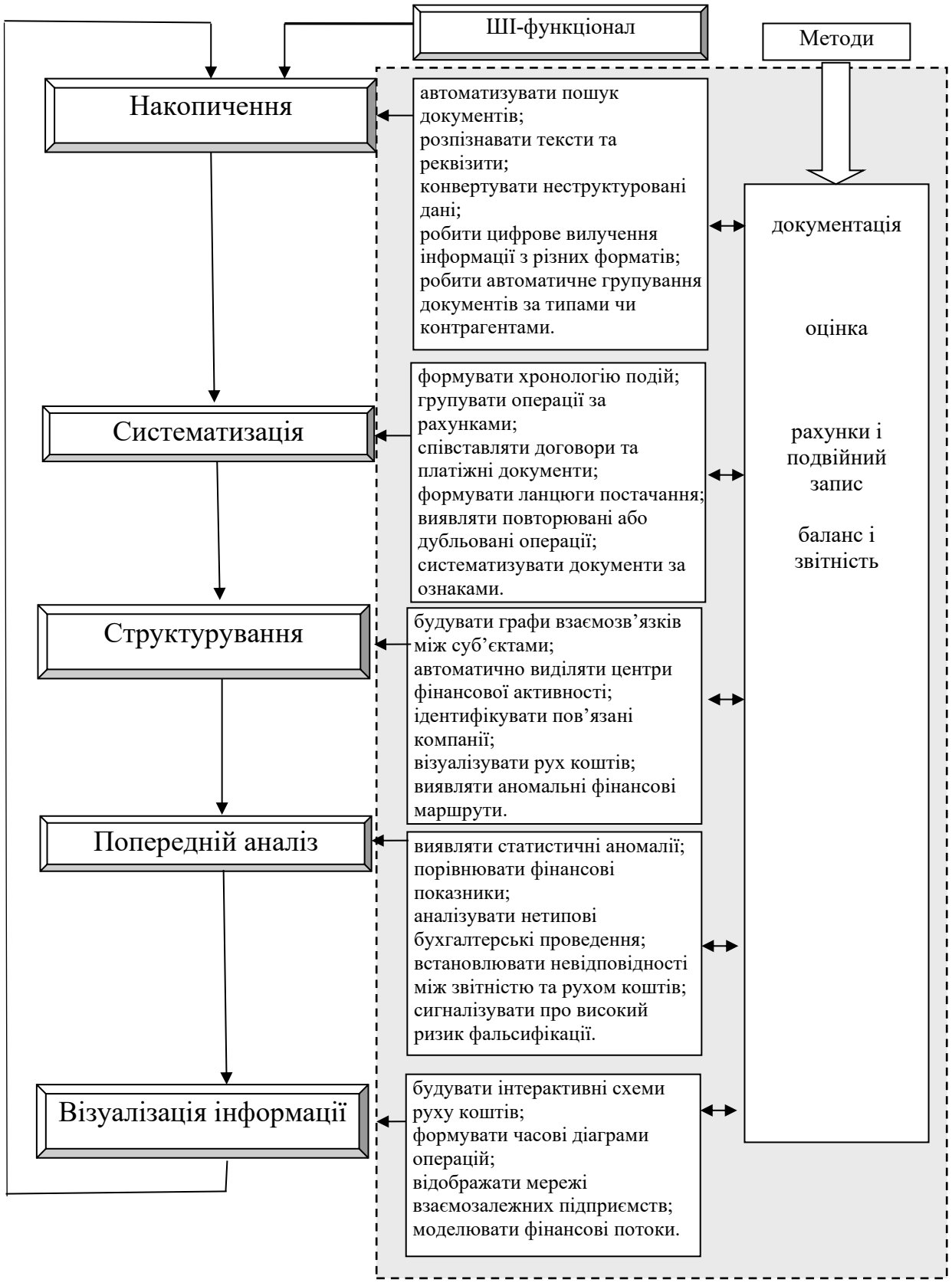

Рис. 3.4. Штучний інтелект за етапами судової економічної експертизи в рамках концепції її обліково-аналітичного забезпечення

Джерело: власна розробка автора

Фактично штучний інтелект на цьому етапі виконує функцію цифрового інформаційного фільтра, який забезпечує підготовку матеріалів для подальшого дослідження експертом.

На етапі систематизації документів застосування штучного інтелекту також є обґрунтованим, оскільки судово-економічна експертиза потребує встановлення логічних та часових зв'язків між великою кількістю господарських операцій. Алгоритми можуть автоматично формувати хронологію подій, групувати операції за рахунками, співставляти договори та платіжні документи, формувати ланцюги постачання, виявляти повторювані або дубльовані операції, систематизувати документи за різними ознаками. Таке застосування не передбачає інтелектуальної оцінки доказів, а має суто технічний характер, спрямований на оптимізацію роботи судового експерта.

На етапі структурування інформації технології штучного інтелекту можуть використовуватись для побудови цифрових моделей фінансово-господарських зв'язків (рис. 3.4.). Особливо це важливо у справах щодо фіктивного підприємництва, транзитних фінансових операцій, схемного податкового кредиту, легалізації коштів, багаторівневих фінансових потоків.

У таких випадках алгоритми здатні будувати графи взаємозв'язків між суб'єктами, автоматично виділяти центри фінансової активності, ідентифікувати пов'язані компанії, візуалізувати рух коштів, виявляти аномальні фінансові маршрути. Тобто штучний інтелект допомагає створити структуроване інформаційне середовище для професійного аналізу експерта.

На етапі попереднього аналізу застосування штучного інтелекту є допустимим лише як інструмент аналітичної підтримки. Тут системи можуть виявляти статистичні аномалії, порівнювати фінансові показники, аналізувати нетипові бухгалтерські проведення, встановлювати невідповідності між звітністю та рухом коштів, сигналізувати про високий ризик фальсифікації.

Особливо ефективним це є при аналізі різких коливань рентабельності, нетипових податкових навантажень, циклічних операцій, незвичних залишків товарів, штучного дроблення платежів.

Водночас результати такого аналізу не можуть вважатися доказом або експертним висновком, оскільки вони мають лише індикативний характер.

На етапі візуалізації інформації застосування штучного інтелекту є повністю виправданим, оскільки дозволяє будувати інтерактивні схеми руху коштів, формувати часові діаграми операцій, відображати мережі взаємозалежних підприємств, моделювати фінансові потоки, виявляти концентрацію ризикових операцій. У складних кримінальних провадженнях саме візуалізація дозволяє експерту побачити приховані взаємозв’язки, які складно встановити при традиційному аналізі документів.

Водночас застосування штучного інтелекту повинно бути категорично обмежене на етапах, пов’язаних із процесуальним та доказовим змістом експертизи.

Передусім це стосується експертної інтерпретації. Інтерпретація передбачає не механічне співставлення даних, а професійне розуміння економічної сутності господарських процесів. Один і той самий документ може мати різне доказове значення залежно від контексту операції, системи договірних відносин або особливостей галузі, поведінки сторін чи взаємозв’язку з іншими доказами.

Штучний інтелект не здатний здійснювати повноцінне контекстуальне правово-економічне тлумачення, оскільки його висновки базуються на статистичних моделях, а не на професійному судженні.

Неприпустимим є використання штучного інтелекту для оцінки доказового значення документів. Така оцінка безпосередньо пов’язана із процесуальними категоріями допустимості, належності, достовірності та достатності доказів. Вона потребує врахування способу отримання документа, перевірки його походження, аналізу зв’язку з предметом доказування, співставлення з іншими доказами у справі.

Це є сферою процесуального мислення судового експерта, а не автоматизованого аналізу.

Особливо небезпечним, на нашу думку, є використання штучного інтелекту для формування причинно-наслідкових висновків. У судово-економічній експертизі встановлення причин збитків, фінансової неспроможності, штучного банкрутства чи податкових порушень вимагає комплексного аналізу економічних процесів. Алгоритм може виявити кореляцію між подіями, однак не здатний достовірно встановити причинність у правово-економічному розумінні.

Так само неприйнятним є використання штучного інтелекту для встановлення економічної сутності операцій. У сучасній практиці значна частина шахрайських схем формально відповідає вимогам документального оформлення, однак суперечить реальному економічному змісту операцій. Встановлення фіктивності, удаваності чи безтоварності операцій потребує професійного скептицизму, критичного аналізу, оцінки поведінки суб'єктів, розуміння економічної доцільності – тобто застосування професійного судження судового експерта, яке ґрунтується не лише на знаннях матеріалу, але й навичок і досвіді їх застосування.

Ці категорії не можуть бути повністю формалізовані алгоритмами. Категорично недопустимим, на нашу думку, є використання штучного інтелекту при складанні експертного висновку. Висновок судового експерта є процесуальним документом, який має доказове значення, формується на основі внутрішнього переконання експерта, передбачає персональну відповідальність, може бути предметом допиту та судової оцінки.

Штучний інтелект не може бути суб'єктом процесуальної відповідальності, не здатний пояснити логіку своїх рішень у межах судового розгляду та не може забезпечити дотримання принципів незалежності, неупередженості й професійної етики.

Таким чином, науково обґрунтованим є підхід, за якого штучний інтелект у системі обліково-аналітичного забезпечення судово-економічної

експертизи використовується виключно як допоміжний цифровий інструмент інформаційної підтримки експерта, але не як суб’єкт експертного пізнання чи джерело доказового висновку.

3.3. Розвиток методичного забезпечення судової економічної експертизи публічних закупівель у контексті концепції обліково-аналітичного забезпечення

Запропонована у дослідженні концепція обліково-аналітичного забезпечення судово-економічної експертизи передбачає можливість її адаптації до окремих напрямів експертної діяльності залежно від специфіки об’єкта дослідження, характеру інформаційних потоків та змісту професійного судження судового експерта. Саме тому наступним етапом дослідження є демонстрація практичного застосування концептуальних положень на прикладі судово-економічної експертизи закупівель.

Звернення до сфери закупівель зумовлене тим, що вона найбільш комплексно відображає сучасні трансформації обліково-аналітичного забезпечення: поєднання бухгалтерської, договірної, бюджетної, цифрової та аналітичної інформації; необхідність оцінки економічного змісту господарських операцій; використання електронних інформаційних систем; а також значну роль професійного судження експерта при інтерпретації документів та встановленні їх доказового значення.

У зв’язку з цим розробка методичного забезпечення судово-економічної експертизи закупівель розглядається як приклад практичної реалізації запропонованої концепції, що дозволяє продемонструвати її прикладну цінність, адаптивність до сучасних умов функціонування економіки та можливість використання для формування спеціалізованих підходів у межах окремих видів експертних спеціальностей.

Публічні закупівлі є предметом контролю з боку органів державного аудиту. Саме результати їх перевірок стають свідченнями протизаконної

діяльності в цій сфері. Важливим елементом системи державного фінансового контролю у цьому питанні є повноваження Державної аудиторської служби України (далі - ДАСУ), яка відповідно до покладених на неї функцій здійснює державний фінансовий контроль за дотриманням законодавства у сфері публічних закупівель. Нормативно-правове регулювання діяльності ДАСУ визначається насамперед Законом України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [100], а також Положенням про Державну аудиторську службу України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 03.02.2016 № 43 [94].

У межах визначених законодавством повноважень ДАСУ реалізує декілька форм контролю у сфері закупівель, серед яких особливе значення мають моніторинг закупівель, перевірка закупівель, державний фінансовий аудит та інспектування. При цьому саме моніторинг та перевірка є найбільш спеціалізованими інструментами контролю, спрямованими на виявлення порушень процедур закупівель, неправомірного використання бюджетних коштів, дискримінаційних умов тендерної документації, необґрунтованого вибору переможця, завищення вартості предмета закупівлі, а також інших порушень у сфері використання державних фінансових ресурсів.

Моніторинг закупівель здійснюється відповідно до статті 8 Закону України «Про публічні закупівлі» та передбачає аналіз дотримання замовником законодавства на всіх стадіях проведення закупівлі [101]. Особливістю моніторингу є його переважно аналітичний та дистанційний характер, оскільки контрольні процедури здійснюються шляхом аналізу інформації та документів, оприлюднених в електронній системі закупівель Prozorro. Підставами для початку моніторингу можуть бути автоматичні індикатори ризиків, інформація від органів державної влади, повідомлення фізичних або юридичних осіб, матеріали засобів масової інформації, а також самостійно виявлені органом контролю ознаки порушень.

Сутність моніторингу закупівель полягає у дослідженні відповідності дій замовника вимогам законодавства на різних етапах закупівельного

процесу: від планування закупівлі та формування тендерної документації до укладення та виконання договору. За результатами моніторингу ДАСУ формує висновок, у якому встановлюються виявлені порушення та визначаються вимоги щодо їх усунення. При цьому висновок моніторингу має адміністративно-контрольний характер і спрямований насамперед на забезпечення дотримання законодавства у сфері закупівель та запобігання неефективному використанню бюджетних коштів.

Окремим напрямом діяльності ДАСУ є перевірка закупівель, порядок проведення якої визначений постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 № 631 «Про затвердження Порядку проведення перевірок закупівель Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами» [95]. Перевірка закупівель є формою документального та фактичного контролю, що передбачає дослідження первинних документів, договорів, актів виконаних робіт, бухгалтерських документів, кошторисної документації, тендерних пропозицій та інших матеріалів, пов’язаних із проведенням закупівлі.

На відміну від моніторингу, перевірка закупівель має більш глибокий характер дослідження та спрямована не лише на встановлення формального порушення процедур закупівлі, але й на виявлення фінансових наслідків таких порушень, зокрема незаконного витрачання бюджетних коштів, завищення вартості закупівлі, безпідставного перерахування коштів, придбання товарів чи послуг за відсутності фактичної потреби або належного документального підтвердження.

У процесі проведення перевірок закупівель ДАСУ використовує комплекс контрольних та аналітичних процедур, які включають документальну перевірку, арифметичний контроль, порівняльний аналіз цін, співставлення умов договорів із тендерною документацією, аналіз ринкових показників, перевірку відповідності обсягів фактично виконаних робіт умовам договору та даним бухгалтерського обліку. Важливе значення також має

аналіз взаємозв’язку між закупівельними процедурами та даними фінансової звітності, бухгалтерського обліку і бюджетного фінансування.

Таким чином, діяльність ДАСУ у сфері закупівель формує важливий інформаційно-контрольний базис для подальших процесуальних дій, у тому числі для проведення судово-економічних експертиз. Водночас функції державного фінансового контролю та функції судової економічної експертизи не є тотожними. Контрольні заходи ДАСУ спрямовані на виявлення порушень законодавства та фінансових ризиків у сфері закупівель, тоді як судово-економічна експертиза повинна забезпечувати процесуально допустиме та науково обґрунтоване дослідження документів і господарських операцій у межах конкретного кримінального, господарського чи цивільного провадження. Саме це зумовлює необхідність формування спеціалізованої методики судово-економічної експертизи закупівель, а в перспективі — розроблення окремого стандарту експертного дослідження операцій у сфері публічних закупівель.

Важливим суб’єктом державного фінансового контролю у сфері публічних закупівель в Україні є Рахункова палата, діяльність якої спрямована на здійснення зовнішнього державного аудиту та контролю за надходженням і використанням коштів Державного бюджету України. На відміну від Державної аудиторської служби України, яка здійснює переважно поточний контроль та моніторинг процедур закупівель, Рахункова палата реалізує функції аудиту використання державних ресурсів, у тому числі у сфері закупівель.

Нормативною основою діяльності Рахункової палати є Закон України «Про Рахункову палату», відповідно до якого вона здійснює фінансовий аудит, аудит ефективності, експертизу, аналіз та інші контрольні заходи щодо використання бюджетних коштів [102]. У сфері закупівель діяльність Рахункової палати має комплексний характер і спрямована не лише на встановлення порушень законодавства, а й на оцінку ефективності,

економності, результативності та прозорості витрачання державних ресурсів через механізми публічних закупівель.

Методологічно діяльність Рахункової палати базується на міжнародних стандартах INTOSAI (International Organization of Supreme Audit Institutions), які визначають сучасні підходи до державного аудиту [181]. Особливе значення у сфері закупівель мають стандарти та керівництва серії ISSAI та GUID, зокрема GUID 5280 «Guidance for Auditing Public Procurement» (Настанови з аудиту публічних закупівель), який регламентує підходи до аудиту закупівель у контексті оцінки ризиків, прозорості процедур, конкурентності, економічної доцільності та ефективності використання бюджетних ресурсів. Вказані міжнародні документи орієнтують органи державного аудиту не лише на формальну перевірку відповідності закупівель законодавству, а й на аналіз реального економічного змісту закупівельних операцій, виявлення системних ризиків корупції, антиконкурентних практик та неефективного використання бюджетних коштів.

У практичній площині Рахункова палата проводить аудити окремих державних програм, міністерств, державних підприємств та секторів економіки, у межах яких значна увага приділяється саме публічним закупівлям. При цьому предметом аналізу виступають:

– планування закупівель;

– обґрунтування очікуваної вартості;

– дотримання конкурентних процедур;

– виконання договорів;

– ефективність використання придбаних товарів, робіт та послуг;

– відповідність закупівель стратегічним цілям бюджетних програм.

Важливим напрямом діяльності Рахункової палати є також системний аналіз функціонування сфери публічних закупівель на державному рівні. Зокрема, Рахункова палата здійснює узагальнення результатів контрольних заходів, аналізує ризики функціонування системи закупівель, формує пропозиції щодо вдосконалення законодавства та щорічно оцінює окремі

аспекти функціонування системи публічних закупівель у контексті використання бюджетних коштів. Такий підхід суттєво відрізняється від процедурного контролю, оскільки орієнтований на оцінку ефективності державної політики у сфері закупівель загалом.

Окремо слід відзначити, що у професійному середовищі неодноразово згадувалося про розроблення Рахунковою палатою внутрішніх методичних документів щодо аудиту закупівель, адаптованих до стандартів INTOSAI та специфіки української системи публічних закупівель. Водночас значна частина таких методичних матеріалів не має відкритого доступу, що обмежує можливість їх наукового аналізу та використання для формування уніфікованих підходів у суміжних сферах державного фінансового контролю та судово-економічної експертизи.

У контексті розробки методики судово-економічної експертизи закупівель діяльність Рахункової палати та ДАСУ має важливе методологічне значення, оскільки демонструє практику системного аудиторського підходу до оцінки закупівельних операцій. Водночас функції цих контрольних органів не охоплюють процесуального доказування у кримінальному чи судовому провадженні, що обумовлює необхідність формування окремої спеціалізованої методики судово-економічної експертизи закупівель або відповідного стандарту експертного дослідження, адаптованого до завдань доказування, оцінки документальної обґрунтованості закупівель та встановлення економічної сутності господарських операцій у межах судового процесу.

Пробатика експертного дослідження публічних закупівель у системі судово-економічної експертизи України сформувалася відносно нещодавно та безпосередньо пов’язана із трансформацією самої системи державних фінансів, цифровізацією закупівельних процедур, зростанням обсягів бюджетних витрат, а також збільшенням кількості кримінальних проваджень щодо незаконного використання бюджетних коштів, зокрема у сфері оборонних закупівель. Водночас розвиток нормативного та методичного

забезпечення судово-економічної експертизи у цьому напрямі тривалий час суттєво відставав від практичних потреб правоохоронної та судової системи.

Так, відповідно до Наказу Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, яким було затверджено Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, первинно сфера судово-економічної експертизи була орієнтована переважно на дослідження документів бухгалтерського обліку, фінансово-кредитних операцій, податкових розрахунків, фінансової звітності та господарської діяльності суб'єктів господарювання [50].

Разом із тим, у Науково-методичних рекомендаціях, затверджених тим самим наказом, визначено орієнтовні завдання та питання, які можуть ставитися перед експертом, у тому числі щодо аналізу фінансово-господарських операцій, обґрунтованості витрат, правильності їх відображення в обліку та встановлення розміру збитків. Це свідчить про наявність нормативно закріпленої потреби у проведенні експертних досліджень економічного характеру, однак без належного методичного інструментарію їх реалізації. Закупівельні процедури як окремий предмет експертного дослідження у системі спеціальностей судово-економічної експертизи фактично були відсутні.

Такий підхід історично пояснюється тим, що на момент формування відповідної нормативної бази система публічних закупівель в Україні ще не мала сучасного цифрового характеру, а державний фінансовий контроль закупівель здійснювався переважно через ревізії, перевірки та документальний контроль органів державного фінансового нагляду. Відповідно, основний акцент судово-економічної експертизи концентрувався на класичних питаннях бухгалтерського обліку, руху активів, податкових зобов'язань та фінансових операцій.

Подальший розвиток системи публічних закупівель, впровадження електронної системи Prozorro, розширення обсягів бюджетних витрат та ускладнення механізмів закупівельних процедур призвели до появи нових

категорій кримінальних та господарських спорів, у яких саме закупівельні операції стали центральним об’єктом доказування. Особливої актуальності це питання набуло в умовах воєнного стану, коли суттєво збільшилися обсяги державних витрат на оборонні потреби, гуманітарне забезпечення, відновлення інфраструктури та спеціальні закупівельні процедури, що супроводжувалося значним суспільним резонансом щодо можливих зловживань, завищення цін, фіктивних постачань, штучного обмеження конкуренції та незаконного використання бюджетних коштів.

Унаслідок цього органи досудового розслідування та суди почали масово формулювати завдання, які фактично стосуються дослідження процедур закупівель, економічної обґрунтованості цін, відповідності тендерної документації законодавству, документального підтвердження поставок, аналізу взаємозв’язків між контрагентами, оцінки реальності господарських операцій та визначення розміру завданих збитків. Проте методичне забезпечення судово-економічної експертизи не було адаптоване до таких завдань.

Показовим є те, що серед офіційно затверджених Міністерством юстиції України методик судових експертиз тривалий час була відсутня окрема методика проведення судово-економічної експертизи публічних закупівель. Фактично експерти були змушені застосовувати фрагментарні підходи, поєднуючи загальні методики економічної експертизи з аналізом закупівельного законодавства, практики державного аудиту та матеріалів перевірок Державної аудиторської служби України і Рахункової палати.

Лише у 2025 році в професійному середовищі та на рівні науково-методичних установ системи судової експертизи фактично розпочалося формування окремого методичного підходу до експертного дослідження закупівельних операцій. Це свідчить про наявність значного часового розриву між розвитком реальної практики кримінальних проваджень та нормативно-методичним забезпеченням експертної діяльності.

За таких умов виникає об’єктивна необхідність наукового обґрунтування питання щодо форми нормативного врегулювання експертного дослідження закупівель. Йдеться не лише про розроблення окремої методики, а про визначення концептуального підходу: чи достатньо для цього локальної методики експертного дослідження, чи доцільним є формування спеціального стандарту судово-економічної експертизи закупівель.

Методика традиційно визначає алгоритм проведення конкретного виду експертного дослідження, перелік процедур, джерел інформації, способів аналізу документів та послідовність дій експерта [110]. Однак специфіка закупівельних правовідносин свідчить про те, що проблема виходить за межі лише технічного алгоритму дослідження. Судова експертиза закупівель повинна охоплювати одночасно питання бухгалтерського обліку, бюджетного законодавства, договірних відносин, аналізу ринку, оцінки економічної доцільності, цифрових даних електронної системи закупівель, логістичних процесів, ціноутворення та фінансового контролю. Крім того, значна частина таких досліджень пов’язана з оцінкою складних економічних схем та багаторівневих взаємозв’язків між суб’єктами господарювання.

Саме тому існують підстави вважати, що для забезпечення єдності експертної практики, уніфікації підходів до дослідження закупівельних операцій та мінімізації ризиків суб’єктивного трактування доцільним є формування не лише методики, а й окремого стандарту судово-економічної експертизи закупівель. Такий стандарт міг би встановлювати:
– загальні принципи експертного дослідження закупівель;

– єдині вимоги до джерел доказової інформації;

– критерії оцінки документальної обґрунтованості закупівель;

– вимоги до аналізу електронних даних системи закупівель;

– межі компетенції експерта;

– підходи до визначення збитків;

– стандарти формування експертного висновку.

Особливого значення це питання набуває саме у сфері оборонних закупівель, де поєднуються високий рівень суспільної чутливості, обмежений доступ до інформації, значні обсяги державних коштів та складність доказування економічної сутності господарських операцій. За таких умов відсутність уніфікованого нормативного документа створює ризики неоднакової експертної практики, методичних суперечностей та різного тлумачення критеріїв оцінки закупівельних операцій.

Наявні методичні документи носять фрагментарний характер і не враховують сучасних підходів до аналізу закупівельних процесів, зокрема ризик-орієнтованого підходу, аналізу ефективності витрат, а також інструментів виявлення змов чи маніпуляцій у тендерних процедурах. Водночас, за наявною інформацією, науково-методична рада Міністерства юстиції України здійснює розроблення відповідної методики, що свідчить про визнання цієї проблеми на інституційному рівні.

Додатковим аргументом на користь актуальності дослідження є те, що чинна Інструкція № 53/5 фактично делегує вибір методів дослідження самому експерту, що за відсутності стандартизованих методик призводить до:

- неоднорідності експертної практики;
- різного підходу до оцінки одних і тих самих економічних операцій;
- підвищення ризику суперечливих експертних висновків;
- ускладнення судової оцінки доказів.

Аналіз сучасної наукової літератури свідчить, що проблематика методичного забезпечення досліджень у сфері публічних закупівель розглядається переважно у межах суміжних напрямів - державного аудиту, внутрішнього аудиту та антикорупційних досліджень. Водночас безпосередньо питання методики судово-економічної експертизи закупівель розроблене фрагментарно, що підтверджує наявність наукової ніші.

У зарубіжній науковій літературі домінує підхід до дослідження публічних закупівель через призму державного та внутрішнього аудиту.

Зокрема, огляд наукових праць показує, що аудит закупівель розглядається як ключовий інструмент забезпечення прозорості, підзвітності та ефективності використання бюджетних коштів [177].

У межах цього напряму сформовано кілька методичних підходів. Перш за все поширений ризик-орієнтований аудит, де фокус перевірки сконцентровано на найбільш уразливих процедурах закупівель. Для державного аудиту характерним є аудит ефективності, за яким проводиться оцінка економічності, ефективності та результативності. Відомий також так званий інституційний підхід, який реалізований через перевірки ДАСУ та Рахункової палати, як аналіз взаємодії суб'єктів закупівель та механізмів контролю.

Важливо, що сучасні дослідження наголошують на необхідності інтеграції міждисциплінарних методів (економіка, управління, інформаційні технології), а також використання цифрових інструментів (big data, автоматизація) для аналізу закупівельних процесів [177].

Другий напрям пов'язаний із розвитком судової бухгалтерії (forensic accounting) та аудиту шахрайства. Дослідження доводять, що використання спеціалізованих методів судової бухгалтерії суттєво підвищує ефективність виявлення шахрайства у державному секторі. Варто виділити основні методичні інструменти дослідження, такі як аналіз аномалій у фінансових даних (зокрема, застосування закону Бенфорда), data mining та статистичні методи (кластеризація, класифікація, часові ряди), аналіз зв'язків між учасниками закупівель для виявлення змов та аналіз "red flags" (індикаторів ризику корупції).

Зокрема, у дослідженнях, присвячених експертизі закупівель, показано, що поєднання аналітики даних і класичних аудиторських процедур дозволяє виявляти такі типові порушення, як дублювання платежів або пов'язаність постачальників із працівниками замовника.

Окремий напрям досліджень пов'язаний із застосуванням штучного інтелекту у сфері закупівель. Зокрема аналітичні моделі на основі random forest

дозволяють ідентифікувати корупційні контракти у публічних закупівлях. Застосування мережевого аналізу (network analysis) і графічних моделі дають змогу виявляти приховані зв’язки між учасниками тендерів.

Найбільш сучасні підходи поєднують ці методи і разом з мережевими характеристиками для підвищення точності виявлення порушень серед закупівель.

Ці дослідження демонструють перехід від традиційного документального аналізу до інтелектуальних систем виявлення ризиків, що має безпосереднє значення для розвитку методики судово-економічної експертизи.

Окремо слід зазначити досвід стандартизації у проведенні судової експертизи. Важливим елементом є формування стандартів судової бухгалтерії виступали стандарти Інституту присяжних бухгалтерів, як свідчить досвід Індії [222]. Вони передбачають обов’язкові стандартизовані етапи планування дослідження, оцінку ризиків шахрайства, збір доказів, застосування аналітичних процедур та формування експертних висновків.

Ці стандарти фактично формують універсальну модель, яка може бути адаптована до судово-економічної експертизи закупівель.

На основі аналізу зарубіжної літератури можна виокремити такі основні методичні підходи до дослідження публічних закупівель, як аудиторський підхід (державний аудит), орієнтований на оцінку законності, ефективності та результативності закупівель. Forensic-підхід (судова бухгалтерія), який застосовується в міжнародній практиці і спрямований на виявлення шахрайства, зловживань і визначення збитків. Аналітичний (data-driven) підхід також поширений в аудиторських колах зарубіжних країн і базується на використанні статистичних, економетричних та AI-методів.

Інституційний підхід аналізує систему взаємодії учасників закупівель та механізми контролю і використовується контролюючими органами в сфері державного аудиту відповідно до визначених повноважень.

Таким чином, зарубіжні дослідження і аналіз вітчизняної практики контролю і аудиту закупівель свідчать, що методика дослідження закупівель вже існує і сформована на рівні державного аудиту, судової бухгалтерії (forensic accounting), аналітики даних які використовуються аудиторами, в т.ч. і внутрішніми.

Однак ці підходи не інтегровані в єдину методику, не адаптовані до процесуальних вимог судової експертизи та не враховують специфіку доказового значення експертного висновку.

Це підтверджує необхідність формування спеціалізованої методики судово-економічної експертизи закупівель, яка має поєднати усі доречні і релевантні завданням судової економічної експертизи методи і підходи.

У науковій літературі неодноразово підкреслювалось, що якість судово-експертної діяльності безпосередньо залежить від рівня методичного забезпечення, а його оновлення є необхідною умовою підвищення достовірності та відтворюваності експертних результатів. У цьому контексті відсутність спеціалізованої методики у сфері закупівель створює не лише теоретичну, а й практичну проблему, що впливає на ефективність судового доказування.

Отже, сучасний стан розвитку судово-економічної експертизи у сфері публічних закупівель свідчить про необхідність нормативно-методичного врегулювання цього напряму експертної діяльності. Незалежно від того, чи така форма буде реалізована через спеціалізовану методику, чи через окремий стандарт судово-економічної експертизи закупівель, формування єдиного нормативного підходу є необхідною умовою забезпечення належної якості експертних досліджень, єдності практики та ефективності доказування у справах, пов’язаних із незаконним використанням бюджетних коштів.

Нами запропонований підхід до методики проведення судово-економічної експертизи у сфері публічних закупівель, який враховує адаптацію положень міжнародного стандарту INTOSAI та настанови GUID 5280 «Guidance for Auditing Public Procurement» (Настанови з аудиту

публічних закупівель – далі GUID 5280) (з урахуванням специфіки судової експертної діяльності).

Методика проведення судово-економічної експертизи операцій з публічних закупівель

1. Загальні положення.

Методика визначає послідовність, зміст та підходи до проведення судово-економічної експертизи операцій із публічних закупівель з метою встановлення:

- відповідності процедур закупівель законодавству;
- економічної обґрунтованості витрат;
- наявності збитків, їх розміру та причин виникнення.

Методика базується на принципах:

- законності;
- об’єктивності;
- доказовості;
- професійної незалежності;
- системності аналізу.

2. Етапи проведення судової експертизи.

2.1. Підготовчий етап.

Зміст підготовчої роботи базується на ризик-орієнтованому підході GUID 5280, який реалізований в державному аудиті.

Судовий експерт:

- аналізує матеріали справи, ухвалу/постанову про призначення експертизи;
- визначає предмет дослідження (процедури закупівель, договори, платежі);
- ідентифікує потенційні ризики порушень:
  - завищення вартості;
  - дискримінаційні умови тендеру;
  - змова учасників;

- неефективне використання коштів;
- формує план експертного дослідження;
- визначає необхідні джерела інформації.

2.2. Етап збору та перевірки даних

Зміст роботи відповідає принципу достатності та належності доказів в аудиті і полягає у проведенні процедур для відповідей на питання, поставлених перед судовим експертом слідством або судом.

Досліджується облікова інформація, документи:

- тендерна документація;
- оголошення про закупівлю;
- протоколи тендерного комітету / уповноваженої особи;
- пропозиції учасників;
- договори та додаткові угоди;
- акти виконаних робіт;
- платіжні документи;
- бухгалтерська та фінансова звітність;
- дані електронних систем закупівель (Prozorro та електроних майданчиків, з яких відбувались оголошеннян про закупівлі).

Перевіряється та вивчається:

- повнота документів;
- їх автентичність;
- відповідність між документами;
- узгодженість з обліковими даними.

2.3. Аналітичний етап.

Ключовий елемент методики, який відповідає запропонованій концепції обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, запропонованій в дисертації з урахуванням адаптації настанов GUID 5280. Ці процедури виконуються за умови, якщо перед судовим експертом вони поставлені в якості питань.

2.3.1. Аналіз відповідності

Перевіряється і вивчається документальне забезпечення:

- дотримання процедур закупівель;
- законність вибору процедури;
- відповідність кваліфікаційних критеріїв;
- правомірність відхилення пропозицій.

2.3.2. Аналіз економічності

- чи придбано товари/послуги за найнижчою ціною;
- порівняння з ринковими цінами;
- аналіз альтернативних пропозицій.

2.3.3. Аналіз ефективності

- співвідношення витрат і отриманого результату;
- доцільність умов договору;
- обґрунтованість змін до договору.

2.3.4. Аналіз результативності

- досягнення мети закупівлі;
- відповідність фактичного результату запланованому.

2.4. Виявлення порушень і розрахунок збитків

Судовий експерт:

- встановлює факти порушень;
- визначає їх економічні наслідки;
- класифікує порушення:
    - процедурні;
    - фінансові;
    - корупційні ризики.

На цьому етапі судовий експерт використовує відповідні методи визначення збитків:

- порівняння з ринковими цінами;
- аналіз альтернативних пропозицій;
- розрахунок переплати;
- визначення втраченої вигоди (за наявності підстав).

2.5. Формування експертного висновку

Висновок судового експерта є процесуальним документом, у якому відображаються результати проведеного дослідження, обґрунтовані відповіді на поставлені питання та фактичні дані, встановлені із застосуванням спеціальних знань. Його значення полягає не лише у фіксації результатів експертного дослідження, але й у забезпеченні доказового значення спеціальних знань у судовому процесі. Саме тому вимоги до змісту, форми та порядку складання експертного висновку детально регламентовані процесуальним законодавством та спеціальними нормативними актами.

Відповідно до ст. 102 Цивільного процесуального кодексу України висновок експерта визначається як докладний опис проведених досліджень, зроблених у їх результаті висновків та обґрунтованих відповідей на поставлені експертові питання, складений у порядку, визначеному законодавством. Аналогічні положення містяться у ст. 101 Кримінального процесуального кодексу України. Таким чином, законодавець акцентує увагу не лише на кінцевому висновку експерта, а передусім на необхідності належного обґрунтування дослідницького процесу.

Базові вимоги до судово-експертної діяльності визначені також у Законі України «Про судову експертизу», відповідно до якого висновок експерта повинен ґрунтуватися виключно на результатах проведених досліджень, виконаних із використанням спеціальних знань. Закон закріплює принципи законності, незалежності, об’єктивності та повноти дослідження, які безпосередньо впливають на зміст і структуру експертного висновку.

Важливе значення має також Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. У зазначеній Інструкції деталізовано структуру висновку експерта, який повинен складатися з:
– вступної частини;

– дослідницької частини;

– висновків.

У вступній частині зазначаються підстави проведення експертизи, дані про експерта, перелік матеріалів, поставлені питання та попередження експерта про кримінальну відповідальність. Дослідницька частина повинна містити опис методів дослідження, хід аналізу документів, розрахунки, логіку дослідження та обґрунтування встановлених фактів. У заключній частині формулюються відповіді на питання, поставлені органом досудового розслідування або судом.

У науковій літературі вимоги до експертного висновку традиційно розглядаються крізь призму його доказового значення. Так, Білуха М.Т. зазначав, що висновок експерта повинен бути логічно послідовним, аргументованим та документально підтвердженим, оскільки лише за таких умов він може виступати належним джерелом доказів [8]. Біленчук П. Д., Дубовий Ю. І., Салтевський М. В. підкреслювали необхідність взаємозв'язку між дослідницькою частиною та кінцевими висновками експерта [7].

У науковій літературі вимоги до висновку судового експерта традиційно пов'язуються не лише з його процесуальною формою, але й із науковою достовірністю, логічністю та доказовістю. Так, Клименко Н. І. зазначає, що висновок експерта повинен забезпечувати можливість перевірки логіки дослідження, а тому має містити повний опис застосованих методів, проміжних результатів та обґрунтування висновків [53]. На думку Біленчука П. Д., Дубового Ю. І. та Салтевського М. В. експертний висновок є не лише джерелом доказів, а й специфічною формою науково-практичного пізнання обставин справи [7].

Водночас Пиріг І. В. акцентував увагу на необхідності методологічної обґрунтованості висновку експерта, оскільки лише логічно послідовне та науково аргументоване дослідження може забезпечити належну доказову силу експертного висновку [90]. Копча В. В. підкреслювала, що висновок судового експерта повинен бути відтворюваним, тобто інший фахівець за аналогічних умов має можливість перевірити хід дослідження та дійти співставних результатів [57].

У сучасних дослідженнях також підкреслюється значення методологічної прозорості експертного висновку. Зокрема, українські науковці наголошують, що в умовах цифровізації та складності фінансових схем експерт повинен не лише формулювати висновки, а й демонструвати логіку дослідження, використані джерела інформації, аналітичні процедури та межі застосованих методів [1; 144].

Таким чином, нормативні вимоги до висновку судового експерта формують його процесуальну форму та юридичний статус, тоді як наукові підходи акцентують увагу на обґрунтованості, методологічній послідовності, доказовості та професійному судженні експерта. Саме поєднання процесуальної регламентації та наукової аргументованості забезпечує належне доказове значення висновку судового економічного експерта у судовому провадженні.

Нормативно встановлено також обов’язкові реквізити висновку експерта. У ньому мають бути зазначені: дата і місце проведення експертизи; відомості про експерта (освіта, спеціальність, кваліфікація, стаж роботи, науковий ступінь); підстави проведення експертизи; перелік поставлених питань; опис матеріалів, використаних під час дослідження; методи дослідження; результати проведених процедур та сформульовані висновки. Крім того, законодавство вимагає обов’язкового зазначення попередження експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок.

Таким чином всі ці положення є типовими для будь яких експертних досліджень, тому у даній методиці доцільно зазначити відповідність експертного висновку загальним нормам.

Підсумовуючи запропонований підхід при розробці методики експертного дослідження публічних закупівель варто звернути увагу на її особливостях для судово-економічної експертизи. На відміну від аудиту судовий експерт не оцінює доцільність управлінських рішень (як аудитор), а в своїх дослідженнях відповідає лише на поставлені слідством чи судом

питання. Експертний висновок має доказове значення, тому його складання – сфера особливої відповідальності судового експерта.

Застосування цієї методики забезпечить об’єктивність експертного висновку, комплексність дослідження публічних закупівель, можливість використання результатів у судовому доказуванні, узгодженість із міжнародними підходами до аналізу публічних закупівель.

Саме така методична інтеграція є перспективним напрямом розвитку як наукових досліджень, так і практики судово-експертної діяльності.

Висновки до розділу 3

1. Проаналізовано наукові підходи до цифровізації бухгалтерського обліку та встановлено, що її розвиток відбувається за технологічною, інформаційно-аналітичною та концептуально-трансформаційною траєкторіями. Визначено, що цифровізація охоплює не лише автоматизацію облікових процедур, а й трансформацію інформаційного середовища бухгалтерського обліку, зміну методології документування і контролю, інтеграцію облікових систем із цифровою економікою та виникнення нових ризиків викривлення фінансової інформації.

На підставі узагальнення наукових підходів встановлено, що цифровізація змінює характер формування обліково-аналітичної інформації та умови її використання у судовій економічній експертизі. Це дозволило обґрунтувати необхідність адаптації методичного забезпечення судової економічної експертизи до цифрового середовища обліку, зокрема з урахуванням трансформації електронних документів, цифрових слідів господарських операцій та ризиків маніпулювання електронними обліковими даними.

2. Окрім впливу цифровізації, у межах дослідження проаналізовано вплив технологій штучного інтелекту на обліково-аналітичну інформацію та процес її використання у судовій економічній експертизі. Встановлено, що

застосування ШІ є доцільним на етапах накопичення, систематизації, структурування, попереднього аналізу та візуалізації інформації, однак його використання є методологічно обмеженим при експертній інтерпретації даних, оцінці доказового значення документів, встановленні економічного змісту операцій і формуванні експертного висновку.

Проведене дослідження дозволило визначити межі допустимого використання технологій штучного інтелекту у судовій економічній експертизі та обґрунтувати необхідність збереження визначальної ролі професійного судження судового експерта при формуванні доказових висновків.

3. Проаналізовано наукові підходи до побудови моделей обліково-аналітичного забезпечення та встановлено, що їх склад і структура залежать від об’єкта забезпечення, цільового призначення, кола користувачів інформації, рівня аналітичної складності та нормативного середовища. У результаті дослідження запропоновано концепцію обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, побудовану на трьох типах експертного мислення — документально-перевірочному, аналітико-інтерпретаційному та фінансово-реконструктивному, які відповідають експертним спеціальностям 11.1, 11.2 та 11.3 і відображають різні рівні складності експертного дослідження.

Запропонована концепція дозволила розглядати обліково-аналітичне забезпечення судової економічної експертизи як динамічну багаторівневу систему, що поєднує інформаційне, аналітичне та доказове середовище із професійним судженням судового експерта. На цій основі обґрунтовано роль професійного судження як визначального елементу формування експертного висновку: документально-перевірочний тип забезпечує доказову визначеність висновків, аналітико-інтерпретаційний — змістовну оцінку економічних процесів, а фінансово-реконструктивний — виявлення складних фінансових механізмів, взаємозв’язків та ознак викривлення фінансової інформації. Запропонований підхід дозволяє підвищити обґрунтованість експертних

висновків та створити основу для подальшої стандартизації й розвитку аналітичного інструментарію судової економічної експертизи.

4. Встановлено, що зростання обсягів державних витрат, воєнні виклики та масштабні процеси відновлення інфраструктури супроводжуються збільшенням кількості проваджень у сфері закупівель, що обумовлює підвищену потребу у проведенні судових економічних експертиз для встановлення правомірності використання коштів за обсягом та розміру завданих збитків. Це дозволило обґрунтувати необхідність розроблення спеціалізованого методичного забезпечення судової економічної експертизи у сфері публічних закупівель.

Розв’язання зазначеного завдання сприятиме підвищенню якості судової економічної експертизи, уніфікації практики її проведення та посиленню доказової ролі експертних висновків у справах, пов’язаних із закупівлями, у тому числі за державні кошти.

Основні результати наукового дослідження опубліковані [43; 44; 48; 49; 183]

ВИСНОВКИ

У дисертації розвинуто теорію і методологію судової економічної експертизи та удосконалено її обліково-аналітичне забезпечення для цілей ефективного і справедливого правосуддя. Основні висновки за результатами наукового дослідження полягають у наступному:

1. Вивчення та узагальнення підходів до розуміння поняття судової економічної експертизи свідчить, що вона характеризується такими основними ознаками: використання спеціальних, професійних знань, дослідження конкретних об’єктів, процесів або явищ, застосування науково обґрунтованих методів та спрямованість на отримання об’єктивного та мотивованого експертного висновку.

Встановлено, що судова економічна експертиза функціонує не лише як окрема процедура або дія, а як самостійна форма наукового пізнання прикладного характеру, що поєднує досвід, знання та методи з метою формування достовірного знання про досліджуваний об’єкт. Узагальнення наукових підходів дозволило акцентувати увагу на інтеграційному характері цього поняття, що дало підстави розглядати судову економічну експертизу як інтегровану пізнавально-прикладну діяльність.

2. Обґрунтовано відмінності між загальним поняттям експертизи, судовою експертизою та судовою економічною експертизою, які полягають у поступовому посиленні процесуальної визначеності, доказового характеру та спеціалізації об’єктів дослідження. Встановлено, що на відміну від загального поняття експертизи, судова експертиза характеризується процесуальною регламентованістю, спрямованістю на забезпечення доказування, визначеним колом суб’єктів та чітко окресленими об’єктами дослідження. Визначено, що судова економічна експертиза має специфічну гносеологічну природу, оскільки її об’єктом виступають не матеріальні об’єкти у безпосередньому розумінні, а економічні процеси та господарські операції, відображені в системі бухгалтерського обліку, звітності та інших інформаційних джерелах. Це зумовлює опосередкований характер експертного пізнання через обліково-

аналітичну інформацію, необхідність інтерпретації економічного змісту господарських операцій, а також поєднання документального підтвердження фактів із застосуванням аналітичних процедур та професійного судження судового експерта.

3. Аналіз міжнародної практики проведення судової економічної експертизи (forensic accounting) показав спільну функціональну спрямованість з вітчизняними підходами щодо дослідження економічних правопорушень та виявив відмінності у методології, рівнем процесуальної регламентації та характером використання результатів. Встановлено доцільність інтеграції окремих аналітичних інструментів forensic accounting у систему обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи без порушення її процесуальної природи.

4. Обґрунтовано, що класифікація судових експертиз за процесуальними та організаційними ознаками безпосередньо впливає на характер пізнавальної діяльності судового експерта, рівень обґрунтованості висновків та гарантії їх неупередженості. Проведене дослідження дозволило уточнити сутність повторної судової експертизи як самостійного процесуального інституту, спрямованого на перевірку правильності, повноти, обґрунтованості та об’єктивності висновків попереднього експертного дослідження. Систематизовано основні підстави призначення повторної експертизи, до яких віднесено наявність суперечностей між висновками різних експертів, виявлення процесуальних або методичних порушень під час проведення попереднього дослідження, сумніви у кваліфікації експерта, а також появу нових обставин чи доказів, що можуть вплинути на результати експертного дослідження. Встановлено, що зазначені підстави фактично відображають різні форми ризику неналежної якості експертного висновку та потребують відповідного нормативного й методичного врегулювання.

Запропоновано концептуальний підхід до реформування інституту повторної експертизи, який поєднує нормативний, інституційний та методологічний компоненти. Обґрунтовано доцільність законодавчого

закріплення поняття повторної експертизи, визначення чітких підстав для її призначення, проведення повторних експертиз іншими експертами або експертними установами, а також необхідність попередньої всебічної оцінки висновку первинної експертизи перед прийняттям рішення щодо її повторного проведення.

5. Систематизовано елементи обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи та структуровано їх за шістьма взаємопов'язаними рівнями: нормативним, інституційним, інформаційним, методичним, процесуальним і результативним. Встановлено, що кожен із зазначених рівнів виконує самостійну функцію у формуванні, дослідженні та використанні обліково-аналітичної інформації, а їх взаємодія забезпечує трансформацію первинних облікових даних у доказово значущий результат. Для відображення логіки такого процесу запропоновано об'єднати зазначені рівні у два взаємопов'язані блоки: нормативно-інституційне інформаційне середовище, у межах якого відбувається формування та накопичення інформаційної бази дослідження, та методично-процесуальний механізм, який забезпечує її опрацювання, інтерпретацію та трансформацію в експертний висновок. На відміну від існуючих підходів, запропонована структура доповнена результативним рівнем, який відображає реалізацію доказової, аналітичної та діагностичної функцій судової економічної експертизи у процесі судового розгляду. Це дозволило представити обліково-аналітичне забезпечення судової економічної експертизи як цілісну систему, що відображає повний цикл руху інформації від її виникнення до використання результатів експертного дослідження у процесі доказування.

6. На основі запропонованого підходу до моделювання обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи проведено його деталізацію в розрізі експертних спеціальностей 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності», 11.2 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій» та 11.3 «Дослідження документів фінансово-кредитних

операцій». Встановлено, що за збереження єдиної загальної структури обліково-аналітичного забезпечення зміст його елементів, характер інформаційної бази, склад аналітичних процедур, рівень складності дослідження та роль професійного судження істотно відрізняються залежно від виду експертної спеціальності. Визначено особливості реалізації кожного рівня обліково-аналітичного забезпечення в межах окремих спеціальностей та виявлений взаємозв'язок між характером об'єкта дослідження, методичним інструментарієм і механізмом формування експертного висновку. Це створило підґрунтя для диференціації методичного забезпечення судової економічної експертизи та підвищення обґрунтованості експертних висновків залежно від специфіки експертного завдання.

7. Проведений аналіз проявів етичної поведінки судового економічного експерта показав її подвійну природу, оскільки вона одночасно виступає складовою професійної етики фахівця у сфері обліку, аналізу та контролю і елементом механізму забезпечення справедливого судочинства. Це зумовлює необхідність поєднання технічної точності експертних розрахунків із моральною відповідальністю за їх інтерпретацію та доказові наслідки. Проаналізовано вплив процесуально-правової (континентальної) та професійно-стандартної (forensic accounting) традицій на формування етичних принципів судової експертизи, що дозволило визначити необхідність інтеграції професійних стандартів експертної діяльності з процесуальними гарантіями об'єктивності та незалежності експерта.

8. Визначено, що система етичних засад судового економічного експерта повинна базуватися на принципах незалежності, об'єктивності, професійної компетентності, доброчесності, відповідальності, професійної таємниці, конфіденційності та обов'язку обережності, які в сукупності забезпечують достовірність, наукову обґрунтованість і процесуальну придатність експертного висновку. Встановлено, що принцип незалежності реалізується в умовах впливу різних груп ризиків для державних судово-економічних експертів та судово-економічних експертів, які не працюють у державних

установах та потребує належних законодавчих, організаційних і професійних гарантій. Обґрунтовано, що принцип конфіденційності та обов'язку обережності є необхідною складовою етичної системи судового економічного експерта, оскільки забезпечує захист інформації, підтримання довіри до результатів експертної діяльності та мінімізацію ризиків викривлення висновків.

Досліджено зміст принципу професійної компетентності та встановлено, що її доцільно розглядати як динамічну характеристику професійної діяльності судового економічного експерта, яка реалізується на двох взаємопов'язаних етапах: прийняття експертного завдання та його безпосереднього виконання. Визначено, що на першому етапі професійна компетентність виконує функцію попередньої оцінки відповідності складності завдання знанням і досвіду судового експерта, а на другому — забезпечує належне застосування методів дослідження, інтерпретацію отриманих результатів та формування обґрунтованого експертного висновку. Це дозволило сформувати цілісне бачення етичних засад діяльності судового економічного експерта, у межах якого професійна компетентність, незалежність та інші етичні принципи розглядаються як взаємопов'язані елементи забезпечення якості, об'єктивності та доказової цінності результатів судової економічної експертизи.

9. У результаті дослідження встановлено, що організація обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи визначається не лише складом інформаційних джерел, а й видом експертної спеціальності та характером завдань, які вирішуються судовим експертом. На підставі аналізу експертних економічних спеціальностей 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності», 11.2 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій» та 11.3 «Дослідження документів фінансово-кредитних операцій» виокремлено три базові підходи до організації експертного дослідження: документально-перевірочний, аналітико-інтерпретаційний та фінансово-реконструктивний.

Встановлено, що перехід від однієї спеціальності до іншої супроводжується зростанням ролі аналітичних процедур, розширенням інформаційної бази дослідження та ускладненням професійного судження експерта — від підтвердження документально зафіксованих фактів до реконструкції економічних процесів і виявлення прихованих фінансових взаємозв'язків. Це дозволило обґрунтувати доцільність диференціації обліково-аналітичного забезпечення залежно від виду експертної спеціальності та визначити особливості його побудови на документальному, аналітичному та інтелектуально-аналітичному рівнях.

10. Проведено емпіричне дослідження стану обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану на основі опитування судових експертів економічних спеціальностей. Результати опитування засвідчили, що воєнний стан став одночасно фактором модернізації та джерелом нових ризиків для системи судової економічної експертизи. З одного боку, підтверджено зростання ролі цифровізації, адаптивних механізмів регулювання, аналітичних процедур та професійного судження судового експерта, а також зміщення акцентів від формальної перевірки документів до дослідження економічної сутності господарських операцій. З іншого боку, встановлено наявність системних проблем, пов'язаних із фрагментарністю інформаційної бази, методичною невизначеністю при дослідженні воєнних збитків, підвищенням професійного навантаження та відсутністю достатньої уніфікації експертних підходів. Отримані результати дозволили підтвердити гіпотезу про трансформацію обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи під впливом воєнних факторів та обґрунтувати необхідність подальшого розвитку його методичного і нормативного забезпечення з урахуванням цифровізації, зростання ролі професійного судження та потреби у стандартизації досліджень нових об'єктів експертної діяльності.

11. На основі аналізу судових справ, у яких призначалася судова економічна експертиза, встановлено, що обліково-аналітичне забезпечення є

ключовою основою формування доказової бази у кримінальних провадженнях, пов’язаних із викривленням фінансово-господарської діяльності. Виявлено, що шляхом дослідження первинних документів, даних бухгалтерського обліку, фінансової та податкової звітності судова економічна експертиза забезпечує встановлення фактичного змісту господарських операцій, виявлення розбіжностей при їх відображенні в обліку для судового встановленні фіктивності, перевірку відповідності облікових даних вимогам законодавства та підтвердження або спростування наявності економічних підстав для відображення операцій у системі обліку. Проведений аналіз дозволив встановити, що судова економічна експертиза виконує системоутворюючу роль у процесі доказування економічних правопорушень, оскільки забезпечує трансформацію обліково-аналітичної інформації у доказові висновки щодо реального економічного змісту господарських процесів, а якість і доказова цінність експертного висновку безпосередньо залежать від повноти та належної організації обліково-аналітичного забезпечення експертного дослідження.

12. Проведений порівняльний аналіз методик виявлення шахрайства та судової економічної експертизи, а також аналіз матеріалів кримінальних проваджень дозволили встановити, що за спільної спрямованості на дослідження фінансово-господарських процесів зазначені підходи відрізняються за метою, процесуальним статусом і характером результатів. Це дозволило обґрунтувати доцільність використання інструментарію аналізу шахрайства як допоміжного елементу обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи без виходу за межі її процесуальної природи та визначених законодавством повноважень судового експерта.

На основі узагальнення практики проведення судових економічних експертиз та аналізу матеріалів експертних досліджень систематизовано фактори, що впливають на формування недостовірної обліково-аналітичної інформації та можуть спричиняти викривлення фінансової звітності. Встановлено, що такі викривлення формуються під впливом взаємопов’язаних

організаційно-управлінських, економічних, нормативно-правових, документальних та інформаційно-технологічних факторів, кожен з яких по-різному впливає на процес створення, обробки та відображення інформації у системі бухгалтерського обліку. Визначено, що для цілей судової економічної експертизи дослідження зазначених факторів дозволяє встановити механізм виникнення недостовірних фінансових показників, виявити причини викривлення облікової інформації, оцінити вплив окремих порушень на результати фінансово-господарської діяльності та сформувати належне доказове обґрунтування висновків експерта. Отримані результати розширюють розуміння ролі обліково-аналітичного забезпечення як інструменту виявлення причинно-наслідкових зв’язків між умовами ведення обліку та фактами викривлення фінансової інформації.

13. На основі узагальнення результатів дослідження розроблено концепцію обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, яка розглядає його не лише як сукупність джерел інформації та методів дослідження, а як когнітивно-інформаційну систему, у межах якої визначальну роль відіграє професійне судження судового експерта. Концепція ґрунтується на типології експертного мислення та передбачає функціонування трьох взаємопов’язаних рівнів обліково-аналітичного забезпечення: документального, спрямованого на встановлення та підтвердження фактів на основі облікових даних; аналітичного, орієнтованого на інтерпретацію економічного змісту господарських процесів; реконструктивного, що забезпечує моделювання економічних процесів, встановлення прихованих взаємозв’язків, механізмів викривлення інформації та реконструкцію фінансових подій. Встановлено, що зазначені рівні відповідають специфіці об’єктів дослідження експертних спеціальностей 11.1, 11.2 та 11.3, а перехід між ними супроводжується зростанням ролі професійного судження, ускладненням аналітичних процедур та зміною характеру доказової інформації від прямих документальних підтверджень до результатів аналітичної інтерпретації та реконструкції економічних процесів.

Запропонована концепція забезпечує інтеграцію документального, аналітичного та реконструктивного підходів до експертного дослідження, створює теоретичне підґрунтя для диференціації методичного забезпечення судової економічної експертизи та підвищення обґрунтованості експертних висновків.

Досліджено можливості використання технологій штучного інтелекту в системі обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи та встановлено доцільність їх застосування на етапах накопичення, систематизації, структурування й попереднього аналізу обліково-аналітичної інформації. Обґрунтовано, що штучний інтелект повинен виконувати функцію допоміжного інструменту інформаційно-аналітичної підтримки судового експерта під час роботи з великими масивами даних, тоді як інтерпретація фактів, оцінка доказового значення інформації, встановлення економічної сутності операцій і формування експертного висновку мають залишатися виключно сферою професійного судження та процесуальної відповідальності судового експерта.

14. У результаті дослідження встановлено відсутність комплексного методичного забезпечення судової економічної експертизи у сфері закупівель, що обмежує можливості уніфікованого дослідження операцій, пов’язаних із використанням коштів та виконанням договірних зобов’язань. З огляду на це запропоновано адаптувати методичний інструментарій аудиту публічних закупівель як основу проведення судових економічних експертиз у сфері публічних закупівель, а також закупівель комерційних підприємств, щодо яких виникають ознаки порушень законодавства, завдання збитків або інших економічних правопорушень. Такий підхід дозволяє використати напрацьовані аудиторською практикою процедури оцінки законності, економічної обґрунтованості, ефективності та документального підтвердження закупівельних операцій для формування доказової бази у межах судового експертного дослідження.

Список використаних джерел

1. Авдєєва Г. К. Оцінка достовірності висновку експерта як джерела доказів в Україні та в інших країнах: порівняльно-правовий аналіз. *Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа та спеціальних знань в юридичній практиці.* 2021. № 2 (21). URL: https://expertize-journal.org.ua/spetsialni-znannya/5654-avdeeva-g-k-otsinka-dostovirnosti-visnovku-eksperta-yak-dzherela-dokaziv-v-ukrajini-ta-v-inshikh-krajinakh-porivnyalno-pravovij-analiz
2. Авдєєва Г., Живуцька-Козловська Е. Проблеми використання цифрових доказів у кримінальному судочинстві України та США. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Вип. 1 (30). С. 126 –143. DOI: 10.32353/khrife.1.2023.07
3. Акімов В.В., Бандурка О.М., Беляєва Л.А. Лукін В.О. Судово-бухгалтерська експертиза в кримінальних справах про розкрадання грошових коштів. Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 80 с.
4. Аристотель. Нікомахова етика. Переклад професора Віктора Ставнюка. Видавництво Verba. 2025. 288 с.
5. Базась М. Ф. Теоретико-методологічні засади судово-бухгалтерської експертизи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: МАУП, 2007. 488с.
6. Безручук С. Л., Грабчук І. Л. Основні концепції впливу цифровізації на якість бухгалтерського обліку. *Економіка, управління та адміністрування*. 2021. № 4(98). С. 69–74. DOI: https://doi.org/10.26642/ema-2021-4(98)-69-74
7. Біленчук П. Д., Дубовий Ю. І., Салтевський М. В. Судова експертиза: теорія і практика. Київ : Атіка, 2001. 640 с.
8. Білуха М.Т. Судово-бухгалтерська експертиза: підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ: Воля, 2004. 656 с.

9. Бондаренко-Берехович В. Стратегії мінімізації помилок у судово-експертній практиці. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. №37(4). С. 29–38. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.4.2024.03
10. Бочкарьов Д.О. Шляхи забезпечення принципу незалежності судової експертизи. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції-дискусії «*Місце недержавної судової експертизи у забезпеченні судочинства України*». Київ: Видавник Назаров О.А. 2020. С. 80–83. URL: http://nndes.org.ua/images/18112020.pdf
11. Брохун Н. С., Новіченко Л. С. Обліково-аналітичне забезпечення управління підприємством: теоретичне осмислення економічного змісту. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Економіка. 2017. Вип. 2 (50). С. 299–304.
12. Бруханський Р.Ф. Актуалізація стратегічних векторів обліково-аналітичного забезпечення системи управління аграрних підприємств України. *Український журнал прикладної економіки*. 2016. Т. 1. № 1. С. 11–21.
13. Будько О. В. Обліково-аналітична інформація в системі інформаційного забезпечення сталого розвитку. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2019. № 3. С. 252–257.
14. Будько О.В. Моделювання системи обліково-аналітичного забезпечення суб'єктів господарювання в умовах сталого розвитку. *Проблеми економіки*. 2015. № 1. С. 285–291.
15. Бешуля І.В., Гевлич Л.Л. Судово-бухгалтерська експертиза: навчальний посібник (для студентів спец. «Облік та аудит» усіх форм навчання); за заг. ред. Є.Є. Іоніна. Донецьк: ДонНУ, 2013. 144 с. URL: https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/389/1/%...%BA.pdf
16. Волкова І. А. Судово-бухгалтерська експертиза : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2009. 84 с.

17. Волощук Л. О. Обліково-аналітичне забезпечення управління інноваційним розвитком підприємства. *Праці Одеського політехнічного університету. Економіка. Управління*. 2011. Вип. 2 (36). С. 329–338.
18. Вольська К. О., Дикий А. П. Бухгалтерський облік у «хмарі»: порядок переходу та адаптації інформаційної системи підприємства. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2017. №2(37). С. 24–29. DOI: https://doi.org/10.26642/pbo-2017-2(37)-24-29
19. Глібко В.М. Теоретичні та організаційні основи призначення і проведення судово-економічної експертизи. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2 (4). URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/tipp_2013_2_46.pdf
20. Гордієнко М. Ризик-орієнтований підхід у судово-економічних експертизах глобальних фінансових схем. *Економіка та суспільство*. 2025. Випуск № 73. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5870/5809
21. Грицай О. І., Дефір І. В. Обліково-аналітичне забезпечення процесів управління зовнішньоекономічною діяльністю. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2025. Вип.9. №. 2. С. 106–120. http://doi.org/10.23939/semi2025.02.106
22. Грицишен Д. О., Кузнєцова О. В. Судова економічна експертиза операцій з управління відходами: теоретичні положення. *Вісник ЖДТУ*. 2013. № 4(66). С. 30–38. URL: https://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdtu_econ_2013_4_5
23. Грицишен Д.О. Державна політика в сфері запобігання та протидії економічній злочинності: монографія. Житомир. Вид. О.О. Євенок. 2020. 384 с.
24. Гуцаленко Л.В. Судово-бухгалтерська експертиза : навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 351 с.

25. Дікань Л.В., Понікаров В.Д., Кожушко О.В. Судово-економічна експертиза : навч. посіб. Х. : Вид ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. 432с.
26. Дуфенюк О., Цивінський О. Проблемні питання судово-економічної експертизи у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 2. С. 291–295.
27. Економічна експертиза : теорія, методологія та організація: монографія. М. Лучко, Л. Будник, І. Гарбарець [та ін.] ; за заг. ред. М. Лучка. Тернопіль : ЗУНУ, 2021. 308 с.
28. Експертизи у судочинстві України: наук.-практ. посіб./за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ, 2015. 504 с.
29. Євдокіменко С. В. Теорія і практика судово-економічної експертизи : монографія. Х. : Панов, 2016. 540 с.
30. Єдиний державний реєстр судових рішень URL: https://reyestr.court.gov.ua/
31. Живко З.Б. Судова бухгалтерія : навч. посіб. К. : Атіка, 2007. 344с.
32. Жиглей І. В., Лайчук С. М., Поліщук І. Р. Використання інформаційних технологій у бухгалтерському обліку. *Економіка, управління та адміністрування*. 2024. №1(107). С. 95–102. DOI: https://doi.org/10.26642/ema-2024-1(107)-95-102
33. Жук О. І. Облік як інформаційна система в управлінні суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності. *Вісник Прикарпатського університету. Економіка*. 2015. Вип. XI. С. 290–291.
34. Журавель В. А., Авдєєва Г. К. Судова експертиза у світлі судової реформи в Україні. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.) : у 2 т. Одеса, 2017. Т. 2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. С. 412–414.
35. Загородній А. Г., Партин Г. О. Обліково-аналітичне забезпечення менеджменту підприємства : монографія. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2022. 248 с.

36. Зоріна О. А. Теоретичні аспекти формування обліково-аналітичного механізму зовнішньоекономічної діяльності. *Формування ринкових відносин в Україні.* 2024. № 6. С. 77–84. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.13764709
37. Іванков В. М. Методологія, організація та обліково-аналітичне забезпечення судово-економічної експертизи : дис. … д-ра екон. наук : спец. 08.00.08 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності) / Державний університет «Житомирська політехніка». Житомир, 2024. 445 с.
38. Іванков В. М. Стратегії впровадження етики в професію судового економічного експерта. *International scientific-practical conference "Science, education and society in the 21st century: scientific ideas and implementation mechanisms":* conference proceedings (Košice, Slovakia, August 4, 2023). Košice, Slovakia: Scholarly Publisher ICSSH, 2023. С. 28–30.
39. Іванков В.М. Вплив судово-економічної експертизи на зміну парадигми аудиту оцінки шахрайства. *Управління змінами та інновації.* 2023. № 7. С. 58–63. DOI: https://doi.org/10.32782/CMI/2023-7-8
40. Іванков В.М. Імперативи судово-економічної експертизи збитків внаслідок збройної агресії рф. *Причорноморські економічні студії*. Випуск 84. 2023. С. 158–166. DOI: https://doi.org/10.32782/bses.84-27
41. Іванков П.М. Документування в бухгалтерському обліку у контексті завдань судової економічної експертизи. *Економіка, фінанси, облік та управління: нові виклики та стратегії розвитку.* Збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Кропивницький, 30 листопада 2024 р.). Кропивницький: ЦФЕНД, 2024. С. 36–38.
42. Іванков П.М. Еволюція спеціальних знань в судовій експертизі. *Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку, фінансів та управління*: збірник тез доповідей міжнародної науково- практичної

конференції (Житомир, 22 березня 2025 р.). Житомир: ЦФЕНД, 2025. С.21–24.

43. Іванков П.М. Ефективність роботи судово-економічного експерта: вплив когнітивних факторів. *Актуальні питання економіки, фінансів, управління і права в сучасних умовах:* збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Кременчук, 18 лютого 2026 р.). Кременчук: ЦФЕНД, 2026. С. 58-60.
44. Іванков П.М. Методологія судово-економічної експертизи як умова її юридичної прийнятності. *Перспективи розвитку обліку, аналізу та аудиту в контексті євроінтеграції*: збірник тез XIII Міжнародної науково-практичної конференції. 22 травня 2025, Одеса. С. 169–171.
45. Іванков П.М. Повторна експертиза як інструмент забезпечення об'єктивності судового доказування. *Актуальні проблеми сталого розвитку*. Т.2, № 4. 2025. С. 198–205. DOI: https://doi.org/10.60022/2(4)-24S
46. Іванков П.М. Розвиток дефініції судової економічної експертизи. *Бізнес-навігатор.* Випуск 5 (82). 2025. С. 146–151. DOI: https://doi.org/10.32782/business-navigator.82-23
47. Іванков П.М. Розвиток концепції незалежності судово-економічних експертів у контексті реформування системи судових експертиз. *Вісник Дніпропетровського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України. Економічні науки.* 2025. Випуск 1 (11). С. 14–24. DOI: https://doi.org/10.32782/2708-1834/2025-11.2
48. Іванков П.М. Стандартизація судово-економічної експертизи. *Актуальні питання економіки, обліку, фінансів та права в сучасних умовах*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Кременчук, 8 червня 2024 р.). Кременчук: ЦФЕНД, 2024. С.57–59.

49. Іванков П.М. Теоретичні основи та зарубіжні моделі організації судово-економічної експертизи. *Облік і фінанси*. 2025. № 2. С. 128–134 DOI: https://doi.org/10.33146/2307-9878-2025-2(108)-128-134
50. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text
51. Камлик М.І. Судова бухгалтерія : підручник. 4-те вид., доп. та перероб. К. : Атіка, 2003. 592 с.
52. Кащена Н. Б. Методологія формування обліково-аналітичного забезпечення управління економічною активністю підприємств торгівлі. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. Харків: ХДУХТ. 2021. 28 с.
53. Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій. Київ : Ін Юре, 2007. 528 с.
54. Клюєв О. М. Реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя – нагальна потреба часу. Матеріали круглого столу «*Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя*» м. Харків, 6–7 лютого 2020 року. Харків : ХНДІСЕ, 2020. С.6–11.
55. Клюєв О. Перспективи розвитку судової експертології в Україні з урахуванням міжнародного досвіду. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 4 (29). С. 5–11. DOI: 10.32353/khrife.4.2022.01.
56. Ковальова Н. М., Томачинський С. М. Оновлення методики проведення судових експертиз та експертних досліджень як важлива умова високої якості їх результатів. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. №3(9). С. 46–56. DOI: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3(9)-46-56

57. Копча В. В. Судова експертиза: сучасні теоретико-правові проблеми. Ужгород : РІК-У, 2018. 420 с.
58. Копча Н. В. Використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення: теорія та практика: монографія. Одеса: «Юридика», 2023. 244 с.
59. Кощинець М.І. Проблеми нормативно-правового та інформаційного забезпечення судово-бухгалтерських експертиз і шляхи їх вирішення. *Інноваційна економіка*. 2019. № 3–4. С. 168–174.
60. Краснікова Н. Г. Шляхи вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення діяльності комунальних некомерційних підприємств охорони здоров'я. *Бізнес Інформ*. 2020. № 9. С. 212–218.
61. Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.- метод. зб. К: Київський НДІ судових експертиз, 2016. Вип. 61. 620 с.
62. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20220520#Text
63. Крівцова Т.О. Вдосконалення правового забезпечення судово-економічної експертизи як форми економічного контролю. *Бізнес-Інформ*. 2015. № 3. С. 48–53.
64. Кучерява М. В. Оцінка якості фінансової звітності: методичні підходи та орга-нізація : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 ; ДННУ «Академія фін. Управління». Київ, 2019. 337 с.
65. Легенчук С.Ф. Багатоваріантність в бухгалтерському обліку: історико-теоретичні аспекти. Житомир: ЖДТУ, 2017. 204 с.
66. Легенчук С. Ф., Завалій Т. О., Денисюк О. М. Big Data в стратегічному управлінському обліку. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2023. №3(56). С. 14–20. DOI: https://doi.org/10.26642/pbo-2023-3(56)-14-20
67. Ліба Н. Обліково-аналітичне забезпечення інноваційної діяльності. *Економічний аналіз*. 2012. Вип. 11. Ч. 4. С. 248–251.

68. Лоза Т. В. Класифікація судових експертиз у кримінальному процесі. *Право та державне управління*. 2023. № 2. С. 339–347.
69. Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. Актуальні питання реформування законодавства у сфері судово-експертної діяльності в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2014. Вип. 14. С. 157–166.
70. Матвєєвський О. В., Бабін Б. В. Міжнародно-правові стандарти судової експертизи та їх національна реалізація. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 1(22). Том 4. С. 73–79.
71. Міжнародний кодекс етики професійних бухгалтерів (включаючи Міжнародні стандарти незалежності), видання 2024 року. Рада з Міжнародних стандартів етики для бухгалтерів. URL:https://www.mof.gov.ua/uk/international_code_of_professional_ethics_accountants_including_international_independence_standards-780
72. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. IAASB. 2020. Ч. I–III. URL: https://www.iaasb.org/publications/mizhnarodni-standarti-kontrolyuyakosti-auditu-oglyadu-inshogo-nadannya-vpevnenosti-ta-suputnikh-0
73. Мізякіна, Н. О. Систематизація факторів ризику фальсифікації фінансової звітності: обліковий аспект. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2017. № 2-3(35). С. 260–270. DOI: https://doi.org/10.26642/pbo-2016-2-3(35)-260-270
74. Міл Джон Стюарт. Про свободу: Есе / пер. з англ. К: Основи, 2001. 463с.
75. Міщенко Т. М. Нові підходи до класифікації інформаційного забезпечення судово-економічної експертизи. *Приазовський економічний вісник.* 2019. № (6) 17. С. 384–390.

76. Мотренко Т.В. Гегелевские идеи в мировоззренческо-религиозной парадигме философии IX – начала XX веков. К. : Слово, 2005. 448 с.
77. Мулик Т. О., Мулик Я. І. Теоретичні основи судово-економічної експертизи: аналіз наукових поглядів. *Економічний простір*. 2021. № 165. С. 131–139. DOI: https://doi.org/10.32782/2224-6282/165-24
78. Мулик Я. І. Організація підготовки та атестації судових експертів: основні вимоги та обмеження. *Ефективна економіка*. 2021. № 1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8545. DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.1.105
79. Мулик, Я. Нормативно-правове забезпечення економічної експертизи: стан та вдосконалення. *Економіка та суспільство*. 2021. № 28. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-9
80. Муравський В., Шевчук В. Глобальна трансформація ролі бухгалтерського обліку і контролю в умовах цифрової економіки. *Науковий журнал «Світ фінансів».* 2024. № 1(78). С. 39–58. URL: https://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1671.
81. Нагірська К. Є. Обліково-аналітичне забезпечення вибору стратегії підприємства: систематизація наукових поглядів. *Економічні науки. Серія : «Облік і фінанси».* 2015. № 12. С. 206–215.
82. Національне антикорупційне бюро України: офіційний сайт. URL: https://nabu.gov.ua/news/novyny-rozkradannya-ponad-18-mln-grn-pry-budivnyctvi-zhytla-dlya-minoborony-slidstvo-zaversheno/
83. Новіченко Л., Стойка Н. Удосконалення документування як елементу методу бухгалтерського обліку в умовах цифровізації економіки. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*. 2022. № 6(2). С. 214–218. DOI: https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6(2)-36
84. Обліково-аналітичне забезпечення фінансового менеджменту на сільськогосподарських підприємствах : монографія / Т.Г. Камінська та ін.; за ред. Т.Г. Камінської. Київ : ЦП «Компринт», 2013. 338 с.

85. Орлов І. Організація бухгалтерського обліку в умовах цифровізації економіки. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*. 2022. № 1(1). С.264–273. DOI: https://doi.org/10.58423/2786-6742/2022-1-264-273
86. Орлов І. В., Захаров Д. М. Дослідження проблеми забезпечення достовірності інтегрованої звітності. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2023. № 1(54). С. 46–51. https://doi.org/10.26642/pbo-2023-1(54)-46-51
87. Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків, 2016. 928 с.
88. Панченко О. М., Ждан В. М. Модель обліково-аналітичного забезпечення стратегічного розвитку підприємства. *Ефективна економіка.* 2018. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6734 DOI: 10.32702/2307-2105-2018.12.77
89. Пилипенко А.А. Організація обліково-аналітичного забезпечення стратегічного розвитку підприємства. Наукове видання. Харків: ХНЕУ, 2007. 276 с.
90. Пиріг І. В. Теоретичні основи експертної діяльності : монографія. Дніпро : ДДУВС, 2016. 296 с.
91. Пиріг І. В., Шинкаренко І. Р. Принципи судової експертизи (оглядова стаття). Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2018. Вип. 18. С. 221–230. DOI: 10.32353/khrife.2018.24
92. Поліцейські Прикарпаття викрили факт розкрадання бюджетних коштів: фігурантам повідомлено про підозру. URL: https://if.npu.gov.ua/news/politseiski-prykarpattia-vykryly-fakt-rozkradannia-biudzhetnykh-koshtiv-fihurantam-povidomleno-pro-pidozru?utm_source=chatgpt.com

93. Поліщук І. Р., Вигівська І. М., Макарович В. К. Обліково-аналітичне забезпечення управління достовірністю показників фінансової звітності. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2022. № 1(51). С. 17–22. DOI: https://doi.org/10.26642/pbo-2022-1(51)-17-22

94. Положення про Державну аудиторську службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 03.02.2016 р. № 43. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text

95. Порядок проведення перевірок закупівель Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами: постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 р. № 631. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631-2013-%D0%BF#Text

96. Присяжнюк А. Г. Судово-експертна етика та стандартизація. *Київський часопис права.* 2025. № 2. С. 259–265.

97. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017 р. № 2258-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text

98. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text

99. Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів: Наказ Міністерства юстиції України 03.03.2015 р. № 301/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text

100. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text

101. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text

102. Про Рахункову палату: Закон України від 2 липня 2015 р. № 576-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text

103. Про створення технічного комітету стандартизації «Судова експертиза» : наказ ДП «УкрНДНЦ» від 07.05.2018 р. № 125. URL: https://ips.ligazakon.net/document/FN042150

104. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. № 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text

105. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text

106. Пугаченко О. Б., Косенко С. С., Бабій М. В. Організація проведення судових експертиз та експертних досліджень з економічних питань. *Центральноукраїнський науковий вісник*. *Економічні науки.* 2021. Вип. 6 (39). С. 115–130.

107. Реєстр атестованих судових експертів: Міністерство Юстиції України. URL: https://rase.minjust.gov.ua/

108. Рета М.В., Токар Н.Б. Система обліково-аналітичного забезпечення: науково-методичний підхід до формування. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*. 2016. № 27 (1199). С. 97–102.

109. Рожелюк В. М., Денчук П. Н. Концептуальні основи обліково-аналітичного забезпечення системи менеджменту підприємства. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 1. С. 270–274.

110. Розроблення експертних методик: зміст, структура, оформлення (з урахуванням міжнародних стандартів, прийнятих в Україні) : метод. рек. / О. Г. Рувін (голова авт. кол.), А. О. Полтавський (заст. голови авт. кол.), Т. В. Будко, Т. Д. Голікова, О. І. Жеребко, А. М. Камінський, М. П. Молибога, В. В. Назаров ; за заг. ред. О. Г. Рувіна, С. Г. Кримчука,

А. В. Свінцицького. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ : КНДІСЕ, 2021. 102 с.

111. Романів С.Р., Голяш І.Д. Основні напрями вдосконалення правового регулювання судово-економічної експертизи в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск 10. С. 796–802.

112. Рябенко Л. М. Особливості обліково-аналітичного забезпечення стратегічного управління сільськогосподарськими підприємствами. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 12. С. 207–212.

113. Свінцицький А. В. Система експертного забезпечення правосуддя в Україні на сучасному етапі: організаційно-правові аспекти. Матеріали круглого столу «*Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя*» м. Харків, 6-7 лютого 2020 року. Харків : ХНДІСЕ, 2020. С. 16–20.

114. Сегай М. Я. Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність. *Вісн. Акад. прав. Наук України*. 2003. № 2 (33) - № 3 (34). С. 740–762.

115. Сікач Н. С. Сутність і структура обліково-аналітичного забезпечення системи управління підприємницькою діяльністю. *Регіональна економіка*. 2024. № 2. С. 155–165. DOI: https://doi.org/10.36818/1562-0905-2024-2-16.

116. Сімакова-Єфремян Е. Судово-експертні установи в умовах воєнного стану: проблеми та перспективи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2025. № 40(3). С. 5–11. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.3.2025.01

117. Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика : монографія. Харків, 2016. 456 с.

118. Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності в умовах судової реформи

в Україні. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: мат-ли круглого столу з нагоди 100-річ. від дня народж. проф. М. В. Салтевського (Харків, 30.10.2017). Харків, 2017. С. 68–70.

119. Скрипник М. І. Методологія оцінки фальсифікації фінансової звітності компаній. *Фінанси України*. 2025. № 5. С. 98–110. DOI: https://doi.org/10.33763/finukr2025.05.098

120. Соколенко Л. Ф. Розвиток процесів цифровізації як передумова трансформації організаційно-методологічних засад бухгалтерського обліку. *Економіка, управління та адміністрування*. 2020. № 4(90). С. 167–175. DOI: https://doi.org/10.26642/ema-2019-4(90)-167-175.

121. Теорія та практика проведення судових експертиз за напрямками інженерних, економічних, товарознавчих видів досліджень та оціночної діяльності / Монографія. За редакцією проф. Хомутенко В.П., к.ю.н. Костіна О.Ю. Одеса, 2017р. 274с.

122. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2022. Вип. 4 (29). 212 с.

123. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. Вип. 1 (30). 215 с.

124. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць. Вип. 13 / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. Х. : Право, 2013. 592 с.

125. Ткаченко Н. Тенденції розвитку судово-експертної діяльності в умовах глобальної цифрової трансформації суспільства. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2025. № 41(4). С. 35–51. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.4.2025.03

126. Ткаченко Н., Алєксєйчук В. Моделі системи інституцій судової експертизи в Україні (переваги та ризики). *Теорія та практика судової*

експертизи і криміналістики. 2022. Вип. 1 (26). С. 10–23. DOI: 10.32353/khrife.1.2022.02.

127. Тринька Л. Я. Проблеми обліково-аналітичного забезпечення в системі економічної безпеки підприємств. *Науковий вісник нац. університету біоресурсів і природо-користування України. Економіка. аграрний менеджмент, бізнес*. 2012. № 177, ч. 4. С.177–182.

128. Усатенко О.В., Пашкевич М.С. Професійне судження у сфері бухгалтерського обліку та фінансової звітності за МСБО та МСФЗ. *Бізнес інформ.* 2023. № 3. С. 90–95.

129. Федоренко В. Л., Коваленко В. В., Гайдай О. Д. Передісторія становлення судової експертизи об’єктів права інтелектуальної власності в контексті генезису судово-експертної діяльності в Україні (від Київського князівства до Першої світової війни)(оглядова стаття). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 22. С. 126–145. DOI: https://doi.org/10.32353/ khrife.2.2020.10.

130. Фостолович, В. А. Штучний інтелект в сучасному бізнесі: потенціал, сучасні тренди та перспективи інтегрування у різні сфери господарської діяльності і життєдіяльності людини. *Ефективна економіка*. 2022. № 7. DOI: https://doi.org/10.32702/ 2307-2105.2022.7.4.

131. Хомутенко В. П., Хомутенко А. В. Інституційно-організаційне забезпечення судово-експертної діяльності в Україні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління.* 2023. № 4(22). С. 59–79. DOI: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4(22)-59-79

132. Хомутенко В., Хомутенко А. Дуалістична природа судової експертизи. *Юридичний вісник.* 2022. № 2. С. 139–147. DOI: https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2332.

133. Хомутенко О.В., Кудряшова С.В. Про предмет і об'єкт судової економічної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Х. : Право, 2010. Вип. 10. С. 553–561.

134. Чередниченко А. Межі компетенції судового експерта-економіста. *Незалежний аудитор*. 2012. № 11. С. 86-88. URL: http://n-auditor.com.ua/uk/component/na_archive/629?view=material.

135. Шалімова Н.С. Соціально-економічні аспекти аудиту: теорія і практика: монографія. Кіровоград: ТОВ «ІмексЛТД», 2012. 672 с.

136. Шевчук В. М. Розвиток криміналістики та судової експертизи в сучасних умовах воєнного стану війни. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя від дня народження М.С. Романова (Харків, 17. 05.2024). Харків : 2015.

137. Шепітько В. Судова експертиза та судово-експертна діяльність: погляд крізь призму думок експертів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2023. Вип. 1 (30). С. 12–22. DOI: 10.32353/khrife.1.2023.02.

138. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза.* 2014. № 1. С. 11–18.

139. Шульга В., Калюжна Л.Електронні докази у кримінальному процесі: методи їх виявлення, дослідження та правове закріплення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2025. № 40(3). С. 136–152. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.3.2025.10

140. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків, 2015. 560 с.

141. Юм Девід. Зібрання творів в 2 томах / пер. з англ. С.І. Церетелі Видавництво: Серія: «*Філософська спадщина*», 1966. 847с.

142. Юридична газета. 30 січня 2026 року. Офіційний сайт. URL: https://yur-gazeta.com/golovna/u-2025-roci-v-ukrayini-zafiksuvali-ponad-48-tisyach-kriminalnih-provadzhen-shchodo-shahraystva-.html

143. Яремко І. Й. Обліково-аналітичне забезпечення як інструментарій управління економічним розвитком підприємства. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2022. Вип. 6. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-6-09-02.

144. Ярослав Ю. Ю. Оцінка висновку експерта за допомогою спеціальних знань. *Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа та спеціальних знань в юридичній практиці*. 2019. № 3 (19). URL: https://expertize-journal.org.ua/spetsialni-znannya/1064-yaroslav-yu-yu-otsinka-visnovku-eksperta-za-dopomogoyu-spetsialnikh-znan?fbclid=IwAR0pvUiSG7wKOO0QEu8RUOpzqF9Iy3azAwtOe5uGX_4Hbnr9wJ-LGvIqvwc

145. Abdullah A. A. H., Almaqtari F. A. The impact of artificial intelligence and Industry 4.0 on transforming accounting and auditing practices. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*. 2024. № 10(1). DOI: https://doi.org/10.1016/ j.joitmc.2024.100218

146. AI Guidelines for Business. Ver1.0 URL: https://www.meti.go.jp/shingikai/mono_info_service/ai_shakai_jisso/pdf/20240419_9.pdf

147. AI In Accounting Market Size & Share Analysis - Growth Trends & Forecasts (2024 - 2029) URL: https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/artificial-intelligence-in-accounting-market

148. Altomonte L. (2024). The best SWOT analysis software of 2024. Safety Culture. URL: https://safetyculture.com/app/swot-analysis-software/

149. Androutsopoulou Aggeliki, Nikos Karacapilidis, Euripidis Loukis, and Yannis Charalabidis. Transforming the communication between citizens and government through AI-guided chatbots. *Government Information Quarterly*. 2019. № 36 (2). P. 358–367.

150. Arokiasamy L., Cristal-Lee S. Forensic accounting: Public acceptance towards occurrence of fraud detection. *International Journal of Business and Management*. 2009. 4(11). P. 145–160.

151. Arslan Ö. The Forensic Accounting Profession and the Process of Its Development in the World. *In Contemporary Issues in Audit Management and Forensic Accounting*. 2020. Vol. 102. P. 203–218.

152. Artificial intelligence in UK financial services (2024). The Bank of England and Financial Conduct Authority conducted a third survey of artificial intelligence and machine learning in UK financial services. URL:https://www.bankofengland.co.uk/report/2024/artificial-intelligence-in-uk-financial-services-2024

153. Asha-Maria Sharma. Artificial Intelligence News (2024). URL: https://www.gtai.de/en/invest/industries/digital-economy/artificial-intelligence-news-august-2024-1812588

154. Ashton R.H. Professional Judgment in Accounting: Issues and Controversies. *Accounting Horizons*. 1990. Vol. 4. No. 1. P. 80–84.

155. Bell S. Encyclopedia of forensic science (Rev. Ed.). *USA: Facts on File Inc*. 2008.

156. Beneish M. D. The detection of earnings manipulation. *Financial Analysts Journal*. 1999. Vol. 55, Iss. 5. P. 24–36. URL: https://doi.org/10.2469/faj.v55.n5.2296.

157. Bologna J., Lindquist R., Wells J. The Accountant's Handbook of Fraud and Commercial Crime. New York: Wiley, 1993. 512 p.

158. Buckhoff T. A., Schrader R. W. The teaching of forensic accounting. *Journal of Forensic Accounting*. 2000. № 1(1). P. 135–146.

159. Burcak Kiziltan. Ethics in forensic accounting: challenges, impacts and future directions. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 2025. № 26(3). P. 316–337. DOI:10.53443/anadoluibfd.1650372

160. Cao M., Chychyla R., Stewart T. Big data analytics in financial statement audits. *Accounting Horizon*. 2015. Vol. 29, No. 2. P. 423-429.

161. Cao P. Research on the impact of artificial intelligence-based e-commerce personalization on traditional accounting methods. *International Journal of Intelligent Networks*. 2023. № 4. P. 193–201. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ijin.2023.07.004

162. Cecchini M., Aytug H., Koehler G., Pathak P. Detecting Management Fraud in Public Companies. *Management Science*. 2010. Vol. 56, Iss. 7. P. 1146–1160. DOI: https://doi.org/10.1287/mnsc.1100.1174.

163. Cooper C. Extraordinary Circumstances: The Journey of a Corporate Whistleblower Paperback. Wiley. 2009. 416 p.

164. Crumbley D. L., Heitger L. E., Smith G. S. Forensic and Investigative Accounting. 9th ed. Chicago: CCH Incorporated, 2017. 816 p.

165. Crumbley D.L. Forensic accounting: older than you think. *Journal of Forensic Accounting*. 2001. Vol. 11, № 2. P. 181–202.

166. De Angelo L. E. Accounting numbers as market valuation substitutes: A study of management buyouts of public stockholders. *The Accounting Review*. 1986. Vol. 61, Iss. 3. P. 400–420. URL: https://www.jstor.org/stable/i302516.

167. Dechow P. M., Ge W., Larson C. R., Sloan R. G. Predicting material accounting misstatements. *Contemporary Accounting Research*. 2008. Vol. 28, Iss 1. P. 17–27. URL: https://doi.org/10.1111/j.1911-3846.2010.01041.x.

168. Dechow P. M., Sloan R. G., Sweeney A. P. Detecting earnings management. *The Accounting Review*. 1995. Vol. 70 (2). P. 193–226. URL: https://ssrn.com/abstract=5520.

169. Dechow P. M., Dichev I. D. The Quality of Accruals and Earnings: The Role of Accrual Estimation Errors. *Accounting Review*. 2002. Vol. 77, Iss. s-1. P. 35–59. DOI: https://doi.org/10.2308/accr.2002.77.s-1.35.

170. Dechow P. M., Sloan R. G. Executive incentives and the horizon problem: An empirical investigation. *Journal of Accounting and*

Economics. 1991. Vol. 14, Iss. 1. P. 51–89. DOI: https://doi.org/10.1016/0167-7187(91)90058-S.

171. Drozd I., Pysmenna M., Pohribna N., Zdyrko N., Kulish A. Audit Assessment of the Effectiveness of Public Procurement Procedures. *Independent Journal of Management & Production*. 2021. № 12(3). P. 85–107. DOI: https://doi.org/10.14807/ijmp.v12i3.1522.

172. European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI). URL:https://enfsi.eu/

173. Fraudulent financial reporting from the managers' perspective. Zdravka Petković, Stefan Milojević, Stefan Novaković, Đurđica Trivunović Sajić. *International Academic Journal*. Vol. 2, Issue 2. 2021. URL: https://ia-institute.com/wp-content/uploads/2021/12/IAI-Journal_December-2021-copy.pdf?utm_source=chatgpt.com

174. Furmanchuk O. The role of state fnance audit in the system of accounting and analytical support of the state funds management system. *Economics of Development*. 2023. № 22(4). P. 34-42. DOI: 10.57111/econ/4.2023.34

175. Healy P. M. The effect of bonus schemes on accounting decisions. *Journal of Accounting and Economics*. 1985. Vol. 7, Iss. 1–3. P. 85–107. DOI: https://doi.org/10.1016/0165-4101(85)90029-1.

176. Hendriksen E. S., Van Breda M. F. Accounting Theory. 5th ed. Boston: Irwin/McGraw-Hill, 1992. 905 p.

177. Hernández-Silva E. J., Lora Loza M. G. Transparency in public procurement and its impact on administrative efficiency and citizen oversight: A systematic review. *Revista InveCom*. 2026. Vol. 6, No. 3. DOI: 10.5281/zenodo.18147742

178. Hossain M., Kibria H., Johora F.Ethical Challenges in Forensic Accounting: Balancing Professional Responsibility and Legal Obligations. *Open Journal of Accounting*. 2024. № 13. P. 57–73. DOI: 10.4236/ojacct.2024.133005.

179. How Much Does it Cost to Build a Custom AI-based Accounting Software. 2024. URL: https://appinventiv.com/blog/ai-accounting-software-development-cost/

180. Huber W.D., DiGabriele J.A. Research in forensic accounting – what matters? *Journal of Theoretical Accounting Research*. 2014. Vol. 10. №. 1.

181. INTOSAI Framework of Professional Pronouncements (IFPP). URL: https://www.intosai.org/focus-areas/audit-standards.html

182. INTOSAI-P - 10 - Mexico Declaration on SAI Independence. URL:https://www.issai.org/pronouncements/intosai-p-10-mexico-declaration-on-sai-independence/

183. Ivankov P., Kydysiuk K., Larikova T., Novichenko L. Possibilities of integrating artificial intelligence technologies into the system of accounting and analytical support to public sector entitie. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2024. № 6(13). P. 88–97. DOI: https://doi.org/10.15587/1729-4061.2024.319051

184. Jin H., Jin L., Qu C., Fan C., Liu S., Zhang Y. The Impact of Artificial Intelligence on the Accounting Industry. *Advances in Social Science. Education and Humanities Research.* 2022. № 664. P. 570–574. DOI:10.2991/assehr.k.220504.103

185. Jones J. Earnings management during import relief investigations. *Journal of Accounting Research*. 1991. Vol. 29, № 2. P. 193–228. DOI: https://doi.org/10.2307/2491047.

186. Jones M. Financial Accounting. 3rd ed. Chichester: John Wiley & Sons, 2011. 752 p.

187. Kant, Immanuel. The critique of pure reason / edited by Paul Guyer, Allen W Wood. p. cm. The Cambridge edition of the works of Immanuel Kant. Includes bibliographical references and index. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://cpb-us-w2.wpmucdn.com/u.osu.edu/dist/5/25851/files/2017/09/kant-first-critique-cambridge-1m89prv.pdf

188. Kirkos E., Spathis Ch., Manolopoulos Ya. Data Mining Techniques for the Detection of Fraudulent Financial Statements. *Expert Systems with Applications.* 2007. Vol. 32, Iss. 4. P. 995–1003. DOI: https://doi.org/10.1016/j.eswa.2006.02.016.

189. Klaus Schwab. The Fourth Industrial Revolution. Geneva: World Economic Forum, 2016. 172 p.

190. Kwok B. Forensic Accountancy. LexisNexis. 2008. 350 p.

191. Lakshmisri Surya. Artificial intelligence in public sector. *Novateur publications international journal of innovations in engineering research and technology*. 2019. № 6. P. 7–12.

192. Lehenchuk S., Mostenska T., Tarasiuk H., Polishchuk I., Gorodysky M. Financial Statement Fraud Detection of Ukrainian. *Corporations on the Basis of Beneish Model*. March 2021. DOI:10.1007/978-3-030-69221-6_100

193. Luthfiani A.D. The Artificial Intelligence Revolution in Accounting and Auditing: Opportunities, Challenges, and Future Research Directions. *Journal of Applied Business, Taxation and Economics Research (JABTER)* 2024.Vol. 3, No. 5. P. 516-530. DOI: 10.54408/jabter.v3i5.290

194. Madakam, S., Holmukhe, RM and Jaiswal, DK (2019). The future digital workforce: robotic process automation (RPA). *JISTEM-Journal of Information Systems and Technology Management*. 16 (1). DOI: https://doi.org/10.4301/S1807-1775201916001

195. Madiega T., Rafał Ilnicki R. AI investment: EU and global indicators. (2024). URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2024/760392/EPRS_ATA(2024)760392_EN.pdf

196. Mann A. How AI is transforming the jobs of accountants, *Accounting Today*. 2019. URL: https://www.accountingtoday.com/opinion/how-ai-is-transforming-the-jobs-of-accountants.

197. Manuel Castells The Rise of the Network Society. 2nd ed. Oxford: Blackwell Publishing. 2010. 597 p.

198. Markopolos H. No One Would Listen: A True Financial Thriller. John Wiley and Sons Ltd. 2011. 368 p.

199. Montier J. Who Is Cooking the Books – The C-Score via Value Investing Insight. Value Walk. 2015. URL: https://www.valuewalk.com/2015/04/james-montier-who-is-cooking-the-books-the-c-score/.

200. Nigrini M. Forensic Analytics: Methods and Techniques for Forensic Accounting Investigations. Hoboken: John Wiley & Sons, 2011. 448 p.

201. Norzelan N. A., Mohamed I. S., Mohamad M. Technology acceptance of artificial intelligence (AI) among heads of finance and accounting units in the shared service industry. *Technological Forecasting and Social Change*. 2024. № 198. DOI: 10.1016/j.techfore.2023.123022

202. Nurul Afza, Nurul Ain, Nurul Hani, Sharina Nur, Mazurina Mohd Ali. The Impact of Artificial Intelligence on AccountingProfession: A Concept Paper. *Business Management and Strategy*. 2024. Vol. 15, № 1. P. 34–50. URL: https://www.researchgate.net/publication/377404836_

203. Nykyforak I., Dutchak I., Roshko N. Innovations in accounting in Ukraine: the study of the impact of new developments. *Економіка. Фінанси. Право*. 2024. № 2. DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2024.2.14.

204. Odonkor B., Kaggwa S., Uwaoma P.U., Hassan A. O., Farayola O. The impact of AI on accounting practices: A review: Exploring how artificial intelligence is transforming traditional accounting methods and financial reporting. *World Journal of Advanced Research and Reviews*. 2024. № 21(01). P. 172–188. DOI: https://doi.org/10.30574/wjarr.2024.21.1.2721

205. Ozili P. K. Forensic Accounting and Fraud: A Review of Literature and Policy Implications. *International Journal of Accounting and Economics Studies.* 2015. 3(1). P. 63–68.

206. Özkul F. U., Pamukçu A. Fraud detection and forensic accounting. *Emerging Fraud*. 2012. P.19–41. DOI:10.1007/978-3-642-20826-3_2.

207. Panda K. (2023). Artificial Intelligence-based Analysis of Change in Public Finance between US and International Markets. URL: https://arxiv.org/html/2403.18823v1

208. Peasnell K. V., Pope P. F., Young S. Detecting Earnings Management Using Cross-Sectional Abnormal Accruals Models. *Accounting and Business Research*. 2000. Vol. 30, Iss. 4. P. 313–326. DOI: https://doi.org/10.1080/00014788.2000.9728949.

209. Rezaee Z. Forensic accounting practices, education, and certifications. *Journal of Forensic Accounting*. 2002. Vol. 3 No. 2. P. 207–223.

210. Roxas M. L. Financial Statement Fraud Detection Using Ratio and Digital Analysis. *Journal of Leadership, Accountability and Ethics*. 2011. Vol. 8 (4). P. 56–66. URL: http://www.na-businesspress.com/JLAE/Roxas84Web.pdf.

211. Schilit H. Financial Shenanigans: How to Detect Accounting Gimmicks & Fraud in Financial Reports. McGraw-Hill Companies.1993.

212. Schipper K. Commentary on Accounting Judgments and Decision Making. *Accounting, Organizations and Society*. 1994. Vol. 19. № 3. P. 293–295.

213. Silverstone H., Sheetz M. Forensic Accounting and Fraud Investigation for Non-Experts. 3rd ed. Hoboken: John Wiley & Sons, 2012. 336 p.

214. Silverstone H., Sheetz M., Pedneault S. Forensic Accounting and Fraud Investigation for Non-Experts. 2012. Wiley.

215. Singleton T. W., Singleton A. J. Fraud Auditing and Forensic Accounting. 4th ed. Hoboken: John Wiley & Sons, 2010. 720 p.

216. Singleton T.W., Singleton A.J. Fraud Auditing and Forensic Accounting. 2010. Wiley, Hoboken, NJ.

217. Sun T. Q., Medaglia R.. Mapping the challenges of artificial intelligence in the public sector: evidence from public healthcare. *Government Information Quarterly*. 2019. № 36 (2). P. 368–383.

218. Ubaldi I. , Le Fevre E.M., Petrucci E., Marchionni P., Biancalana C., Hiltunen N., Intravaia D.M., Yang C. State of the art in the use of emerging technologies in the public sector. *OECD Working Papers on Public Governance.* 2019. № 31. 74 p. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/deliver/932780bc-en.pdf?itemId=%2Fcontent%2Fpaper%2F932780bc-en&mimeType=pdf

219. Ulnicane Inga, Okaibedi Eke, William Knight, George Ogoh, and B C. Carsten Stahl. Good governance as a response to discontents? Déjà Vu, or lessons for AI from other emerging technologies. *Interdisciplinary Science Reviews*. 2021. № 46 1–2. P. 71–93.

220. Whittington R., Pany K. Principles of Auditing and Other Assurance Services. 21st ed. New York: McGraw-Hill Education, 2019. 816 p.

221. Yaxin Liang, Gaozhe Jiang, Yafeng He Integrating AI with Financial Accounting Processes: Innovations and Challenges. *International Journal of Computer Science and Information Technology*. 2024. № 3. DOI: https://doi.org/10.62051/ijcsit.v3n3.01

222. Zysman A. Forensic Accounting Demystified. Toronto: Trafford Publishing. 2009. 204 p.

223. Artificial intelligence: current and future usage within investment management (2024). Final Report from the Technology Working Group. URL: https://www.theia.org/sites/default/files/2024-10/Technology%-20Working%20Group%20AI%20Report%20Oct%202024.pdf

224. Artificial intelligence in UK financial services (2024). The Bank of England and Financial Conduct Authority conducted a third survey of artificial intelligence and machine learning in UK financial services. URL: https://www.bankofengland.co.uk/report/2024/artificial-intelligence-in-uk-financial-services-2024

ДОДАТКИ

Додаток А

Завдання судової економічної експертизи в розрізі спеціальностей відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5

№	Спеціальність, завдання
1	2
1.	**Експертиза документів бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності**
1.1.	1.1. Основними завданнями експертизи документів бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності є визначення:
	документальної обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів на підприємствах, в установах, організаціях і їх структурних підрозділах (далі - підприємство) періоду їх утворення; документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів, основних засобів, надання послуг; документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з основними засобами, товарно-матеріальними цінностями, грошовими коштами, цінними паперами та іншими активами; документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати, інших виплат; документальної обґрунтованості, задекларованої платником податку бази оподаткування податком на прибуток підприємств, та суми податку, що підлягає сплаті за певний звітний період, визначеної органом податкового контролю; документальної обґрунтованості формування платником податкових зобов’язань та податкового кредиту з податку на додану вартість, визначення суми податку на додану вартість, що підлягає сплаті, та суми податку на додану вартість, заявленої до бюджетного відшкодування; документальної обґрунтованості окремих елементів податків та зборів, визначених платником у відповідних деклараціях (розрахунках, звітах).

Продовження додатка А

1	2
2.	**Експертиза документів про економічну діяльність підприємств й організацій**
2.1.	Основними завданнями експертизи документів про економічну діяльність підприємств й організацій є:
	1) проведення аналізу: показників фінансово-економічного стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості тощо) підприємства/організації; структури майна та джерел його придбання; 2) визначення: документальної обґрунтованості розрахунків з дебіторами і кредиторами; документальної обґрунтованості аналізу складу витрат; документальної обґрунтованості розрахунків плати за оренду майна; документальної обґрунтованості розрахунків частки майна у разі виходу учасника зі складу засновників підприємства; документальної обґрунтованості розрахунків втраченого заробітку (від несвоєчасної виплати компенсації заподіяної шкоди у разі втрати працездатності та в інших випадках); документальної обґрунтованості цільового витрачання бюджетних коштів; документальної обґрунтованості розрахунків втраченої вигоди; документальної обґрунтованості розрахунків економічного показника майнової шкоди (збитки, втрачена вигода), проведених суб'єктами фінансово-господарського контролю, органами досудового розслідування або заявлених у позовних вимогах; документальної обґрунтованості здійснених фінансово-господарських операцій із придбання товарів, робіт, послуг за бюджетні кошти. Вирішення питань щодо дотримання відповідальними особами організаційно-правових вимог до проведення закупівлі товарів, робіт, послуг за державні кошти не належить до завдань судово-економічної експертизи. Вирішення питань щодо визнання поточної дебіторської заборгованості безнадійною не належить до завдань економічної експертизи.

Продовження додатка А

1	2
3.	Експертиза документів фінансово-кредитних операцій
3.1.	Основними завданнями експертизи документів фінансово-кредитних операцій є визначення:
	документальної обґрунтованості оформлення банківських операцій з відкриття рахунків, руху грошових коштів на рахунках; документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку операцій з видачі, використання та погашення кредитів; документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку банків їх фінансово--господарської діяльності; відповідності відображення фінансово-господарських операцій банків вимогам нормативних актів з ведення обліку і подання звітності; документальної обґрунтованості відображення фінансово-господарських операцій щодо нарахування та сплати банками податків та їх відповідності даним обліку та звітності, чинному законодавству; документальної обґрунтованості проведення операцій за депозитними вкладами у банківських та інших фінансових установах.

Додаток Б

Кодекс практики та етики Асоціації судових експертів (Проект)

Преамбула

Цілі та завдання Кодексу практики та етики Асоціації судових експертів.

Кодекс практики та етики Асоціації судових експертів є сукупністю норм професійної та моральної поведінки членів Асоціації судових експертів («далі Асоціація»).

Завданням Кодексу практики та етики Асоціації судових експертів (далі – «Кодекс») є встановлення правил загальноприйнятної поведінки експертів – членів Асоціації, виконання яких б забезпечувало:

- повагу суспільства до професії експерта
- укріплення довіри до результатів експертної діяльності
- створення умов до розвитку цивілізованого ринку експертних послуг
- сприяння професійному розвитку та самореалізації членів Асоціації
- популяризація недержавної судово-експертної діяльності
- недопущення поведінки судових експертів, яка суперечить нормам практики та етики

Правила практики та етики, що містяться у цьому кодексі, ґрунтуються на законодавстві України, моральних принципах українського суспільства та враховують найкращі практики поведінки експертів та експертних спільнот у країнах Європейського Союзу.

Сфера застосування Кодексу та коло суб'єктів, на яких поширюється його дія

Етичні та практичні правила, які містяться у цьому Кодексі, повинні виконуватися експертами - членами Асоціації незалежно від того, чи був він призначений судом, чи був залучений стороною по справі або виконував свою роботу не в рамках судового процесу.

Дія цього Кодексу розповсюджується виключно на членів Асоціації , які, вступаючи до її лав, добровільно погоджуються виконувати затверджені практичні та етичні норми, як обов'язкові правила поведінки.

Будь-яка особа може вимагати від членів Асоціації дотримання цих правил поведінки стосовно себе.

Загальні положення

ЧАСТИНА І

Розділ 1: Дотримання законності

У своїй діяльності члени Асоціації зобов'язані дотримуватись Конституції України, законодавчих та нормативних актів, що регулюють сферу діяльності експертної діяльності.

Судово-експертна діяльність повинна здійснюватися у суворій відповідності до норм чинного законодавства та принципів, які в ньому зазначені.

Розділ 2: Незалежність

Незалежність члена Асоціації є основним принципом його професійної діяльності.

Член Асоціації під час виконання професійних обов'язків має займати незалежну позицію щодо будь-яких учасників кримінального, цивільного, господарського та адміністративного процесів.

Член Асоціації складає висновок експерта на підставі проведених з використанням спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла та інших сфер діяльності досліджень відповідно до чинного до чинного законодавство та свого внутрішнього переконання.

У професійній діяльності член Асоціації повинен підтримувати політичний, релігійний нейтралітет і свою незалежність від впливу громадської думки, хоч би якою вона була для нього несприятливою та від побоювань критичної оцінки його діяльності.

Розділ 3: Неупередженість та справедливість

При проведенні судової експертизи або експертного дослідження член Асоціації зобов'язаний діяти неупереджено, справедливо і без будь-якої дискримінації, і не допускати, щоб його об'єктивність зазнавала конфлікту інтересів, політичного, расового, етнічного, соціального впливу або будь-яких інших факторів, які можуть вплинути на результати судової експертизи.

Член Асоціації має бути вільним від фінансової, майнової, спорідненої чи будь-якої іншої зацікавленості, яка може вплинути на об'єктивність професійного судження.

Розділ 4: Професіоналізм

Члени Асоціації повинені правильно, сумлінно та ефективно застосовувати свої теоретичні та практичні знання при виконанні своїх обов'язків, постійно вдосконалювати свою професійну компетентність, та виконувати лише ті дослідження, для яких достатньо рівня його експертної кваліфікації.

Члени Асоціації повинні підтримувати та розвивати свої професійні знання та навички з урахуванням європейського підходу до їхньої професії, для чого вони можуть вступати до лав міжнародних та експертних спільнот, сфери діяльності яких відносяться до їх компетенції.

Розділ 5: Конфіденційність

Член Асоціації не повинен розкривати стороннім особам інформацію, одержану в ході судово- експертної діяльності, за винятком випадків, передбачених законодавством. Він повинен унеможливити доступ сторонніх осіб до об'єктів, які надані у його розпорядження для проведення судової експертизи, а також до отриманої в ході їх дослідження інформації. Він не повинен використовувати конфіденційну інформацію з метою, яка не пов'язана з виконанням професійних обов'язків. Член Асоціації не має права використовувати конфіденційну інформацію для своєї вигоди або вигоди будь-якої третьої сторони.

Розголошенням конфіденційної інформації не є випадки її використання:

• для провадження науково-дослідної діяльності, якщо це не суперечить чинному законодавству України або інтересам правосуддя;

• якщо ця інформація відповідає інформації, вже оприлюдненій;

• для консультації з іншими судовими експертами, якщо це не вплине на об'єктивність та незалежність провадження судово-експертної діяльності або не суперечить чинному законодавству України, інтересам правосуддя;

• з дозволу всіх фізичних та юридичних осіб, яким належить дана інформація, якщо це не суперечить чинному законодавству України або інтересам правосуддя;

• якщо це передбачено чинним законодавством чи рішеннями судових органів України.

Розділ 6: Об'єктивність і повнота досліджень

Члени Асоціації здійснюють свою діяльність об’єктивно, проводячи свої дослідження щодо об'єктів експертизи на основі об'єктивної, повної та всебічної оцінки, застосовуючи сучасні досягнення науки і техніки.

Члени Асоціації самостійно визначають способи та методи виконання призначених або доручених їм досліджень, за необхідності погоджуючи їх із замовником.

Розділ 7: Обов’язок безпосереднього виконання

Незалежно від того, призначений він судом чи іншою особою, член Асоціації повинен виконувати свою роботу особисто, навіть якщо він уповноважений, під свою виключну відповідальність, отримувати допомогу від колег і отримувати висновок іншого експерта в іншій галузі знань. Ця вимога означає, що експерт несе повну та всебічну відповідальність за всі дії, здійснені ним або для нього під час виконання ним своїх професійних обов’язків.

Розділ 8: Обов’язок своєчасного виконання

Члени Асоціації гарантують певний рівень надійності. Експерти повинні розуміти, що дотримання встановлених строків виконання експертиз має важливе значення для

забезпечення ефективного судового розгляду, а тому члени Асоціації зобов’язані дотримуватись їх у максимально можливий спосіб.

Розділ 9: Лояльність до правосуддя

Навіть якщо Експерт був призначений стороною, Експерт повинен демонструвати свою лояльність як до суду, так і до сторін, оскільки, надаючи свій висновок у контексті судового розгляду, він бере участь у встановленні істини та в здійснення правосуддя. Така лояльність до суду повинна спонукати Експерта не приховувати нічого, навіть шляхом замовчування, будь-яких доказів, які невигідні стороні, яка його призначила та оплачує.

Розділ 10: Бездоганна репутація

Член Асоціації не повинен вчиняти дії, які здатні дискредитувати його самого, колег або Асоціацію, яку вони представляють, завдати прямої або непрямої шкоди діяльності Асоціації , викликати конфлікт інтересів, тобто ситуацію, при якій особисті інтереси члена Асоціації впливають чи можуть вплинути на належне виконання ним професійних обов'язків.

Член Асоціації у своїй професійній діяльності повинен відмовлятися від подарунків та (або) винагород, не передбачених законодавством.

Розділ 11: Пріоритет суспільних інтересів над особистими

При виконанні функціональних обов'язків судовим експертом служіння на благо спільноти є пріоритетним стосовно особистих інтересів.

Розділ 12: Довіра та моральна порядність

Відносини довіри можуть існувати, тільки якщо немає сумнівів щодо особистої честі, чесності та сумлінності усіх сторін правовідносин та/або спілкування . Для члена Асоціації ці традиційні чесноти є професійними зобов'язаннями.

Розділ 13. Дотримання етикету та загальноприйнятних норм поведінки

Експерт, як особа, що є представником професії, яка особливо потребує до себе поважного

1 відношення громадян та суспільства, має бути взірцем етичної поведінки. Під час виконання професійних обов'язків член Асоціації повинен мати відповідний зовнішній вигляд, який підвищить престиж професії та Асоціації судових експертів.

ЧАСТИНА ІІ. Відносини з судом та замовниками судової експертизи, іншими особами та іншими організаціями.

Розділ 1. Відносини з судом.

Член Асоціації повинен виявляти поважне ставлення до замовників судових експертиз, учасників процесу, а також до інших фізичних та юридичних осіб.

Член Асоціації зобов'язаний роз'яснити замовникам судових експертиз висновки та зміст висновку експерта у будь-якій ситуації, у якій необхідність визначається конкретними обставинами справи.

Член Асоціації не повинен вводити в оману замовників судових експертиз щодо своїх повноважень, кваліфікацій, досвіду чи навичок.

Члену Асоціації забороняється висловлювати свою думку щодо заданих замовником експертизи питань до складання висновку експерта.

Виявляючи повагу та лояльність до правосуддя, член Асоціації зобов'язаний виконувати свої обов’язки чесно та сумлінно, без урахування своїх власних інтересів чи будь-яких наслідків для себе чи будь-якої іншої особи.

Розділ 2. Відносини з громадянами

Працюючи з громадянами член Асоціації має виявляти терпіння, ввічливість, тактовність, уважність, емоційну стриманість і доброзичливість, зокрема й у випадках, коли громадяни своєю поведінкою намагаються спровокувати його. Неприпустимо грубе та негуманне ставлення до громадян. Член Асоціації повинен виконувати професійні обов'язки з повагою до людського життя та гідності.

ЧАСТИНА III. Відносини із засобами масової інформації

Член Асоціації має з повагою та розумінням ставитися до роботи засобів масової інформації та інтернет-ресурсів щодо висвітлення судово-експертної діяльності та надавати їм необхідне сприяння, якщо це не суперечить законодавству, нормативним правовим актам, Статуту Асоціації та цьому Кодексу.

Інформація про роботу судових експертів може бути передана засобам масової інформації та інтернет-ресурсам у встановленому законодавством порядку.

ЧАСТИНА IV. Відносини між членами Асоціації та іншими колегами.

Розділ 1. Загальні принципи відносин

Член Асоціації будує свої відносини з членами Асоціації та іншими експертами на основі визнання та дотримання їх професійних прав.

Член Асоціації повинен утримуватися від:

• вживання виразів, які при принижують честь, гідність або ділову репутацію Член Асоціації та іншого судового експерта у зв'язку із здійсненням професійної діяльності;

• використання у розмовах з замовниками експертиз висловлювань, які ганьблять Член

1 Асоціації та іншого судового експерта, а також критики правильності дій і консультацій іншого судового експерта, який раніше складав висновок експерта цим замовникам.

Член Асоціації не має права схиляти особу, яка звернулася до судового експерта-члена Асоціації та іншого судового експерта, до укладення угоди про надання юридичної допомоги між собою та цією особою.

У разі неможливості надання послуг замовнику з різних причин, член Асоціації, виходячи з об'єктивної оцінки проблеми, має вжити всіх необхідних заходів щодо рекомендації замовнику судових експертів Асоціації згідно з наявними експертними спеціальностями.

ЧАСТИНА V. Заборона розповсюдження негативної інформації.

Розповсюдження інформації одним судовим експертом про судового експерта-члена Асоціації та іншого судового експерта припустимо, якщо така інформація не містить:

• негативні оціночні характеристики судового експерта;

• негативних відгуків інших осіб щодо діяльності судового експерта;

• негативні порівняння з іншими судовими експертами Асоціації та/або іншими судовими експертами та критики судових експертів Асоціації та/або інших судових експертів;

• заяв, натяків, двозначностей, які негативно характеризують судового експерта, які можуть ввести в оману потенційних замовників експертних досліджень та судових експертиз.

Якщо судовому експерту Асоціації стало відомо про поширення без його відома іншим судовим експертом Асоціації інформації про діяльність, яка не відповідає вимогам частини 1 цієї статті, він зобов'язаний повідомити про це Дисциплінарну комісію Асоціації.

Рішення Дисциплінарної Комісії з етики Асоціації, прийняті за фактами, зазначеними в цій статті, мають бути доведені до відома Правління Асоціації на його найближчому засіданні.

ЧАСТИНА VI. Конкуренція і реклама

Незважаючи на конкуренцію, що є логічним для відкритій ринковій економіці, члени Асоціації у своїй комерційній діяльності мають дотримуватися чесних та етичних правил її ведення.

Реклама професійних послуг члена Асоціації повинна бути інформативною, достовірною, яка виключає будь-яку можливість обману та омани потенційних клієнтів або появи у них недовіри до інших колег.

Не допускаються реклама та публікації, що провокують необґрунтовані очікування (впевненість) у сприятливості результатів професійних послуг або безпідставне самовихваляння та порівняння з іншими колегами.

Члени Асоціації будують свої відносини між собою та у спілкуванні з іншими колегами на основі принципу, що особиста свобода закінчується там, де починаються права іншої особи.

Члени Асоціації мають проявляти один до одного взаємоповагу та дотримуватися доброчесної професійної поведінки.

Члени Асоціації, в межах доступного часу (або на договірній основі), мають допомагати один одному у вдосконаленні експертної компетенції, яке може здійснюватися у формі навчань, лекцій, семінарів або наставництва (менторства).

При проведенні комісійної чи комплексної експертизи член Асоціації зобов'язаний підтримувати відносини, що ґрунтуються на відповідальності, рівності прав, взаємній повазі, доброчесній співпраці з іншими експертами, які беруть участь у виконанні експертизи.

Не допускається розповсюдження інформації про колег у формі негативної оціночної характеристики, негативних відгуків та/або негативного порівняння.

ЧАСТИНА VII. Міжнародне співробітництво

У процесі міжнародного співробітництва судові експерти Асоціації зобов'язані враховувати

1 відмінності, які можуть існувати між правовими системами та професійними організаціями, компетенцією та професійними зобов'язаннями, що існують у інших державах, а тому висновок експерта має містити опис цих особливостей та зазначення їх можливого впливу на ступень його визначеності.

ЧАСТИНА VIII. Вирішення конфліктних ситуацій

Член Асоціації повинен уникати конфліктних ситуацій, які можуть завдати шкоди його особистому авторитету чи діловій репутації.

Член Асоціації має негайно повідомити керівника Асоціації про будь-які обставини, які можуть розцінюватися, як втручання у діяльність експерта або перешкоджання дотримання експертом принципів незалежності, об’єктивності та неупередженості.

При настанні обставин, зазначених у частині першій цього пункту, член Асоціації повинен діяти у суворій відповідності до законодавства та професійних обов'язків, а також бути коректним та дотримуватись етичних норм і правил, зазначених у цьому Кодексі.

Професійні суперечки між членами Асоціації попередньо обов'язково мають бути врегульовані за взаємною згодою. У разі неможливості досягнення взаєморозуміння між ними, спор може бути розглянутий відповідною комісією Асоціації.

У разі виникнення конфліктної ситуації, яка може мати негативний вплив на імідж Асоціації, член Асоціації повинен доповісти та обговорити проблему конфлікту з її керівництвом для вжиття відповідних заходів.

ЧАСТИНА IX. Відповідальність за порушення Кодексу практики та етики судових експертів.

Порушення членом Асоціації вимог цього Кодексу тягне за собою відповідальність (стягнення) у формі попередження, призупинення членства або виключення із складу членів Асоціації.

Вид відповідальності (стягнення) визначається Комісією з практики та етики, порядок формування і діяльності якої визначається Положенням про Комісію з практики та етики, виходячи із тяжкості порушення та його впливу на репутацію та імідж Асоціації, обставин його скоєння, ступеню спричиненої шкоди замовнику експертизи а також суб’єктивного відношення порушника до скоєного.

ЧАСТИНА X. Заключні положення.

У відносинах, не врегульованих цим Кодексом і законодавством України, судові експерти повинні керуватися загальноприйнятими моральними принципами.

Цей Кодекс набирає чинності з дня ухвалення його на загальних зборах членів Асоціації судових експертів.

Зміни до цього Кодексу приймаються загальними зборами членів Асоціації судових експертів.

Рішення загальних зборів членів Асоціації судових експертів про внесення змін до Кодексу набирають чинності з дня їх прийняття, якщо загальні збори членів Асоціації судових експертів не ухвалять іншого рішення.

Додаток В

Пропозиції щодо вдосконалення Проєкту Кодексу практики та етики Асоціації судових експертів

Стаття: Розділ/ Підрозділ	**Коментар автора**	**Зміни - пропозиція автора**
1	**2**	**3**
Назва	Кодекс практики та етики ACC - назва *ширше*, ніж викладені в Кодексі норми, оскільки «практика» є широким поняттям, яке охоплює дії експерта в професійній і етичній площині. Професійна складова описується чинним законодавством.	Пропонуємо назву: *Кодекс етики Асоціації судових експертів*
Преамбула	Пропонуємо уточнити завдання Кодексу, виходячи з таких факторів: 1. Повага і довіра переважно персоніфікована. Так, суспільство (і зокрема сторони судового процесу) формує довіру передусім до конкретного експерта - його неупередженості, фаховості, поведінки. Лише на підставі стійкої довіри до представників професії формується довіра до самої професії як інституції. Наприклад, у етичних кодексах судових експертів, а також Кодексах IFAC, AICPA та інших професійних спільнот спершу декларується особиста відповідальність спеціаліста за репутацію своєї професії, а не навпаки. Перелік завдань має починатися з найбільш конкретного і базового рівня (довіра до особи), і рухатися до більш загального й системного (ринок, інституції тощо). 2.Якщо у завданні заявляти про популяризацію експерта недержавної форми діяльності, то слід відобразити реалізацію такого завдання в Кодексі, наприклад через принцип розумного співвідношення вартості, термінів виконання та якості, підходів до формування ціни в прийнятний для сторін спосіб, підходи до винагороди за роботу тощо, що я одним із важливих елементів європейських етичних кодексів судових експертів. 3. Негативне формулювання завдання кодексу як от «недопущення поведінки судових експертів, яка суперечить нормам практики і етики» є недоцільною, оскільки сам Кодекс спрямований на встановлення цілей, яких слід досягати, а не негативу, який слід викорінювати.	Другий абзац (завдання) замінити на: «*Завданням Кодексу практики та етики Асоціації судових експертів є встановлення правил загальноприйнятної поведінки експертів – членів Асоціації, виконання яких забезпечує:* • *формування та збереження суспільної довіри до особи судового експерта;* • *підвищення авторитету та поваги до професії судового експерта в цілому;* • *зміцнення довіри до результатів експертної діяльності;* • *розвиток цивілізованого ринку експертних послуг;* • *сприяння професійному зростанню та самореалізації членів Асоціації..*»
Розділ 2	Використане словосполучення «свого внутрішнього переконання» в контексті професійної діяльності та цього Кодекса доцільно замінити на «професійне судження» та «норми цього Кодексу», оскільки внутрішнє переконання в ході виконання судової експертизи якраз і потребує чітких етичних і моральних критеріїв, які опираються на професійні знання та навички.	Третє речення редагувати так: «Член Асоціації складає висновок експерта на підставі проведених з використанням спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла та інших сфер діяльності досліджень відповідно до чинного законодавства, *професійного судження і морально-етичних норм (або норм згідно цього Кодексу*».

Продовження додатка В

1	2	3
Розділ 2	Незалежність визначено основним принципом, тому варто доповнити нормою щодо головного фактора втрати незалежності - спокуси неправомірної матеріальної вигоди і як має проявлятись така позиція незалежності в ході експертного дослідження	Додати речення: «*Експерт повинен зберігати свою незалежність і не має права допускати, щоб на нього в його роботі та прийнятті рішень впливав будь-який тиск, пропаганда чи підозра в особистій вигоді*.»
Розділ 3	Конфлікт інтересів у більшості етичних кодексів розкривається не лише декларативно, а через інструмент його подолання. Є лише один спосіб уникнути конфлікту інтересів - повідомити про його наявність і усунутись від виконання експертного завдання за наявності будь-якої з ознак потенційного конфлікту інтересів. Тому варто доповнити Розділ 3 нормою щодо інформування замовника, сторін судового процесу про це.	Додати речення (після першого абзацу): «*Судові експерти зобов'язані повідомляти замовника або роботодавця про виявлений фактичний, потенційний або ймовірний конфлікт інтересів. Конфлікт інтересів охоплює будь-які фінансові чи інші обставини, які можуть вплинути або справляти враження впливу на неупередженість судового експерта*.»
Розділ 3	Додати норму про подарунки (перенести з Розділу 10). Пропонуємо два варіанти цієї норми, обидва варіанти використовуються в якості норми в європейських країнах.	Додати норму про подарунки (або вар.1 або вар.2) Варіант 1. *Судовому експерту заборонено приймати подарунки, винагороди, послуги, пільги або будь-які інші вигоди від сторін, їх представників чи інших осіб, зацікавлених у результатах експертизи, якщо це може вплинути або створити враження впливу на його незалежність, неупередженість або професійне судження.* Варіант 2. *Судовий експерт не має права приймати подарунки чи інші форми вдячності, що виходять за межі загальноприйнятих символічних знаків ввічливості, якщо це може викликати сумнів у його неупередженості.*

Продовження додатка В

1	2	3
Розділ 4	Назва і суть розділу – описати принцип професійної компетенції. Професіоналізм – більш ширше поняття, це якісна характеристика особистості і включає: дотримання етичних принципів (об'єктивність, неупередженість, конфіденційність); відповідальність за суспільні наслідки своєї діяльності; готовність до неперервного самовдосконалення. Як зазначали фахівці ще в 70-х роках XX ст. професіоналізм має моральну основу та виходить за межі професійної компетенції: це ставлення людини до своєї професії, суспільства і себе. Розділ 4 - це про професійну компетенцію, як сукупність знань, навичок, умінь і досвіду, необхідних для належного виконання завдань. Етичний обов'язок щодо професійної компетенції стосується прийняття завдання і обов'язків судового експерта в ході експертизи щодо застосування його професійних знань (в тій області, де він експерт). І крім того він зобов'язаний підтримувати ці знання на належному рівні. Обов'язок підтримувати свої знання з урахуванням європейського підходу до професії створює обмежений вектор використання міжнародних знань щодо різних професійних сфер (електроніка, медицина, та ін) в частині технічних знань з азіатських країн, країн американського континенту та ін. Тому пропонуємо такий підхід:	Пропонуємо Розділ 4 викласти так: Розділ 4: Професійна компетенція *Судовий експерт - член Асоціації повинен приймати до виконання лише ті завдання, для яких він має необхідну компетенцію і відповідний досвід.* *Якщо експерт встановлює на момент початку виконання завдання, зокрема, під час першого відвідування об'єкта, що технічне питання по суті виходить за межі його професійної компетентності, він зобов'язаний невідкладно вжити заходів щодо повідомлення сторони, яка його призначила, про неможливість виконання експертизи за цим завданням. Навіть якщо строк, протягом якого експерт має право відмовитися від виконання завдання, вже минув, етичний обов'язок приймати лише ті завдання, для яких він володіє необхідною компетентністю та професійним досвідом, має пріоритет над формальним обов'язком дотримання встановленого строку. Член Асоціації зобов'язаний постійно підтримувати належний рівень професійної компетентності шляхом регулярного підвищення кваліфікації, участі в професійному навчанні, ознайомлення з новітніми досягненнями науки, практики та законодавства у відповідній сфері.*
Розділ 10	Варто позначити, що сфери бездоганної репутації – це і професійна, і особиста. Тому пропонуємо це зазначити. Недоцільно в цьому розділі давати визначення конфлікту інтересів (про це в Розділі 3 Неупередженість і справедливість). Питання отримання подарунків в більшості кодексів етики зазначається в розділах присвячених незалежності, неупередженості, об'єктивності. Тому пропонуємо перенести норму про подарунки до Розділу 3.	Пропонуємо Розділ 10 викласти так: *Судовий експерт зобов'язаний підтримувати бездоганну професійну та особисту репутацію, дотримуватися норм професійної етики, утримуватися від вчинків, що можуть підірвати довіру до нього як до експерта.* *Член Асоціації не повинен вчиняти дії, які здатні дискредитувати його самого, колег або Асоціацію, яку вони представляють, завдати прямої або непрямої шкоди діяльності Асоціації , викликати конфлікт інтересів.*

Продовження додатка В

1	2	3
Розділ 12	Розділ декларує довіру, як норму етичного кодексу. Проте довіра – це наслідок дії етичних принципів, які має дотримуватись експерт. Щодо моральної порядності - таке словосполучення або тавтологія, бо не може бути порядності без моралі, крім того поняття порядності ширше за моральну порядність, оскільки потребує ще й певних дій експерта. В нормі запропоновано прирівняти довіру (яка є наслідком) і моральну порядність до професійних обов'язків. Кодекс присвячений етичним нормам, які ширше розкривають обов'язки і дії експерта, ніж просто професійні обов'язки. Тому варто, щоб не заплутати експерта в цих взаємо пов'язаних, але не тотожних поняттях, виключити Розділ 12.	Виключити Розділ 12: Довіра та моральна порядність Відносини довіри можуть існувати, тільки якщо немає сумнівів щодо особистої честі, чесності та сумлінності усіх сторін правовідносин та/або спілкування . Для члена Асоціації ці традиційні чесноти є професійними зобов'язаннями.
Розділ 2	Пропонуємо виключити речення *"Неприпустимо грубе та негуманне ставлення до громадян." Ось чому:* -щоби уникнути негативної лексики, адже Етичні кодекси європейської традиції, переважно формулюються в позитивному ключі -вони вказують, як повинен діяти експерт, а не перераховують, що є неприпустимим. Це сприяє утвердженню позитивних моделей поведінки й професійної ідентичності; - зміст уже охоплено позитивною нормою Попереднє речення: «*Працюючи з громадянами, член Асоціації має виявляти терпіння, ввічливість, тактовність, уважність, емоційну стриманість і доброзичливість…*» — уже достатньо регламентує допустиму поведінку. Після цього додаткове заперечення грубості є зайвим дублюванням. Крім того, Вживання таких фраз як "*неприпустимо грубе ставлення...*" може звучати менторськи або навіть з недовірою до членів професійної спільноти, припускаючи потенційно неетичну поведінку як ймовірну норму. Якщо потрібно, можна натомість посилити перше речення додаванням фрази «*за будь-яких обставин*», що дозволить уникнути негативних формулювань, але зберегти вимогливість.	Пропонуємо Розділ 2 «відносини з громадянами» викласти так: «Працюючи з громадянами член Асоціації має *за будь-яких обставин* виявляти терпіння, ввічливість, тактовність, уважність, емоційну стриманість і доброзичливість, зокрема й у випадках, коли громадяни своєю поведінкою намагаються спровокувати його. Член Асоціації повинен виконувати професійні обов'язки з повагою до людського життя та гідності.

Продовження додатка В

1	2	3
Розділ 1	Пропонуємо відмовитись від негативної лексики, посилити фокус на позитивній, очікуваній поведінці членів Асоціації.	Розділ 1 викласти так: *Розділ 1. Загальні принципи відносин* *Член Асоціації будує свої професійні відносини з іншими експертами, включно з колегами-членами Асоціації, на засадах взаємоповаги, визнання їхньої професійної гідності, прав та досвіду.* *У професійному спілкуванні з колегами, замовниками або іншими учасниками процесу член Асоціації дотримується коректності, доброзичливості та стриманості.* *Зокрема, він утримується від оцінних суджень щодо висновків, дій або порад інших експертів, якщо такі судження не передбачені у встановленому порядку.* *У взаємодії з замовниками експертиз член Асоціації зберігає етичну лояльність до професійної спільноти, утримується від дискредитації колег та створення конфліктів інтересів.*
ЧАСТИНА IX	Якщо цілі Кодексу спрямовані на утвердження довіри суспільства, забезпечення поваги до професії, розвиток ринку послуг і підтримку професійного зростання, то відповідальність за порушення норм Кодексу не може бути обмежена лише рамками Асоціації. Вона має враховувати й вплив на замовників, правосуддя, суспільну довіру та професійну спільноту загалом.	Пропонуємо викласти в такій редакції: *Член Асоціації несе відповідальність за недотримання вимог цього Кодексу як перед Асоціацією, так і перед професійною спільнотою та суспільством. Порушення положень Кодексу є підставою для застосування заходів етичного впливу, спрямованих на збереження довіри до професії судового експерта, захист репутації Асоціації та забезпечення належної якості експертної діяльності.* *Види стягнень, які можуть бути застосовані до члена Асоціації: попередження, призупинення членства, виключення зі складу членів Асоціації.* *Рішення щодо виду стягнення приймається Комісією з практики та етики на підставі аналізу: тяжкості порушення та його потенційного або фактичного впливу на замовників, судові процеси та репутацію Асоціації, обставин, за яких було вчинено порушення, спричиненої шкоди, ставлення особи до скоєного.*

Додаток Г

Верифікація гіпотез, висунутих в процесі опитування експертів щодо змін в обліково-аналітичному забезпеченні судової економічної експертизи в умовах військового стану

№	Відповіді експертів	Кількість, осіб
1.	*Гіпотеза 1.* Припущення щодо позиції експертів про державні рішення щодо обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану, що характеризують цей процес якнайбільш позитивно.	
1.1.	Збереження та розвиток системи електронного документообігу та електронної звітності, що забезпечило безперервність формування облікової інформації навіть в умовах переміщення підприємств та втрати паперових документів.	2
1.2.	Відновлення функціонування Єдиного реєстру податкових накладних та електронних сервісів ДПС, що дозволило забезпечити доступність податкової інформації для проведення експертних досліджень.	4
1.3.	Запровадження нормативних механізмів підтвердження втрати первинних документів внаслідок бойових дій, що дозволило формалізувати облік господарських операцій у випадках знищення документів.	6
1.4.	Розширення можливостей використання електронних документів як доказової інформації, що сприяло збереженню інформаційної бази для судово-економічних експертиз.	3
1.5.	Цифровізація державних реєстрів та забезпечення віддаленого доступу до інформаційних ресурсів, що підвищило доступність інформації для слідства, суду та судових експертів.	1
1.6.	Запровадження спеціальних порядків документування збитків, завданих війною, що створило нормативне підґрунтя для формування доказової бази щодо воєнних втрат підприємств.	7
1.7.	Спрощення окремих процедур бухгалтерського обліку та звітності в умовах воєнного стану, що дозволило підприємствам зберегти безперервність облікового процесу.	4
1.8.	Розвиток електронної системи публічних закупівель та відкритих державних баз даних, що забезпечило додаткові джерела інформації для проведення експертних досліджень.	1
1.9.	Нормативне врегулювання особливостей ведення обліку на тимчасово окупованих територіях та територіях бойових дій, що дозволило частково зберегти інформаційне забезпечення господарської діяльності.	4
1.10.	Підтримка інтеграції цифрових технологій в облікові процеси підприємств, що сприяло накопиченню електронних доказів та розширенню інформаційних можливостей судово-економічної експертизи.	2

Продовження Додатку Г

№	Відповіді експертів	Кількість, осіб
2.	*Гіпотеза 2.* Припущення щодо позиції експертів про державні рішення в сфері обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи в умовах воєнного стану, що негативно характеризують цей процес	
2.1.	Непослідовні зміни податкового законодавства в умовах воєнного стану**,** зокрема запровадження та подальше скасування спеціального режиму оподаткування за ставкою 2 %, що ускладнило аналіз господарських операцій та забезпечення порівнянності облікових даних.	3
2.2.	Тимчасове послаблення податкового контролю та відповідальності за окремі порушення податкового законодавства, що створило додаткові ризики викривлення облікової інформації та знизило превентивну роль контролю.	1
2.3.	Запровадження численних винятків і спеціальних режимів ведення обліку та звітності**,** які призвели до неоднорідності практики документування господарських операцій між суб'єктами господарювання.	2
2.4.	Недостатня нормативна визначеність порядку документального підтвердження втрати активів, майна та документів внаслідок бойових дій на початкових етапах воєнного стану, що ускладнювало формування належної доказової бази.	6
2.5.	Наявність колізій між податковим, бухгалтерським та спеціальним воєнним законодавством, що призводило до неоднозначного трактування окремих господарських операцій в обліку.	4
2.6.	Передача значної частини регулювання публічних закупівель на рівень підзаконних актів Кабінету Міністрів України (Особливості здійснення публічних закупівель в умовах воєнного стану)**,** що супроводжувалося розширенням підстав для укладання прямих договорів та зниженням рівня прозорості закупівельних процедур.	5
2.7.	Тривале існування правових прогалин щодо документального підтвердження ринкової вартості товарів, робіт і послуг у закупівлях без конкурентних процедур, що створювало додаткові складнощі для встановлення економічної обґрунтованості витрачання коштів.	5
2.8.	Недостатнє нормативне врегулювання питань збереження та архівування електронних документів і цифрових доказів, що ускладнює їх використання під час проведення експертизи.	4
2.9.	Відсутність належного нормативного врегулювання методики визначення окремих видів воєнних збитків та втрат підприємств**,** що призводить до різних підходів у практиці їх оцінювання.	7
2.10.	Збереження прогалин у сфері регулювання операцій з цифровими активами, криптовалютами та новими фінансовими інструментами, що обмежує можливості їх належного документального підтвердження та експертного дослідження.	3
2.11.	Недостатня гармонізація інформаційних ресурсів державних органів та обмежена інтеграція державних реєстрів, що ускладнює отримання повної та достовірної інформації.	1

Продовження Додатку Г

№	Відповіді експертів	Кількість, осіб
3.	*Гіпотеза 3.* Припущення позиції експертів щодо найбільш позитивних сторін реалізації процесу обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи.	
3.1.	Затвердження Постанови КМУ № 326 від 20.03.2022 р. щодо визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ, що створило нормативну основу для документування збитків та формування доказової бази для національних і міжнародних судових проваджень.	8
3.2.	Створення Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів та диверсій, що забезпечило накопичення первинної інформації для оцінки збитків та проведення експертних досліджень.	7
3.3.	Запровадження механізму подання повідомлень про пошкоджене та знищене майно через застосунок "Дія", що дозволило централізовано накопичувати інформацію про втрати та створювати інформаційну базу для подальших експертних розрахунків.	7
3.4.	Поновлення обов'язку реєстрації податкових накладних та подання податкової звітності після початкового періоду воєнних послаблень (Закони № 2260-IX та № 3219-IX), що сприяло відновленню повноти облікової інформації для проведення експертиз.	2
3.5.	Відновлення податкових перевірок для окремих категорій платників податків у 2023–2024 роках, що покращило якість документального підтвердження господарських операцій та збільшило обсяг доказової інформації.	1
3.6.	Створення та функціонування Державного аграрного реєстру та інших спеціалізованих цифрових державних платформ, які дозволили накопичувати додаткову інформацію для підтвердження активів та господарської діяльності.	2
3.7.	Збереження функціонування Єдиного реєстру податкових накладних, електронного кабінету платника податків та інших державних електронних реєстрів в умовах війни, що забезпечило безперервність формування облікових даних.	4
3.8.	Запровадження обов'язкового документування гуманітарної допомоги та міжнародної фінансової підтримки, що сприяло формуванню контрольованої інформаційної бази щодо руху відповідних ресурсів.	2
3.9.	Створення міжнародного Реєстру збитків для України (Register of Damage for Ukraine) та формування національної системи документування втрат, що стимулювало розвиток методик оцінки збитків та вимог до доказової бази.	6
3.10.	Розширення використання електронних документів та електронного документообігу в умовах воєнного стану, що дозволило зберегти значну частину доказової інформації навіть у випадках втрати паперових документів.	3

Продовження Додатку Г

№	Відповіді експертів	Кількість, осіб
4.	*Гіпотеза 4.* Припущення позиції експертів щодо найбільш негативних обставин реалізації процесу обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи	
4.1.	Неповнота та фрагментарність обліково-аналітичної інформації внаслідок втрати первинних документів, обмеженого доступу до архівів, знищення або пошкодження серверів, електронних носіїв та матеріальних доказів у районах ведення бойових дій, що ускладнює документальне підтвердження господарських операцій та встановлення повноти облікових даних.	8
4.2.	Недостатня нормативна визначеність окремих господарських операцій, пов'язаних із наслідками воєнного стану, зокрема щодо обліку втрачених активів, знищеного майна, переміщення підприємств, документального оформлення збитків та особливостей відображення наслідків бойових дій у бухгалтерському обліку.	6
4.3.	Часті зміни податкового та господарського законодавства, запровадження тимчасових винятків і спеціальних режимів, а також неоднозначність їх практичного застосування, що ускладнювало оцінку правомірності господарських операцій та формування експертних висновків.	5
4.4.	Недостатній рівень методичного забезпечення дослідження нових об'єктів експертного аналізу, зокрема електронної комерції, цифрових активів, електронних платформ, дистанційних фінансових операцій та інших сучасних форм господарської діяльності, поширення яких суттєво прискорилося під час війни.	7
4.5.	Відсутність достатньої інтеграції державних інформаційних ресурсів та обмежена взаємодія між окремими реєстрами і базами даних, що ускладнює отримання повної інформації про господарські операції, активи та фінансові потоки суб'єктів господарювання.	4
4.6.	Недостатня координація та інформаційна взаємодія між органами державної влади, правоохоронними органами, органами фінансового контролю та експертними установами щодо документування економічних наслідків воєнних дій та формування доказової бази.	2
4.7.	Зростання рівня невизначеності під час проведення експертних досліджень, що проявляється у необхідності використання непрямих доказів, аналітичних реконструкцій, розрахункових моделей та професійного судження в умовах обмеженості первинної інформації.	2
4.8.	Складність встановлення причинно-наслідкових зв'язків між господарськими подіями, управлінськими рішеннями та економічними наслідками в умовах дії численних зовнішніх факторів воєнного часу.	2
4.9.	Переважання формального підходу до тлумачення окремих норм податкового законодавства та оцінки господарських операцій, що не завжди дозволяє враховувати їх реальний економічний зміст та особливості функціонування бізнесу в умовах воєнного стану.	1
4.10.	Недостатня підготовленість окремих учасників облікового процесу до роботи в цифровому середовищі, використання електронних документів, сучасних інформаційних систем та цифрових інструментів контролю, що негативно впливає на якість облікової інформації.	1

№	Відповіді експертів	Кількість, осіб
4.11.	Значне збільшення кількості складних експертних завдань, пов’язаних із документуванням збитків, використанням бюджетних коштів, гуманітарної допомоги та відновленням інфраструктури, що призвело до суттєвого зростання навантаження на судових експертів.	1
4.12.	Обмежені кадрові, часові та організаційні ресурси експертних установ, а також підвищене психологічне навантаження на експертів в умовах воєнного стану, що ускладнює проведення комплексних і багатоепізодних досліджень.	1

Додаток Д

Хронологія розвитку подій та документального оформлення господарських операцій (за матеріалами справи № 761/13620/14-к)

Дата (період)	Подія	Документальне оформлення	Значення для експертного дослідження
1	2	3	4
31.01.2012	Прийняття рішення про призначення директора ТОВ «Бізтрейд»	Протокол загальних зборів учасників	Встановлення службової особи, відповідальної за ведення бухгалтерського обліку, оформлення первинних документів та складання звітності
01.02.2012	Вступ директора на посаду	Наказ про призначення директора	Визначення кола посадових повноважень щодо підписання первинних документів та організації бухгалтерського обліку
Лютий 2012 р.	Початок оформлення договірних відносин із контрагентами	Договори поставки сільськогосподарської продукції	Формування документальної підстави для подальшого оформлення господарських операцій
Лютий – червень 2012р.	Укладення договорів із ПП «Вектор-М» та ТОВ «Ді Енд Ай Еволюшн»	Договори поставки, специфікації, додатки до договорів	Дослідження змісту договірних зобов'язань та їх відповідності даним бухгалтерського обліку
Листопад 2012р.	Початок оформлення договірних відносин із ПрАТ «Креатив»	Договори поставки	Встановлення документальної основи господарських взаємовідносин
Листопад 2012 – березень 2013 р.	Масове укладення договорів поставки між ТОВ «Бізтрейд» та ПрАТ «Креатив»	Договори поставки різних номерів та дат	Дослідження системності документального оформлення господарських операцій
Лютий 2012 – квітень 2012 р.	Оформлення первинних документів щодо відвантаження продукції	Видаткові накладні	Перевірка відповідності первинних документів іншим джерелам облікової інформації
Квітень 2012р.	Документальне оформлення операцій із поставки продукції	Податкові накладні	Аналіз правильності відображення господарських операцій у податковому обліку

Продовження Додатка Д

1	2	3	4
Листопад – грудень 2012р.	Документальне оформлення операцій із ПрАТ «Креатив»	Податкові накладні, додатки до податкових накладних, реєстри податкових документів	Дослідження формування податкового кредиту та його документального підтвердження
Лютий 2012 – травень 2013р.	Відображення оформлених операцій у бухгалтерському та податковому обліку	Первинні документи, бухгалтерські регістри, податкова звітність	Аналіз взаємозв'язку між первинними документами, бухгалтерським обліком та податковою звітністю
Лютий 2012 – травень 2013р.	Використання оформлених документів у господарській діяльності контрагентів	Первинні документи, бухгалтерські записи, податкові декларації	Дослідження відповідності документального оформлення даним бухгалтерського та податкового обліку
2014 р. (досудове розслідування)	Проведення судово-економічної експертизи	Матеріали кримінального провадження, договори, первинні документи, бухгалтерські регістри, податкова звітність	Комплексне дослідження взаємозв'язків між документами та даними бухгалтерського і податкового обліку, встановлення документально підтверджених розбіжностей
17.06.2014	Розгляд кримінального провадження судом	Висновок судового експерта, матеріали кримінального провадження, інші докази	Використання результатів експертного дослідження як одного з джерел доказів при ухваленні судового рішення
17.06.2014	Постановлення вироку Шевченківським районним судом м. Києва	Вирок суду	Надання судом правової оцінки встановленим обставинам кримінального провадження

Джерело: складено автором за матеріалами [30]

Додаток Е

Хронологія подій та документальне забезпечення у кримінальному провадженні як інформаційна база судової економічної експертизи

Дата	Подія	Документальне підтвердження	Значення для судової економічної експертизи
1	2	3	4
10.09.2012	Укладення договору про кредитну лінію між ПрАТ «Креатив» та банками-кредиторами	Договір про кредитну лінію	Визначає економічну основу кредитних зобов'язань та об'єкт подальшого експертного дослідження
27.09.2012	Укладення договору застави товарів і сировини	Договір застави	Визначає предмет застави, який підлягає документальному підтвердженню
19.07.2013	Зміна умов кредитного договору та збільшення кредитного ліміту	Додаткова угода до кредитного договору	Формує нові параметри забезпечення кредитних зобов'язань
Серпень 2014	Запровадження системи моніторингу заставного майна	Договори із сюрвейєром ТОВ «...»	Формує додаткове інформаційне джерело для подальшого експертного аналізу
19.09.2014	Укладення договорів про здійснення моніторингу заставного майна	Договори № 190914/01, №190914/02, №190914/03	Визначають порядок документального контролю заставного майна
29.09.2014	Укладення додаткового договору моніторингу	Договір №290914/01	Розширює систему документального контролю
23.12.2014	Укладення додаткової угоди до договору застави	Додаткова угода №134	Визначає нормативні обсяги заставного майна
Грудень 2014 — липень 2015	Проведення регулярного моніторингу заставного майна	Звіти сюрвейєра	Є предметом порівняльного дослідження із бухгалтерськими даними
31.07.2015	Складено останні звіти про наявність заставного майна	Звіти моніторингу	Використовуються для співставлення із даними бухгалтерського обліку та результатами подальших перевірок

Продовження Додатка Е

1	2	3	4
11.08.2015	Виявлено відсутність заставного майна	Листи агента з моніторингу №263, №264	Свідчать про виникнення розбіжностей між результатами моніторингу та фактичним станом активів
11–13.08.2015	Проведено незалежну інспекцію британським сюрвейєром	Звіти незалежної інспекції	Формують альтернативне джерело доказової інформації
Серпень 2015	Проведено незалежний аудит	Звіт аудиторської компанії	Встановлено розбіжності між договорами застави, бухгалтерським обліком та фактичною наявністю майна
Серпень 2015	Виявлено невідповідність звітів сюрвейєра бухгалтерському обліку	Матеріали аудиторської перевірки	Створює підстави для проведення судово-економічної експертизи
Вересень–жовтень 2015	Надходження заяв про можливі правопорушення	Заяви банку та нового керівництва підприємства	Стають підставою відкриття кримінального провадження
2015–2016	Встановлено відсутність бухгалтерських і складських документів	Листи підприємств, протоколи допитів	Свідчить про втрату частини інформаційної бази та необхідність використання альтернативних джерел доказів
06.06.2016	Реєстрація кримінального провадження	Відомості ЄРДР	Початок процесуального дослідження
12.07.2016	Надано дозвіл на тимчасовий доступ до банківських документів	Ухвала суду	Забезпечує отримання банківських виписок та інших документів для проведення судово-економічної експертизи
Після отримання документів	Призначення судово-економічної експертизи	Постанова слідчого (ухвала суду) про призначення експертизи	Формується повна інформаційна база для експертного дослідження руху коштів, бухгалтерського обліку, податкових показників та документального підтвердження господарських операцій

Джерело: складено автором за матеріалами [30]

Додаток Є

Етапи кримінального провадження та елементи обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи

Дата, період	**Подія**	**Обліково-аналітичне забезпечення, документальне підтвердження**	**Значення для судово-економічної експертизи**
1	2	3	4
09.10.2009	Укладення першого договору кредитної лінії ПрАТ «Креатив»	Договір кредитної лінії №10	Формування первинних кредитних зобов'язань
12.04.2011	Укладення генерального кредитного договору та нової кредитної лінії	Генеральний кредитний договір №2, Договір кредитної лінії №3	Формування документальної бази кредитних відносин
27.09.2012	Укладення договорів застави майна	Договори застави	Визначення предмета застави та його документального обліку
01.01.2014 – серпень 2015	Відображення інформації щодо заставного майна	Первинні документи, бухгалтерський облік, звіти сюрвейєра	Формування інформаційної бази, яка в подальшому стала предметом експертного дослідження
Серпень 2015	Виявлення відсутності заставного майна	Матеріали перевірок, акти, звіти незалежного сюрвейєра	Встановлення розбіжностей між документальними даними та фактичним станом активів
Серпень 2015	Проведення незалежного аудиту	Аудиторський звіт	Виявлення розбіжностей між бухгалтерським обліком, договорами застави та фактичними активами
06.06.2016	Реєстрація кримінального провадження	Відомості ЄРДР	Початок процесуального використання обліково-аналітичної інформації
28.03.2017	Ухвала суду про тимчасовий доступ до документів	Ухвала Печерського районного суду м. Києва	Отримання додаткової доказової інформації для проведення експертного дослідження

1	2	3	4
Після отримання документів	Формування інформаційної бази для судово-економічної експертизи	Кредитні справи, фінансова звітність, банківські виписки, договори застави, аудиторські висновки, документи щодо руху коштів	Забезпечення повноти обліково-аналітичної інформації для вирішення поставлених слідством питань
Проведення судово-економічної експертизи	Дослідження бухгалтерських, фінансових та банківських документів	Матеріали кримінального провадження, бухгалтерські документи, банківські документи, фінансова звітність	Встановлення документального підтвердження господарських операцій, аналіз розбіжностей між різними джерелами інформації, оцінка їх відповідності поставленим питанням слідства
Формування експертного висновку	Підготовка висновку судового експерта	Висновок судово-економічної експертизи	Формування доказового джерела для використання під час досудового розслідування та судового розгляду

Джерело: складено автором за матеріалами [30]

Додаток Ж

Розвиток господарських операцій та елементи обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи (за матеріалами кримінального провадження)

Дата (період)	Подія	Обліково-аналітичне забезпечення, документальне підтвердження	Значення для судово-економічної експертизи
1	2	3	4
31.01–01.02.2012	Призначення директора підприємства	Протокол загальних зборів учасників, наказ про призначення директора	Встановлення службової особи, відповідальної за ведення бухгалтерського обліку, оформлення первинних документів та подання фінансової і податкової звітності
Лютий 2012 – березень 2013	Укладення договорів поставки без наміру їх фактичного виконання	Договори поставки між ТОВ «Бізтрейд», ПП «Вектор-М», ТОВ «Ді Енд Ай Еволюшн», ПрАТ «Креатив»	Встановлення документального оформлення фіктивних господарських операцій
Лютий 2012 – квітень 2013	Оформлення первинних документів щодо неіснуючих поставок	Видаткові накладні, товаросупровідні документи	Дослідження достовірності первинних документів, підтвердження або спростування реальності господарських операцій
Листопад 2012 – грудень 2012	Формування податкового кредиту та витрат за фіктивними операціями	Податкові накладні, додатки до податкових накладних, реєстри податкових документів	Встановлення механізму формування необґрунтованого податкового кредиту та викривлення податкової звітності
Лютий 2012 – травень 2013	Відображення неправдивих операцій у бухгалтерському та податковому обліку	Регістри бухгалтерського обліку, фінансова та податкова звітність, первинні документи	Аналіз відповідності облікових даних первинним документам, виявлення викривлень фінансової інформації

Продовження Додатку Ж

1	2	3	4
Під час досудового розслідування	Аналіз взаємозв'язку між договорами, первинними документами, бухгалтерським і податковим обліком	Матеріали кримінального провадження, документи бухгалтерського обліку, податкової звітності, первинні документи	Комплексне дослідження економічного змісту господарських операцій та встановлення ознак їх фіктивності
17.06.2014	Судовий розгляд кримінального провадження	Вирок Шевченківського районного суду м. Києва у справі №761/13620/14-к	Використання результатів дослідження документів як доказової бази під час прийняття судового рішення
Судова стадія	Формування доказової бази щодо службового підроблення та викривлення облікових даних	Сукупність договорів, первинних документів, податкових накладних, бухгалтерської та податкової звітності	Встановлення причинно-наслідкових зв'язків між документальним оформленням операцій, їх відображенням у бухгалтерському обліку та неправомірним формуванням податкових показників

Джерело: складено автором за матеріалами [30]

Додаток З

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав, які включені до міжнародних наукометричних баз

1. Ivankov, P., Kydysiuk, K., Larikova, T., & Novichenko, L. (2024). Possibilities of integrating artificial intelligence technologies into the system of accounting and analytical support to public sector entitie. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, *6* (13 (132), 88–97. DOI: https://doi.org/10.15587/1729-4061.2024.319051 (Scopus) (1,07 д.а., особисто автору належить 0,48 д.а.: досліджено підходи до оцінювання впливу інтеграції технологій штучного інтелекту на автоматизацію систему обліково-аналітичного забезпечення)

Статті у наукових фахових виданнях України

2. Іванков П.М. Розвиток дефініції судової економічної експертизи. *Бізнес-навігатор.* 2025. Вип. 5 (82). С. 146–151. DOI: https://doi.org/10.32782/business-navigator.82–23 (0,77 д.а.)

3. Іванков П.М. Розвиток концепції незалежності судово-економічних експертів у контексті реформування системи судових експертиз. *Вісник Дніпропетровського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України. Економічні науки.* 2025. Вип. 1 (11). С. 14–24. DOI: https://doi.org/10.32782/2708-1834/2025-11.2 (1,0 д.а.)

4. Іванков П.М. Теоретичні основи та зарубіжні моделі організації судово-економічної експертизи. *Облік і фінанси*. 2025. № 2. С. 128–134. DOI: https://doi.org/10.33146/2307-9878-2025-2(108)-128-134 (0,69 д.а.)

5. Іванков П.М. Повторна експертиза як інструмент забезпечення об’єктивності судового доказування. *Актуальні проблеми сталого розвитку*. 2025. Т.2 № 4. С. 198–205. DOI: https://doi.org/10.60022/2(4)-24S (0,78 д.а.)

Опубліковані наукові праці апробаційного характеру

6. Іванков П.М. Стандартизація судово-економічної експертизи. *Актуальні питання економіки, обліку, фінансів та права в сучасних умовах*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Кременчук, 8 червня 2024 р.). С.57–59. (0,12 д.а.)

7. Іванков П.М. Документування в бухгалтерському обліку у контексті завдань судової економічної експертизи. *Економіка, фінанси, облік та управління: нові виклики та стратегії розвитку.* Збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Кропивницький, 30 листопада 2024 р.). Кропивницький: ЦФЕНД, 2024. С. 36–38. (0,23 д.а.)

8. Іванков П.М. Еволюція спеціальних знань в судовій експертизі. *Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку, фінансів та управління*: збірник тез доповідей міжнародної науково- практичної конференції (Житомир, 22 березня 2025 р.). Житомир: ЦФЕНД, 2025. С.21–24. (0,19 д.а.)

9. Іванков П.М. Методологія судово-економічної експертизи як умова її юридичної прийнятності. *Перспективи розвитку обліку, аналізу та аудиту в контексті євроінтеграції*: збірник тез XIII Міжнародної науково-практичної конференції. 22 травня 2025, Одеса, с. 169–171. (0,18 д.а.)

10. Іванков П.М. Ефективність роботи судово-економічного експерта: вплив когнітивних факторів. Актуальні питання економіки, фінансів, управління і права в сучасних умовах: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Кременчук, 18 лютого 2026 р.). Кременчук: С. 58–60. (0,14 д.а.)

Додаток И

Довідки про впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність підприємств та організацій

ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНА УСТАНОВА

65005, м. Одеса, вул. Бугаївська 21, офіс 701
тел.: 048-700-61-96 . e-mail: expertcentrecu@ukr.net

№ 4 від 14 січня 2026 р.

Довідка
про впровадження результатів наукових досліджень та практичних пропозицій, що містяться в дисертаційній роботі на здобуття наукового ступеня доктора філософії Іванкова Павла Миколайовича

Функціонування ефективної системи судово-експертної діяльності є однією з ключових передумов забезпечення об'єктивності судового розгляду та належного рівня доказування у справах, пов'язаних із дослідженням фінансово-господарських операцій. Особливого значення в сучасних умовах набуває розвиток судової економічної експертизи як інструменту встановлення достовірності облікової та звітної інформації, дослідження економічної сутності господарських процесів та формування доказової бази для правоохоронних органів і суду. У зв'язку з цим наукові рекомендації Іванкова Павла Миколайовича є актуальними і були розглянуті на предмет використання у практичній діяльності. До найбільш вагомих напрацювань, які мають практичну цінність відносяться наступні положення дисертаційного дослідження:

пропозиції щодо обліково-аналітичного забезпечення експертних спеціальностей 11.1–11.3 в частині поглиблення аналітичної складової в методиках виконання завдань експертних досліджень від документально-орієнтованих процедур (за спеціальністю 11.1) до інтерпретації економічного змісту діяльності (спеціальність 11.2) та до моделювання фінансових потоків і схем (спеціальність 11.3);

пропозиції щодо впровадження диференційованого підходу до використання методик виявлення шахрайства, який передбачає застосування аналітичних моделей виявлення аномалій як інструменту попередньої діагностики ризиків викривлення фінансової звітності та визначення об'єктів поглибленого дослідження, з урахуванням завдань судової економічної експертизи як процесуальної форми доказового підтвердження або спростування фактів фінансово-господарських порушень у межах судового провадження.

Пропозиції Іванкова П.М. взяті до уваги фахівцями установи для поліпшення якості виконання послуг судової експертиз.

Голова правління Григоренко Ю.С.

Громадська організація
«Всеукраїнська незалежна
науково-дослідна експертна спілка»

вул. Антоновича, 23-В, м. Київ, 01024, Україна

www.nndes.org.ua

PUBLIC ORGANIZATION
«ALL UKRANIAN INDEPENDENT
RESEARCH EXPERTS ASSOCIATION»

+38 044 501 02 01, +38 044 287 42 97

Вих. №01/12
від 01 грудня 2025 року

АКТ АПРОБАЦІЇ
результатів дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії Іванкова Павла Миколайовича

У процесі опрацювання та апробації результатів дослідження здобувача ступеня доктора філософії Державного університету «Житомирська політехніка» Іванкова Павла Миколайовича, впроваджено окремі методичні та організаційні положення, спрямовані на вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення судових економічних експертиз, зокрема:

систематизацію обліково-аналітичного забезпечення судових економічних експертиз шляхом виокремлення взаємопов'язаних нормативного, інституційного, інформаційного, методичного та процесуального рівнів, що дозволяє комплексно відобразити формування, рух, дослідження та використання обліково-аналітичної інформації в експертному процесі;

врахування принципу професійної компетентності в якості базового етичного принципу діяльності судового економічного експерта, сутність якого полягає в наявності спеціальних знань, у здатності відповідально визначати межі власної фахової спроможності та забезпечувати належне застосування професійних знань на всіх стадіях експертного дослідження, що передбачає її диференціацію на компетентність у прийнятті експертного завдання та компетентність під час його виконання.

Практичне використання розробок Іванкова П.М. сприятиме підвищенню рівня професійності та об'єктивності судових експертів і допоможе реалізувати правові норми задля економічної справедливості правосуддя в суспільстві.

Голова **Богдана ІСАКОВИЧ**

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «ВТОРМАГ»
(ТОВ «ВТОРМАГ»)
07423, Київська обл., Броварський р-н., село Семиполки, вул. Київське шосе, буд. 2
код ЄДРПОУ 39458830

(контакти для здійснення зв'язку: +38 (067)238-53-02, mailto: ***vladimir@ivankov.com)***

№ 02/003-26 12 лютого 2026 року

ДОВІДКА
про впровадження в практичну діяльність
результатів наукових досліджень дисертації
здобувача наукового ступеня доктора філософії
Державного університету «Житомирська політехніка»
Іванкова Павла Миколайовича

Дослідження проблематики шахрайства у фінансовій звітності має важливе значення для забезпечення достовірності облікової інформації, своєчасного виявлення викривлень фінансових показників та попередження економічних правопорушень.

Тема дослідження та практичні пропозиції, що містяться в дисертаційній роботі Іванкова Павла Миколайовича, на сьогодні є актуальними для поточної роботи підприємства, зокрема:

- функціональний підхід до судової економічної експертизи в частині застосування методик виявлення шахрайства, результати опрацювання яких дозволили сформувати превентивно-аналітичний характер контрольних дій та їх спрямування на ідентифікацію підвищеної ймовірності викривлень або маніпуляцій у фінансовій звітності.

Запропоновані у дисертаційному дослідженні підходи до ідентифікації ризиків фальсифікації фінансової звітності були використані при вдосконаленні процедур оцінки ризиків у системі внутрішнього контролю та формуванні механізмів виявлення аномальних фінансово-господарських операцій на підприємстві.

Використання вказаних розробок дозволить уніфікувати процес прийняття управлінських рішень та забезпечити їх ефективність.

Директор **Бабєва Є.О.**

inTrust
АДВОКАТСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ «ІН ТРАСТ»
Національна асоціація адвокатів України
ідентифікаційний код 41863799
АДВОКАТ БОЛДІН МАКСИМ ЯКОВИЧ
Свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю серія № 1504 від 01.12.2006
✉: провулок Бориса Айзенберга, 4, місто Одеса, 65012, ✆: +38(048) 722-37-97 @: trustus.intrust@gmail.com

№11/03/2026/АО/1 від 11 березня 2026р

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня доктора філософії Державного університету «Житомирська політехніка» Іванкова Павла Миколайовича

У процесі опрацювання та апробації результатів дослідження впроваджено окремі теоретичні, методичні та організаційні положення, спрямовані на вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи, зокрема:

– методичні підходи до використання облікової та аналітичної інформації під час дослідження фінансово-господарських операцій, пов'язаних із ознаками фальсифікації документів, викривлення фінансової звітності;

– науково-методичні положення щодо дослідження матеріалів кримінальних проваджень у сфері публічних закупівель, зокрема в частині оцінки документального підтвердження господарських операцій, відповідності облікових даних фактичним обставинам та аналізу використання бюджетних коштів.

Результати дисертаційного дослідження використовуються у практичній діяльності під час аналізу матеріалів судових спорів, пов'язаних із фінансово-господарською діяльністю суб'єктів господарювання, підготовки процесуальних документів, а також при формуванні правової позиції у справах, що потребують залучення спеціальних економічних знань та використання висновків судово-економічної експертизи.

Кандидат юридичних наук,
Заслужений юрист України
Старший партнер АО «ІН ТРАСТ» **Максим БОЛДІН**

ENGINEERING-ANALYTICS

ТОВ «ІНЖЕНІРИНГ-АНАЛІТИКА»
відеоспостереження | аналітика | безпека міст
код ЄДРПОУ 41522192
юр.адреса: 08072, Київська обл., Фастівський р-н.,
с. Бишів, вул.Київська, буд.50-А
адреса для листування: 03022, м. Київ, а/с 112
+38(044) 257-70-27
info@engineering-a.com.ua
www.engineering-a.com.ua

Вих.№01/10/04 від 10.04.2026 р.

Керівництву
Державного університету
«Житомирська політехніка»
10005, Україна, м. Житомир,
вул. Чудновська, 103

Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження, виконаного Іванковим Павлом Миколайовичем щодо обліково-аналітичного забезпечення судової економічної експертизи

Товариство з обмеженою відповідальністю «Інженіринг-Аналітика» розглянуло науково-практичні результати дослідження Іванкова Павла Миколайовича, здобувача наукового ступеня доктора філософії у Державному університеті «Житомирська політехніка».

Пропозиції Іванкова П.М. щодо оцінки надійності обліково-аналітичної інформації, сформованої в умовах цифрових технологій та алгоритмів штучного інтелекту, зокрема з урахуванням трансформації електронних документів, цифрових слідів господарських операцій та ризиків маніпулювання електронними обліковими даними були апробовані в процесі оцінки ризиків викривлення електронних облікових даних, аналізу надійності цифрових документів та вдосконалення процедур внутрішнього контролю й аналітичної перевірки інформації, що використовується для прийняття управлінських рішень.

Використання запропонованих підходів дозволило посилити контроль за достовірністю електронної облікової інформації, підвищити ефективність аналітичних процедур та врахувати ризики маніпулювання даними в умовах цифровізації облікових процесів.

З повагою,
Директор **Вадим МОКРЕНКО**

StrikePlagiarism.com

Додаток І

Метадані

ДОКУМЕНТ

Заголовок

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Автор	Науковий керівник / Експерт	ІД документу
Павло Іванков	**Zhytomyr Polytechnic**	**334432406**

ОРГАНІЗАЦІЯ

Назва організації	підрозділ
State University "Zhytomyr Polytechnic"	**State University "Zhytomyr Polytechnic"**

ЗВІТ

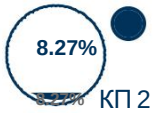
Дата звіту	Дата редагування
2026-06-26	**---**

Обсяг знайдених подібностей

Коефіцієнт подібності визначає, який відсоток тексту по відношенню до загального обсягу тексту було знайдено в різних джерелах. Зверніть увагу, що високі значення коефіцієнта не автоматично означають плагіат. Звіт має аналізувати компетентна / уповноважена особа.

КП 1

КП 2

25	47785	405663
Довжина фрази для коефіцієнта подібності 2	Кількість слів	Кількість символів

Тривога

У цьому розділі ви знайдете інформацію щодо текстових спотворень. Ці спотворення в тексті можуть говорити про МОЖЛИВІ маніпуляції в тексті. Спотворення в тексті можуть мати навмисний характер, але частіше характер технічних помилок при конвертації документа та його збереженні, тому ми рекомендуємо вам підходити до аналізу цього модуля відповідально. У разі виникнення запитань, просимо звертатися до нашої служби підтримки.

Заміна букв	ß		1
Інтервали	A→		0
Мікропробіли	·		112
Білі знаки			0
Парафрази (SmartMarks)	a		106

Джерела

Нижче наведений список джерел. В цьому списку є джерела із різних баз даних. Колір тексту означає в якому джерелі він був знайдений. Ці джерела і значення Коефіцієнту Подібності не відображають прямого плагіату. Необхідно відкрити кожне джерело і проаналізувати зміст і правильність оформлення джерела.

10 найдовших фраз

Колір тексту

#	НАЗВА ТА АДРЕСА ДЖЕРЕЛА URL (НАЗВА БАЗИ)	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
1	Іванков_стаття	929 0 (1.94 %)

Publishing House "Helvetica" (Видавничий дім "Гельветика")

2	Іванков_стаття 3/10/2025 Publishing House "Helvetica" (Видавничий дім "Гельветика")	325 0 (0.68 %)
3	Іванков_стаття 3/10/2025 Publishing House "Helvetica" (Видавничий дім "Гельветика")	316 0 (0.66 %)
4	Іванков 8/29/2025 Publishing House "Helvetica" (Видавничий дім "Гельветика")	239 0 (0.5 %)
5	Іванков_стаття 3/10/2025 Publishing House "Helvetica" (Видавничий дім "Гельветика")	207 0 (0.43 %)
6	Іванков_стаття 3/10/2025 Publishing House "Helvetica" (Видавничий дім "Гельветика")	193 0 (0.4 %)
7	Іванков_стаття 3/10/2025 Publishing House "Helvetica" (Видавничий дім "Гельветика")	158 0 (0.33 %)
8	Іванков_стаття 3/10/2025 Publishing House "Helvetica" (Видавничий дім "Гельветика")	144 0 (0.3 %)
9	результаты_56_106 10/22/2024 Publisher House "Technology Center" (Eastern-European Journal of Enterprise Technologies)	127 0 (0.27 %)
10	Іванков 8/29/2025 Publishing House "Helvetica" (Видавничий дім "Гельветика")	102 0 (0.21 %)

Домашня база даних (0.04 %)

#	ЗАГОЛОВОК	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
1	dis_Макурін_перевірка.docx 18 (2) (0.04 %) 1/24/2023	

State University "Zhytomyr Polytechnic" (State University "Zhytomyr Polytechnic")

Програма обміну базами даних (8.37 %)

#	ЗАГОЛОВОК	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)	
2	Іванков_стаття 3/10/2025 **Publishing House "Helvetica" (Видавничий дім "Гельветика")**	**2770 (16)**	**(5.8 %)**
3	Іванков 8/29/2025 **Publishing House "Helvetica" (Видавничий дім "Гельветика")**	**768 (11)**	**(1.61 %)**
4	результаты_56_106 10/22/2024 **Publisher House "Technology Center" (Eastern-European Journal of Enterprise Technologies)**	**154 (5)**	**(0.32 %)**
5	Письменськии_Є.О._стаття	71 (10)	(0.15 %)

7/25/2024
Publishing House "Helvetica" (Видавничий дім "Гельветика")

6	Губанова_остаточ. 4/17/2025 **National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» (National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute»)**	**50 (3)**	**(0.1 %)**
7	Аналіз моделей оцінки фальсифікації фінансової звітності компаній 4/2/2025 **Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman KNEU (кафедра бухгалтерського обліку та консалтингу)**	**46 (2)**	**(0.1 %)**
8	ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА БУХГАЛТЕРІВ ЯК ОСНОВА ПОБУДОВИ БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ПРОФЕСІЇ 11/11/2025 Vinnytskiy National Agricultural University (Vinnytskiy National Agricultural University)	28 (3)	(0.06 %)
9	Дисертація_Чалий_основний текст 1/23/2026 National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» (National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute»)	19 (3)	(0.04 %)
10	Задирака О._ ПЗ м-21 1/13/2025 Poltava University of Economics and Trade (Poltava University of Economics and Trade)	12 (2)	(0.03 %)
11	Шаповалова_Аліна_дисертація_06 12 2022.docx 12/6/2022 Kharkiv National University of Economics named after S.Kuznets (KNUE) (KNUE)	12 (2)	(0.03 %)
12	Курсова робота на тему Облік розрахунків з оплати праці 4/13/2026 Lozivska Filiya of Kharkiv Automobile-and-Road Applied College (Lozivska Filiya of Kharkiv Automobile-and-Road Applied College)	11 (1)	(0.02 %)
13	Збірник наукових праць 2024/2025 4/17/2025 Dnipro State University of Internal Affairs (Дніпровський державний університет внутрішніх справ)	11 (1)	(0.02 %)
14	2016_818010003_Doroshenko_Serhii_Mykolaiovych_38026 10/25/2024 National University "Lviv Politechnika" (National University Lviv Politechnika)	8 (1)	(0.02 %)
15	Тактичні прийоми підготовки до призначення судових експертиз 2/28/2024 National Academy of the State Border Guard Service (Кафедра теорії права та кримінально-процесуальної діяльності)	8 (1)	(0.02 %)
16	aref_Pavlov V.V. 3/25/2026 University of Customs and Finance (University of Customs and Finance)	6 (1)	(0.01 %)
17	Облікова політика розпорядників бюджетних коштів зміст та підходи до його формування 12/10/2024 Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman KNEU (кафедра податкового менеджменту та фінансового моніторингу імені Миколи Чумаченка)	6 (1)	(0.01 %)
18	Дисертація Осипенко 28.03 3/30/2026 National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» (National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute»)	5 (1)	(0.01 %)
19	Конспект лекцій_ЕЕ 6/9/2025 Lesya Ukrainka Volyn National University (Кафедра обліку і оподаткування)	5 (1)	(0.01 %)
20	2017_808101_Bodnar_Oleh_Mykolaiovych_29511	5 (1)	(0.01 %)

10/25/2024
National University "Lviv Politechnika" (National University Lviv Politechnika)

21	Жмудінськии ВП_стаття.docx 4/12/2022 Publishing House "Helvetica" (Видавничий дім "Гельветика")	5 (1) (0.01 %)

Інтернет (2.97 %)

#	ДЖЕРЕЛО URL	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)	
22	https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2019/sbornik_150.pdf	193 (21)	(0.4 %)
23	https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/389/1/%D0%93%D0%B5%D0%B2%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%9B_%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%B1%D1%83%D1%85%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf	103 (8)	(0.22 %)
24	https://zakon.rada.gov.ua/go/z1051-21	100 (7)	(0.21 %)
25	https://cuj.dnuvs.ukr.education/index.php/cuj/article/download/78/74/74	94 (10)	(0.2 %)
26	**https://kndise.gov.ua/nezalezhnist-ta-neuperedzhenist-osnovni-kryteriyi-diyalnosti-ekspertiv-oleksandr-ruvin-pro-robotu-kndise/**	**67 (1)**	**(0.14 %)**
27	**https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/77547784/**	**61 (2)**	**(0.13 %)**
28	**https://4-i-5.ru/text-3/page-5-ref-34.php**	**61 (2)**	**(0.13 %)**
29	https://dsum.edu.ua/storage/documents/konf/Zbirnyk-materialiv.pdf	61 (6)	(0.13 %)
30	http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/15297/3/zbirnyk_28112019.pdf	55 (4)	(0.12 %)
31	**https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/99083192/**	**53 (1)**	**(0.11 %)**
32	http://www.hniise.gov.ua/user_files/File/files/2008.pdf	52 (4)	(0.11 %)
33	**http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/9509/1/%D0%90%D0%BA%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20%D1%82%D0%B0%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97%20%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97.pdf**	**48 (2)**	**(0.1 %)**
34	http://ondise.minjust.gov.ua/wp-content/uploads/2019/06/VisnykONDISE052019.pdf	41 (3)	(0.09 %)
35	http://elib.hduht.edu.ua/bitstream/123456789/5711/1/%D0%9B%D0%BE%D0%BF%D1%96%D0%BD%20dis.pdf	30 (2)	(0.06 %)
36	https://kndise.gov.ua/upload/document/original/5fd09ad02772c.pdf	30 (5)	(0.06 %)
37	http://www.vtei.com.ua/doc/vupysk29.pdf	28 (3)	(0.06 %)
38	https://revolution.allbest.ru/law/01275016_0.html	27 (3)	(0.06 %)
39	http://rps.chtei-knteu.cv.ua:8585/jspui/bitstream/123456789/2479/1/tabenska_financial%20control.pdf	24 (3)	(0.05 %)
40	https://opendatabot.ua/court/123114933-71620c5c3aaa7db58337bf09cde839ed	22 (1)	(0.05 %)
41	https://accountantpro.com.ua/files/pdf/pervynni-dokumenty-02-2017.pdf	20 (2)	(0.04 %)

42	http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_24_ekon/stat_24/zbirnuk.pdf	20 (2)	(0.04 %)
43	https://wiki.nuwm.edu.ua/index.php/%D0%9F%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F_%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D1%97%D0%B2%D0%BD%D0%B0	19 (2)	(0.04 %)
44	http://expertise.odessa.ua/?page_id=171	18 (2)	(0.04 %)
45	https://opendatabot.ua/court/127109406-3629a6f4f3c4286c2eb430559f09e8e3	17 (1)	(0.04 %)
46	https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/14226/1/%D0%9D%D0%9C%D0%9A%20%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0%202015.docx	17 (2)	(0.04 %)
47	https://iq.vntu.edu.ua/repository/getfile.php/8947.pdf	16 (2)	(0.03 %)
48	https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/07/52-2.pdf	16 (1)	(0.03 %)
49	https://www.naiau.kiev.ua/books/sud_buh/files/Tema_17.pdf	15 (1)	(0.03 %)
50	https://elib.hduht.edu.ua/bitstream/123456789/6235/1/aref.pdf	14 (2)	(0.03 %)
51	https://revolution.allbest.ru/audit/00588511_0.html	14 (1)	(0.03 %)
52	https://mydisser.com/ua/avtoref/view/suchasni-zagalnolyudski-principi-prava-ta-problemi-ih-vprovadzhennya-v-ukraini.html	13 (1)	(0.03 %)
53	http://www.kntu.kr.ua/doc/23__2018_NZ_3.pdf	9 (1)	(0.02 %)
54	https://library.nusta.edu.ua/depository/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BDi%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80i%D0%B0%D0%BB%D0%B8/%D0%A4-%D1%82%20%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97%20%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%83%20%D1%82%D0%B0%20%D0%B0%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%82%D1%83/%D0%9A%D0%B0%D1%84%D0%B5%D0%B4%D1%80%D0%B0%20%D0%B0%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%82%D1%83,%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8E%20%D1%82%D0%B0%20%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D1%83/%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%96%20%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B8%20%D1%83%20%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D1%85/%D0%9C%D0%A0_%D0%A1%D0%B5%D0%BC%20%D0%A1%D0%95%D1%83%D0%A4%D0%A0%20023_2022.pdf	8 (1)	(0.02 %)
55	https://nni2.naiau.kiev.ua/files/naukovi%20vydannya%20instytutu/kruhly%20stil%202013%201.pdf	8 (1)	(0.02 %)
56	https://court.opendatabot.ua/lp/pidstavy-provedennia-ekspertyzy-stattia-242-1006	8 (1)	(0.02 %)
57	http://chuguevprof.info/plugins/forum/forum_viewtopic.php?37752.10	6 (1)	(0.01 %)
58	https://lhs.net.ua/wp-content/uploads/woocommerce_uploads/2018/01/3_Znachennia-vysnovku-eksperta-iak-dokazu-v-sudovykh-spravakh-shchodo-torhovykh-marok.-Taranchuk-Dmytro-kerivnyk-iurydychnoho-departamentu-PAT-Farmak-.pdf	6 (1)	(0.01 %)
59	https://duan.edu.ua/images/News/UA/Departments/Law/2020/law_conf_thesis.pdf	5 (1)	(0.01 %)
60	http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/22568/1/Zb_PDATU_12_2016.pdf	5 (1)	(0.01 %)

61	https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/download/349/369/	5 (1) (0.01 %)
62	http://mego.info/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F-332-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B8-%D0%B7%D0%B0-%D1%83%D1%85%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D1%8E-%D1%81%D1%83%D0%B4%D1%83	5 (1) (0.01 %)
63	https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2022-09-28-008301-a	5 (1) (0.01 %)

Список прийнятих фрагментів

#	ЗМІСТ	КІЛЬКІСТЬ ОДНАКОВИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)